

økonomi og politik

Kvartalsskrift udgivet af
Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi

51. årgang · nummer 1 · 1977

Munksgaards Forlag · København 1977

26. maj 1977

Indkaldelse til årsmøde

Det ordinære årsmøde i Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi afholdes onsdag den 22. juni d. å., kl. 16.00, på Institut for Samtidshistorie, lærerværelset, Rosenborggade 15, 1. sal, med følgende

Dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Formandens beretning.
3. Regnskab for 1976/77 og budget for 1977/78.
4. Valg af 5 medlemmer til styrelse.
De nuværende medlemmer er:
Professor Sven Henningsen (formand),
Lektor Jørgen Estrup,
Professor Steen Leth Jeppesen,
Professor Niels Thomsen,
Lektor Christian Thune.
5. Optagelse af nye medlemmer.
6. Eventuelt.

Sven Henningsen

H. Thustrup Hansen

ØKONOMI OG POLITIK

51. årgang nr. 1 - 1977

Indhold

<i>Mads Nikolaisen: Araberne i Israel og i de besatte områder</i>	3
<i>Hans Skifter Andersen: Boligmarkedet – teori og virkelighed</i>	35
<i>Niels Ole Pors: Videnskab og samfund</i>	59
<i>Kjell A. Eliassen og Ole P. Kristensen: Det akademiske marked</i>	76
<i>Udviklingen i den internationale og danske økonomi</i>	102

Kvartalsskrift

udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi

Munksgaards Forlag . København 1977

FORFATTERNE

Mads Nikolaisen, cand. phil. i samfundsfag.

Hans Skifter Andersen, forskningsmedarbejder ved Statens Byggeforskningsinstitut, civilingeniør.

Niels Ole Pors, lektor ved Danmarks biblioteksskole, Aalborg, cand. phil.

Kjell A. Eliassen, cand. polit., Bergens Universitet.

Ole P. Kristensen, adjunkt ved Institut for Statskundskab, Århus Universitet, cand. mag.

Den økonomiske oversigt udarbejdes af fuldmægtig, cand. polit.
Torben Nielsen, Privatbanken.

Udgivelsen er støttet af Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 90 kr. incl. moms. Enkelte hæfter 30 kr. incl. moms. Ansvarshavende redaktør: Cheføkonom, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN, tlf. (01) 11 11 11. Selskabets formand: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN. Redaktionsudvalg: Afdelingsleder, cand. polit. BODIL NYBOE ANDERSEN, professor H. P. CLAUSEN, lektor, cand. mag. KNUD LARSEN, professor MOGENS PEDERSEN og lektor, cand. mag. CHRISTIAN THUNE. Redaktion: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Rosenborggade 15, 1130 København K. Ekspedition og abonnement: Munksgaards Forlag A/S, Nørre Søgade 35, 1370 København K, telf. (01) 12 70 30. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader.

Tryk: Anton Nielsens Bogtrykkeri, København.

Udsendt i boghandelen juni 1977.

Araberne i Israel og i de besatte områder

Mads Nikolaisen

1. Indledning

I 1976 har der været en betydeligt uro blandt arabere i Israel såvel som blandt araberne i de besatte områder. Begge grupper kan betegnes *palæstina-arabere*, forstået som arabere der kommer fra/afstammer fra Palæstina, det område som udgjorde det britiske Palæstina-mandat. Det kan en del af den bosatte befolkning i Jordan (på Østbredden) og de palæstinensiske flygtninge i en række mellemøstlige lande i øvrigt også.

Men der er væsentlige forskelle på disse grupper af palæstina-arabere; ikke mindst udskiller de israelske arabere sig fra de øvrige. Denne analyse vil derfor indeholde to forskellige afsnit: det første og største vedrører den arabiske minoritet i Israel fra statens etablering til i dag, og det andet beskæftiger sig med araberne på Vestbredden og Gaza siden 1967, mens områderne har været israelsk besatte.

Analysen er foretaget med udgangspunkt i den historisk-materialistiske videnskabelige tradition. De krav der må stilles til en historisk-materialistisk analyse vil dog kun til dels blive efterlevet. Analysen vil ikke fordybe sig i teoretiske overvejelser og omfattende begrebs-definitioner; der vil blive lagt vægt på at fremlægge en *konkret* analyse. Men analysen vil være præget af et klasseperspektiv.

De konkrete forhold er prioriteret højt, fordi emnet så godt som ikke er taget op på videnskabeligt grundlag herhjemme; til gengæld berøres emnet hyppigt i presse og i anden debat. Og for implicerede i Palæstina-konflikten er der tale om et overordentlig kontroversielt emne. De kilder som er benyttet her er indbyrdes forskellige og ofte fundamentalt modstridende. Men det vil føre for vidt i detaljer at redegøre for kildekritiske spørgsmål¹).

1. Kildekritiske kommentarer og en nærmere drøftelse af teoretisk udgangspunkt er foretaget i Mads Nikolaisen: *Palæstina-Problemet*, upubliceret speciale-opgave ved Institut for Statskundskab, Århus 1975.

FNs
DELINGS-
PLAN
1947

Billedtekster:

På det lille kort ses det britiske Palæstina-mandat, inddelt i områder i overensstemmelse med FNs delingsplan.

På det store kort ses Israels grænser fra 1949–67 og områderne der i 1967 blev besat af Israel. Vestbredden er »brillen« omkring Jerusalem. Gaza-området er strimlen omkring Gaza by.

Kortene er gengivet fra KONTAKT nr. 1, 1970/71 (Israel og araberne) side 2 og 3.

Efter oktober-krigen går våbentilstandslinjen i Golan lige vest for Kuneitra, og i Sinai har våbentilstandslinjerne siden 1975 været 40–60 km øst for Suez-kanalen.

2. Vigtige træk af det israelske samfund

Ved analysen af araberne i Israel tilstræbes som nævnt en efterlevelse af den historiske materialismes krav²). Det er vigtigt, at den arabiske minoritet ikke ses som et isoleret eller a-historisk fænomen. Den må ses i lyset af det samlede israelske samfund. Der må også indledningsvis tages afstand fra det idealistiske historiesyn, som bygger forklaringer på individers ideer, motiver og mål. Derimod tilstræbes en materialistisk forklaring, hvilket vil sige, at de israelske arabere må ses i lyset af de grundlæggende materielle forhold, af klasseforholdene i det israelske samfund.

Dette afsnit vil derfor ganske kort angive de væsentligste træk i det israelske samfund. Disse må berøres, for at de israelske arabere i fremstillingen kan blive placeret i den rette sammenhæng.

Det er vigtigt at bemærke, at begrebet »nationalitet« ikke er benyttet. Jeg anser klasse for et mere grundlæggende fænomen end nationalitet. Det sidste begreb kan have så forskelligt indhold (det er mangfoldigheden af definitioner og diskussioner om »arabisk nationalisme« og »jødisk nationalitet« nok de to bedste eksempler på) og er uegnet som nøglebegreb. At benytte »nationalitet« eller »national identitet« som et grundlæggende begreb ville netop være at foretage en idealistisk analyse. Udgangspunktet ville da være en identitet og ikke de objektive, materielle forhold. Og selv om »nationale kendetegn« er fastholdt

2. En formulering af disse krav forekommer i John Martinussen: *Historisk-materialistisk samfundsr- og statsteori*, Grenå, GMT, 1976 p: 19 ff

for Israels arabere (f.eks. det arabiske sprog) så har de levet på det israelske samfunds betingelser de sidste 30 år, og det er der man skal gribe fat.

Det væsentligste træk i det israelske samfund er, at det er et *kapitalistisk samfund*. Hermed er meget sagt: Det følger bl.a. heraf, at Israel rummer de grundlæggende klassemodsetninger, mellem kapital og arbejderklasse, som er karakteristiske for et kapitalistisk samfund. Israels tilknytning til verdensmarkedet og til den vestlige verden betyder, at det israelske samfunds udvikling hænger ret nøje sammen med den internationale kapitalismes udvikling efter 2. verdenskrig. Betydningen af kapitalens internationalisering og af multinationale koncerners fortrængning af nationale gælder også Israel. Den vækst og dynamik, der karakteriserer Israel er afgørende for arabernes levevilkår og har konsekvenser for deres integration.

Men det israelske samfund rummer også en række *særtræk*, træk som er typiske for netop dette land:

1) For det første har Israel konstant været engageret i en *international konflikt* med omgivende stater. Denne konflikt og de mellemøstlige krige vil ikke blive analyseret her. Som det senere vil fremgå, sætter konflikten sit stærke præg på det israelske samfund.

Israel har i konflikten hidtil været den stærkeste og den militært dominerende part. En forklaring på konflikten fortsættelse kan formuleres i flg. hypotese: Israel er i Mellemøsten stærkere og mere teknologisk udviklet end de omgivende samfund. Israels højere udviklede produktionsmåde er baggrunden for, at de omgivende lande har mødt Israel med uforsonlighed. Magthaverne i disse lande har haft en interesse i at holde konflikten igang. Man kan blot forestille sig, hvilken dominerende position Israel ville indtage, dersom konflikten uden videre tænkes afsluttet og frie økonomiske relationer var mulige. Og man kan tænke sig konsekvenserne heraf for arabiske elites magtposition³).

2) For det andet er Israel et *immigrantsamfund*. Fra omkring århundredeskiftet er jøder fra forskellige lande immigreret til Palæstina-området og fra 1948 til Israel. En af årsagerne til at væksten i Israel har været langt voldsommere end i andre kapitalistiske lande er netop immigrationen. I forbindelse med den er der bragt kapital og arbejdskraft til Israel. Som det vil fremgå af det følgende, er også klasseforholdene i et immigrantsamfund specielle, omend de mest grundlæggende modsætninger er de samme.

3) Det må også påpeges, at den israelske *stat* spiller en mere fremtrædende rolle end i de fleste andre kapitalistiske samfund. For udover behovet for omfattende statslige reguleringer f.eks. ved statens økonomiske politik har staten også en række vigtige funktioner m. h. t. immigrant-absorbering og militært, som en følge af den mellemøstlige konflikt. En ikke ringe del af produktionen foretages af staten eller af fagbevægelsen Histadrut.

3. Analysen af de besatte områder nedenfor bidrager til at bekræfte denne hypotese.

4) Det sidste væsentlige særtræk er at den israelske stat er en sionistisk stat, en stat for jøder. Den har en tilknytning til mange jøder udenfor Israel. Jødiske organisationer er knyttet til staten og indsamler f.eks. (især i USA) betydelige midler til Israel. Disse og andre former for ensidige pengestrømme til Israel har været overordentlig væsentlige for den israelske økonomi.

Herved er de vigtigste træk i det israelske samfund angivet, og der vil nu blive fokuseret mere direkte på den arabiske minoritet. Først vil arabernes placering i den israelske klassestruktur blive drøftet, derefter vil en række statslige aktiviteter overfor araberne fra 1949-76 blive trukket frem. Endvidere vil arabernes manifestationer og deres deltagelse i det politiske liv blive analyseret, og endelig vil betydningen af forhold udenfor Israel for minoriteten blive drøftet.

3. *Araberne i den israelske klassestruktur*

3.1. Historisk baggrund

De israelske arabere er i dag integrerede i det israelske samfund. Der er væsentlige forskelle på jøder og arabere i Israel, men araberne udgør ikke en/flere selvstændig(e) klasse(r). For at forklare hvordan og hvorfor araberne indgår i »den israelske smeltedigel« er det nødvendigt også at redegøre for det historiske udgangspunkt: Arabernes sociale forhold i 1948, da Israel dannedes.

Efter 1. verdenskrig blev Palæstina (området svarer til det nuværende Israel + Vestbredden + Gaza – se kortet) et britisk mandat. En betydelig jødisk immigration fandt sted, og et delvis autonomt jødisk samfund, Yishuv, fremkom. Den jødiske økonomi var domineret af den kapitalistiske produktionsmåde (med visse socialistiske elementer) og var teknisk højere udviklet og mere konkurrencedygtig end de eksisterende produktionsmåder i området (feudalisme og en begyndende kapitalisme).

Man kan sige, at jøderne »medbragte« en mere effektiv produktionsmåde i forbindelse med immigrationen og koloniseringen. Dertil kom, at jøderne var holdt sammen af sionismen, og sigtede mod et jødisk samfund i Palæstina; resultatet heraf var en delvis isolering i forhold til den oprindelige, palæstinensiske befolkning.

Selv om der ikke var tale om fuldstændig adskillelse mellem en arabisk og en jødisk sektor, udvikledes der i mandatet to konglomerater af klasser, et jødisk og et arabisk.

Den jødiske stat Israel dannedes på grundlag af FNs delingsplan. I denne plan indgik imidlertid også dannelsen af en palæstinensisk-arabisk stat (se kortet) og det var hensigten, at de to stater skulle være forbundet i en økonomisk union.

Datidens palæstinensiske ledere såvel som de omgivende arabiske stater afviste imidlertid dannelsen af en stat for de udefra-kommende jøder og anbefalede én palæstinensisk stat med minoritetsrettigheder for jøderne.

Ægypten, Syrien, Libanon, Transjordanien og Iraq angreb Israel, da staten blev proklameret, men Israel vandt krigen og beholdt ved våbenhvile-aftaler i 1949 et noget større territorium end tildelt i delings-planen. Se kortet. Af det tidligere Palæstina kom Gaza-området under ægyptisk militær administration og Jordan-flodens Vestbred annekteredes af staten Jordan.

En betydelig del af araberne bosat i området der kom til at udgøre Israel flygtede i løbet af 1947-49⁴).

Tilbage i Israel var mindre end 200.000 arabere i 1949. De flygtede arabere har ikke siden haft mulighed for at vende tilbage⁵).

De tilbageblevne arabere havde i Palæstina-mandatet tilhørt følgende klasser:

Beduiner og halv-nomader, hvis eksistens var baseret på kvæghold, transport af varer samt – til tider – på plyndring! Beduinerne er hierarkisk organiseret i stammer og indenfor stammerne atter i stor-familier. I 1953 var der ca. 11.000 beduiner i Negev-ørkenen fordelt på 19 stammer. Desuden var der nogle tusinde i Galilæa⁶).

I Negev indførtes den militære administration⁷) med de for beduiner så restriktive begrænsninger i bevægelses-friheden. Ejendomsforholdene i Negev havde i mandat-tiden (og før) ikke været så formelt fastlagt, men beroede på en vis afgrænsning mellem stammerne. I Israel fastlagdes ejendomsforholdene således, at den israelske stat tilegnede sig hele Negev, idet et område øst og nord for Beersheva dog fordeltes mellem stammerne. Dette bidrog til en fastere bosættelse og en større vægt på jordbrug og mindre på kvæghold. Stadig flere beduiner er efterhånden overgået til lønarbejde, men fortsat opretholdes en art subsistenslandbrug og -nomadebrug. Også stamme- og familiestrukturen er fastholdt i høj grad, og stammehierarkiet er fastholdt i højere grad end tilfældet er generelt for arabiske småbønder og arbejdere.

Arabiske småbønder: Kun godt 100.000 arabere tilknyttet landbrug var tilbage i Israel i 1949. »Småbønder« er en lidt uklar fællesbetegnelse for flere forskellige klasser, men dækker her såvel selvejer-bønder som forskellige former for forpagtere. For begge kategoriers vedkommende organiseredes landbrugsproduktionen indenfor hamula'en (hamula'en er en stamme eller patri-

4. Årsagerne til flugten er omstridte, men vil ikke blive drøftet i detaljer her. Bedst til belysning af spørgsmålet er formentlig Don Peretz: *Israel and the Palestine Arabs*, Washington D.C. 1958 og Aharon Cohen: *Israel and the Arab World*, London 1970. Se også E. Childers: *The Other Exodus*, pp. 179-88 i Laqueur: *Israel-Arab Reader*, Pelican 1970. Fra arabisk side hævdes, at flygtningene blev jaget ud for at skabe bedre plads for jøderne, mens det fra officiel israelsk side hedder, at palæstinenserne flygtede p.g.a. arabiske ledes opfordringer – på trods af israelske bestræbelser på at få dem til at blive. Sikkert er, at allerede fra delings-planens vedtagelse i november 1947 var der væbnede kampe i Palæstina, og der skete angreb på jødiske bebyggelser. I april 1948 foretog to jødiske undergrundshære, Irgun og Stern, en massakre af araberne i landsbyen Deir Yassin, hvilket synes at have tilskyndet mange palæstina-arabere til at flygte. Efter krigsudbruddet var flygtningestrømmen formentlig overvejende bestemt af, hvor kamphandlingerne foregik.

5. med nogle få tusinde undtagelser. Se Don Peretz, *op. cit.*

6. E. Marx: *The Bedouin of the Negev*, Manchester 1967, pp. 3-58.

7. Se nedenfor, afsnit 4.

lineær slægtsskabsgruppe ligesom beduin-stammen) og dennes familier⁸). En eller flere hamula'er var (og er) som regel samlet i en landsby.

Nogle af de tilbageblevne småbønder mistede en del af deres jord ved eksproprieringer »af sikkerhedsgrunde«, og en ret lav kompensation blev tilbudt.

Store områder blev ved lov defineret som »fraværendes ejendom« og overgik til jødiske statsapparater. Dette skete med den jord og de bygninger og ejendele, som flygtningen efterlod, men ramte også bønder der var flygtet fra den jord de besad til en anden del af Israel. Der har altså været tale om en væsentlig reduktion af jordarealet i det arabiske landbrug.

Det vil føre for vidt at redegøre for landsbyernes tidligere organisering og landbrugsproduktion⁹). Landsbyerne er undergået væsentlige forandringer i det israelske samfund, og de blev hurtigt integrerede i den israelske markedsøkonomi. Produktion med henblik på en subsistens-økonomi (dominerende i mandat-perioden og tidligere) er blevet af mindre betydning og blev hurtigt afløst af produktion af markedsvare. Dyrkningsmetoderne er i årenes løb blevet betydeligt mere mekaniserede, og der er introduceret nye afgrøder og kunstvanding. Den israelske stat har bidraget til udviklingsprojekter (se afsnit 4) omend kun i begrænset omfang, når der sammenlignes med aktiviteter i den jødiske landbrugssektor. En antydning af forskellen i udviklingsgrad og ressourcefordeling fremgår af flg. tabel over fordeling af vandressourcer:

Tabel 1. Vandfordeling mellem jødisk og arabisk landbrug i millioner m³

	jødisk landbrug	arabisk landbrug	arabisk landbrugs andel af samlet forbrug
1962	1134	10	0,9 %
1970/71	1298	20	1,5 %

Y. Waschitz: *Communters and Entrepreneurs*, p. 48 i New Outlook No. 7 1975.

Det kan tilføjes, at i 1970/71 dyrkedes 20,3 % af det samlede landbrugsareal af arabere.

Arabiske arbejdere: I mandat-tiden var en arabisk arbejderklasse fremkommet. Fæstebønder og småbønder blev beskæftiget som landarbejdere eller i den fremvoksende arabiske små-industri, af den britiske kolonistat (f.eks. ved offentlige arbejder) og lejlighedsvis i den jødiske sektor. Klassens numeriske størrelse var imidlertid ret begrænset, og kun få arbejdere – overvejende et byproletariat – blev tilbage under krigsbegivenhederne i 1947–49.

Andre klasser blandt araberne. I mandat-tiden fremkom en arabisk kapitalklasse af en vis betydning, men hovedparten af det arabiske borgerskab flyg-

8. Familien består traditionelt af en ældre fader, dennes sønner samt hustruer og børn.

9. Den omtales i Abner Cohen's: *Arab Border-Village in Israel*, Manchester 1965. Abner Cohen, der er engelsk sociolog, har foretaget en faktoranalyse af arabiske landsbyer (specielt én) i »den lille trekant«. Han drøfter også sammenhængen mellem økonomiske, politiske og religiøse faktorer.

tede i 1947–48. I det israelske samfund var denne klasse således ganske ubetydelig.

Heller ikke i det *arabiske småborgerskab* fremkom der sociale kræfter af betydning. Denne kategori rummer da også så vidt forskellige grupper som småproducenter, handlende, serviceydere af forskellig art. Men det må siges, at arabiske *intellektuelle* artikulerer sig mere markant i det israelske samfund.

De oprindelige arabiske klasser var i 1949 yderst disorganiserede i det israelske samfunds som opbyggedes. Meget hurtigt blev det israelske samfunds struktur afgørende for den arabiske minoritet, og der er således ikke længere tale om klart identificerbare »arabiske klasser« som tilfældet var i Palæstina-mandatet¹⁰). (Derimod er der helt klare nationalt-kulturelle og politiske skel). Men arabernes sociale forhold inden og omkring Israels dannelse fik betydning for den *måde* arabiske klasser integreredes i Israel på.

3.2. Proletariseringsprocessen

Det vigtigste træk af denne integration i Israel kan sammenfattes under betegnelsen *proletariserings-processen*. Denne proces har især gjort sig gældende for arabiske småbønder og beduiner. Det arabiske landbrugs produktivitet har været stigende, men relativt lavere end det jødiske. Det har været umuligt alene at opretholde en subsistenssektor. Den store efterspørgsel efter arbejdskraft i Israel har desuden haft til virkning, at arabiske småbønder har kunnet øge deres levestandard mere ved at tage lønnet arbejde end ved at arbejde med landbruget i landsbyen. Allerede fra begyndelsen af 50'erne har stadig flere arabiske landsby-boere og beduiner taget lønnet arbejde på »døde tider« af året, og har efterhånden i stadig højere grad (hvis ikke permanent) forladt landbruget/nomadebruget. Der har imidlertid ikke været tale om nogen vandring fra land til by; i modsætning til den proletariseringsproces der foregik i mandat-tiden. De arabiske lønarbejdere er fortsat med at bo i landsbyen/beduin-lejren eller vender tilbage til den efter en arbejdsperiode andetsteds. (I denne sammenhæng er det værd at påpege Israels ret begrænsede størrelse).

For denne gruppe af proletariserede, såvel som for de arabere der fortsat er bønder, betyder tilknytning til landsbyen (eller beduin-lejren) at det dertil svarende hamula-, familie- og kønsrollemønster i vidt omfang er blevet opretholdt. Forholdsvis få arabiske kvinder er lønarbejdere.

Proletariserings-processen kan illustreres af flg. tabel over den ikke-jødiske arbejdsstyrke:¹¹)

10. Undtaget er landsektoren, hvor der er en klar adskillelse mellem *jødisk* og *arabisk* landbrug.

11. Tabellen angiver årsgennemsnit for antal beskæftigede ikke-jøder over 14 år, og er udarbejdet på grundlag af officiel israelsk arbejdsmarkeds-statistik. P. 18 i Harari: *The Arabs in Israel, Facts and Figures*, Givat Haviva 1974: En samling kommenterede statistikker. Ori Stendel: *The Minorities in Israel*, Jerusalem 1973, giver også informationer om arabernes sociale og økonomiske forhold, men den rummer ikke et klasseperspektiv. Forfatteren har haft en høj position i »premierministerens kontor for arabiske anliggender« og hans bog er ret apologetisk, specielt er dens »udeladelsessynder« ret bemærkelsesværdige.

Tabel 2

1955	1965	1966	1967	1968	1971	1973
43.400	68.700	65.600	60.600	82.800	94.600	108.100

Tabellen kan kun antyde den arabiske del af lønarbejderklassen, og en række kommentarer til den er påkrævet:

1) Tabellen viser, at allerede tidligt (i 1955) var en ganske betydelig del af araberne beskæftigede i den israelske økonomi. Proletariseringsprocessen satte igang et par år efter Israels dannelse og var stærkest i statens tidlige år.

2) Processen er imidlertid fortsat siden, hvad stigningstendensen viser. Stigningen må dog også ses på baggrund af, at minoritetens befolkningstilvækst er ganske betydelig. (Denne tilvækst har til gengæld betydet en aldersforskydning mod de yngste årgange, dvs. andelen af arabere over 14 år er mindsket). I dag er proletariseringsprocessen tilendebragt.

3) Der var især i de første år et betydeligt »sort marked« for arabisk arbejdskraft, som ikke indgår i tabellens tal¹²).

4) Årene 1966–67 var præget af en økonomisk krise, som udløste et stærkt fald i beskæftigelsen.

5) En del af stigningen fra 1967–68 (men ikke den samlede stigning) skyldes, at fra 1968 indgår arbejdsstyrken i det annekterede Østjerusalem i opgørelserne.

Proletariseringsprocessen er forløbet som et resultat af »blinde« markeds kræfter i den israelske økonomi, men desuden har statslige aktiviteter været af betydning: I de allerførste år, hvor jødisk masseimmigration fandt sted, begrænsedes tilgangen af arabisk arbejdskraft gennem den militære administration (se afsnit 4) i de tre tættest arabisk befolkede områder. Siden er processen blevet tilskyndet og forskellige former for diskriminering mod arabere i lovgivningen er ophævet: ikke-jødisk medlemsskab af fagforening blev mulig i 1953; men først i 1959 kunne arabere blive egentlige medlemmer af Histadrut¹³). Hertil kommer, at eksproprieringer af arabiske bønders jord også har tilskyndet processen.

Det kan konkluderes, at for jøder og arabere er der tale om »lige løn for lige arbejde«. Og også for arabere, som ikke er arbejdere er der tale om en principiel »ligestilling« i økonomisk henseende med jøder. En arabisk handlende,

12. Det »sorte marked« omfang er vanskeligt at vurdere; men stigningen i registreret arbejdsstyrke fra 1955 kan ikke tilskrives tilgangen fra det sorte marked til de registrerede.

13. Fagbevægelsen Histadrut er meget omfattende, idet også offentlige ansatte og kibbutz- og moshav-bønder er medlemmer og fordi Histadrut også rummer mange andre organisationer end fagforeninger, f. eks. sygekasse og boligorganisationer.

service-yder eller funktionær er underkastet økonomiske vilkår svarende til en jødisk¹⁴).

Mellem jøder og arabere er der tale om klare politiske, kulturelle og ideologiske forskelle: sproglige (arabisk/hebraisk), uddannelsesmæssige (der er separat uddannelse af de to nationaliteter), jøder har visse særrettigheder i den sionistiske stat, jøder har militær-tjeneste, der er fortsat en udpræget bolig-adskillelse, araberne har opretholdt en række elementer fra tidligere produktionsmåder (familie- og kønsrollemønster, tilknytning til landsbyen o. lign.) og desuden opretholdes særskilt arabisk og jødisk identitet p.g.a. den eksterne konflikt mellem Israel og arabere udenfor.

3.3. De israelske klasseforhold

Selv om der ikke er tale om et arabisk proletariat som en klasse økonomisk ganske adskilt fra et jødisk, så er der visse økonomiske forskelle på arabere og jøder. For at forklare disse er det nu nødvendigt at se lidt nærmere på de klasseforhold som har udviklet sig i det israelske samfund og som araberne indgår i¹⁵).

Det er tidligere fremhævet som et særtræk, at Israel er et immigrant-samfund. Israel rummer jøder fra vidt forskellige samfund, og forskellene mellem immigrant-grupper har betydning for klasseforholdene. I Yishuv var de fleste jøder indvandret fra Østeuropa. Indvandringen skete i bølger, afhængig af mulighederne for at komme til Palæstina og af jødernes eksistensvilkår og jødeforfølgelserne i forskellige lande. Særlig væsentlig blev den såkaldte *anden aliyah* (*aliyah* betyder indvandringsbølge på hebraisk) fra 1904-14, som opbyggede det jødiske samfund, etablerede dets institutioner og kanaliserede senere ankomne immigranter ind i det én gang etablerede jødiske »samfund«.

I årene efter 2. verdenskrig var immigranterne især jøder, som havde overlevet jødeforfølgelserne i Europa. Da Israel oprettedes blev det imidlertid især jøder fra arabiske lande, der immigrerede, og i dag er over halvdelen af Israels jøder af oriental afstamning.

De orientalske jøder kom fra samfund med produktionsmåder, der var teknologisk mindre udviklede end den israelske. Mange immigranternes færdigheder var inadækvate i det kapitalistiske, industrialiserede Israel. Orientalske jøder

14. Selv om der på en række områder diskrimineres mod arabere i Israel er der altså ikke tale om et apartheid-system i »sydafrikansk« forstand. Den israelske økonomi er ikke primært baseret på blig arabisk arbejdskraft og der konkurreres »lige« (dvs. uden direkte race- eller nationalitetsadskillelse) på arbejdsmarkedet. Men integrationen af de besatte områder har dog klare apartheid-kendetegn. Se det sidste afsnit i denne analyse.

15. Til dette formål er især benyttet den anti-sionistiske jøde Nathan Weinstocks klasseanalyse i *Le sionisme Contre Israël*, Maspero 1969 og Eisenstadt: *Israeli Society*, London 1967, et grundigt empirisk-sociologisk arbejde af en israelsk sociolog. Det indeholder ganske vist ikke et klasseperspektiv (men omtaler »social stratifikation«, indkomstfordeling m.v.) men dets værdi som »database« er stor.

blev i høj grad fordelt på lønarbejde, som ikke krævede store kvalifikationer, hvilket også vil sige på de laveste løngrupper.

Forskellene på orientalske og vestlige jøder (ved vestlige jøder forstås jøder, som afstammer fra Europa – også Østeuropa – og USA) er også blevet opretholdt i vidt omfang, fordi det fra starten har været vestlige jøder i højere klasserpositioner, som har kanaliseret de orientalske jøder ind i det israelske samfund ved hjælp af statsapparaterne, Jewish Agency (immigrant-absorberings-organisationen) m. m.

Disse etniske skel er ikke strengt fastlagte, men der er dog tale om en ret tydelig tendens, og højtuddannede eller faglærte arbejdere er overvejende vestlige jøder, som da også er de mest fremtrædende i Histadrut. Selv om en »opadgående social mobilitet« ikke er usædvanlig i en orientalsk jødes livsforløb, så er tendensen til en lavere klasseposition for orientalske jøder fastholdt gennem årene. De her skitserede klasseforhold har et statisk præg, som nok kan synes i modsætning til de enorme ændringer og den anselige vækst det israelske samfund har gennemgået på 3 årtier. Men de skitserede klasseforhold er blevet fastholdt i høj grad.

Der er dog sket en forskydning i den dominerende kapitalist-klasse, i kraft af den øgede vægt på international kapital. Staten såvel som Histadrut-virksomheder indgår på flere områder som medejere sammen med privat israelsk eller med udenlandsk kapital. Statens og Histadruts virksomheder har i de senere år i stigende grad indstillet deres produktion på profitmaximering¹⁶).

Hvor hører araberne da til i denne klassestruktur? I den israelske landsektor kan der entydigt skelnes mellem en jødisk og en arabisk del. Den jødiske rummer dels kibbutzer (kollektive brug) og moshav'er (kooperative brug). Hertil kommer så arabiske småbønder.

Som nævnt er der i dag ikke tale om et særskilt arabisk proletariat. Arabiske arbejdere adskiller sig socio-økonomisk ikke så meget fra mange orientalske jøder; de er oftest placeret i de dårligst lønnede løn-grupper.

Arabere er ofte placeret »under« orientalske jøder i klassestrukturen, men der er ikke tale om en entydig tendens¹⁷). F.eks. er en stor del af araberne bygningsarbejdere, og mange af disse har nu en væsentlig faglig uddannelse.

For orientalske jøder er der begrænsede muligheder for en højere klasseposition, men ikke direkte hindringer. Indenfor visse erhvervs stoder araberne imidlertid på sådanne grænser. De har vanskeligt ved at få arbejde indenfor den teknisk avancerede industri, da denne tit på en eller anden måde vedrører militær produktion; dette udelukker hyppigt arabisk beskæftigelse. Lignende barrierer møder araberne indenfor dele af den offentlige administration¹⁸).

16. Kanovsky: *The Economic Impact of the Six-Day War*, Praeger 1970.

17. En aktuel diskussion heraf findes i Waschitz, *op. cit.* (tema-nummer af New Outlook om Israels arabere).

18. Oplysninger fra samtale med Simha Flapan, redaktør af det israelske tidsskrift New Outlook og forfatter af en række artikler om de israelske arabere.

De ligheder mellem orientalske jøder og araberes placering i klassestrukturen som er påpeget, afspejler sig på ingen måde i et subjektivt interessefællesskab. (Dette vil blive uddybet i et senere afsnit om klassernes manifestationer og om arabernes rolle på det politiske niveau). Der er tværtimod en tendens til, at orientalske jøder stærkere end andre vender sig imod de israelske arabere. Man kan sammenligne med forholdene mellem sorte og fattige hvide i USA. I klassesamfundet tilskyndes orientalske jøder til at hævde særskilte jødiske interesser og støtte sig på privilegier *som jøder* overfor araberne. Men den internationale konflikt spiller også ind her. Mange orientalske jøder afstammer som sagt fra arabiske lande; i nogle af disse forekom diskriminering af jøder, og da Israel oprettedes, udløstes der i flere af disse lande aktioner mod den lokale, jødiske befolkning. Reaktionen mod »arabere« i disse lande er overført til israelske arabere, også fordi den mellemøstlige konflikt i så høj grad opfattes som national i Israel.

Arabernes placering i den israelske klassestruktur er altså meget kompleks, og en række nuancer er påpeget. Nu vil en række forskelle mellem jøder og arabere af politisk og ideologisk art blive taget op, i forbindelse med omtalen af en række statslige aktiviteter overfor araberne.

4. *Den israelske stat og araberne*

Som nævnt er Israel en sionistisk stat. Det har nogle konsekvenser for araberne. Principielt er Israel en stat for jøder verden over. Dette fremgår politisk-juridisk ved at en særlig lov, »Loven om tilbagevenden« åbner for statsborgerskab for alle jøder der måtte ønske et sådant. Der er også en række jødiske organisationer, der fungerer helt på linje med statsapparater såsom fagministerier. De vigtigste er *Jewish Agency*, den jødiske immigrant-organisation, og den *Jødiske National-Fond*¹⁹). Disse »statsapparater« sigter kun på den jødiske majoritet i Israel. Det har konkret betydning for forholdet mellem jøder og arabere. Mange immigranter (overvejende orientalske) bor i såkaldte *udviklingsbyer*; i sådanne er der særlige sociale tilskudsordninger. De er i vidt omfang finansieret af J.A. og kan kun komme jøder til gode.

Juridisk set er befolkningen inddelt i nationaliteter, eller rettere i jøder og ikke-jøder²⁰), og der er to slags id-kort. Denne juridiske inddeling er også gennemført for de lovspørgsmål, der i Danmark betegnes person-, familie- og arveret. Der er her tale om religiøse skel, idet alle jøder (uanset om de er religiøse eller ej²¹), i disse anliggender (f.eks. ved indgåelse af ægteskab) er underordnet religiøse myndigheder og ikke staten.

19. Som i koordination med staten erhverver og udlejer jord til jødiske bebyggelser i Israel.

20. Jvf. betegnelsen i de officielle statistikker, der er benyttet i denne artikel.

21. En væsentlig del af Israels jøder forbinder intet religiøst med deres jødiske identitet.

En lignende »religiøs autonomi« findes for araberne, som er dels muhammedanere (den overvejende del af minoriteten), dels kristne og dels druzer²²).

Værnepligten i Israel omfatter alle jødiske mænd og kvinder, samt druziske mænd. Generelt er araberne fritaget for værnepligten. Men det er muligt også for arabere at gøre militær-tjeneste, og nogle arabere indgår i hæren.

M.h.t. minoritetens rettigheder må den militære administration, som israelske arabere har været underkastet, omtales: Staten oprettede i 1949, hvor araberne blev anset for en mulig femte kolonne, en militær administration i de tre grænscområder af Israel, der overvejende var beboet af arabere. Det drejede sig om Negev, Galilæa samt et område langs grænsen til den af Jordan annekterede Vestbred kaldet »lille trekant«²³).

Militær-administrationens retsgrundlag var sikkerheds- og undtagelsesbestemmelser både fra den engelske mandatmagt (indført med sigte på bekæmpelse af jødiske grupperes sabotage i 1945) og undtagelsesbestemmelser vedtaget af Knesset. En militærguvernør udnævntes for hvert af de tre områder, og den militære administration var ikke underkastet den civile. Beboerne havde i disse områder ikke bevægelsesfrihed; men skulle bevilges tilladelse til at forlade deres område. Denne og andre restriktioner gennemførtes i statens tidlige år, men lempedes efterhånden betydeligt, og afskaffedes i 1966. At den har haft betydelige konsekvenser for forholdet mellem jøder og arabere er allerede påpeget og vil også fremgå af det flg. afsnit.

På næsten alle *forvaltningsområder* er nationalitets-forholdet fastholdt. Fagministerier indeholder således hyppigt et »arabisk departement« og »Premierministerens kontor for arabiske anliggender« spiller en vis koordinerende rolle. Nogle enkelte områder skal ganske kort omtales her.

Social- og sundhedsforvaltning: På dette felt har den israelske stat gennemført en lang række foranstaltninger til forbedring af sundhedstilstanden. Det gælder ikke mindst for Histadrut-medlemmer. Spædbarnspleje er blevet udbredt og sammenlignet med forholdene for 30 år siden (eller som det hyppigt sker: med arabere i andre lande end Israel) er der tale om en høj helbreds- og sundhedsstandard. Men set i forhold til den jødiske befolkningsandel (og det er det rette sammenligningsgrundlag) er de arabiske bebyggelser imidlertid endnu forfordelte.

Den væsentligt formindskede børnedødelighed er baggrunden for den meget stærke vækst i minoritetens størrelse. Den fremgår af tabel 3.

Det kan tilføjes, at ud af de 497.000 arabere i 1973 var 375.000 muhammedanere, 82.000 kristne og 40.000 druzer.

22. Druzerne tilhører en ganske særlig muhammedansk sekt. De israelske druzer har – efter deres lederes ønske – værnepligt. Socio-økonomisk adskiller de sig ikke fra muhammedanske landsbyboere, men de udgør en privilegeret minoritet i Israel.

23. For nyttige oplysninger om administrationen (og for polemiske betragtninger) se Sabri Jiryis: *The Arabs in Israel*, Beirut 1969. Jiryis var israelsk araber, men har i de seneste år levet i Beirut, hvor han arbejder i PLO.

Tabel 3. Ikke-jødisk befolkning i Israel (i tusinder)

1950	167,1	
1955	198,6	
1960	239,1	
1965	299,3	
1967	392,7	Fra og med 1967 er befolkningen
1970	440,0	i Østjerusalem inkluderet.
1973	497,0	Den udgjorde i 1967 66.000.

Stendel, *op. cit.*, p. 13, 1973 tal fra Hurari, *op. cit.*, p. 2.

Begge kilder bygger på officiel, demografisk statistik.

Uddannelse: Bortset fra de højere uddannelser er der separat uddannelse for jøder og arabere i Israel. En markant forbedring af skoleuddannelse for arabere er sket i Israel; men generelt er der fortsat en ringere standard, større klassekvotienter m.v. i arabiske skoler end i jødiske²⁴). Der er ikke »national autonomi« i uddannelsesspørgsmål.

Lokal-styre: Nogle arabiske landsbyer og andre bebyggelser har først sent lået lokale, kommunale råd. Ofte har der ligget klan-modsætninger bag arabernes modvilje mod etablering af disse råd. De traditionelle klankræfter har vanskeliggjort oprettelsen af lokalråd og af fælles-faciliteter, men bevidst diskriminering fra statens side er også forekommet.

Statens investeringer: Som omtalt i afsnit 3 tilstræbte den israelske stat allerede efter et par år gennem sin økonomiske politik at integrere arabere som arbejdskraft. En samlet planlægning for de arabisk-beboede områder skete imidlertid ikke. Men to femårs-planer er blevet gennemført til udvikling af arabiske landsbyer, fra 1962–1972 (derefter er der ikke udarbejdet nogen samlet plan). Sigtet med planerne var at etablere veje, indlægge el i landsbyer og gennemføre boligbyggeri m.v., men planerne indeholdt kun ret beskedne beløb (sammenlagt ca. 200 millioner IL, hvilket da svarede til ca. 65 mill. \$). De arabiske landsbyers udrustning med infra-struktur er relativt begrænset. I de »arabiske områder« er så godt som ingen industri etableret. Hverken staten eller Histadrut har etableret virksomheder af nogen betydning i disse områder.

Ekspropriering af jord. Foruden statens diskriminering m.h.t. investeringer og infrastruktur må også jordeksproprieringerne nævnes. (Se afsnit 3.1.). Begge former for diskriminering er foretaget ud fra den politiske målsætning at sikre jøder fremfor arabere, og adskiller sig således fra den formelle ligestilling af israelske borgere, der hersker på andre felter. Det er svært at vurdere eksproprieringernes omfang, men især i de første år var de omfattende²⁵).

Senest har planer om »judaisering af Galilæa« vakt opmærksomhed. Planen tilstræber at øge den jødiske befolkningsandel i Galilæa²⁶), og en etablering af

24. Indholdet af undervisningen kan ikke vurderes her p. g. a. mit ukendskab til såvel hebraisk som arabisk. For to diametralt modsatte vurderinger af arabernes skoleundervisning kan henvises til hhv. Sabri Jiryis og Ori Stendels bøger.

25. Se Don Peretz, *op. cit.*

26. Ifølge planen skal 1200 ha eksproprieres og knap 800 ha fra arabiske jordejere.

industri i tilknytning til de fremtidige jødiske bebyggelser. Udviklingen af arabiske områder i Galilæa er ikke indgået i planen, ligesom kun de lokale jødiske myndigheder deltog i det forberedende arbejde. Denne forholdsvis begrænsede ekspropriering af arabisk ejet jord til jødisk bebyggelse har udløst voldsom modstand og protest-aktioner foråret 1976 blandt israelske arabere.

5. Arabernes manifestationer

I dette afsnit skal de israelske araberes manifestationer og politiske, faglige og ideologiske aktivitet drøftes. Der bliver lagt vægt på at beskrive og forklare arabernes stemmeafgivning, og på at forklare hvorfor minoriteten ikke i højere grad har kunnet bekæmpe de former for diskriminering, som er blevet påpeget i foregående afsnit. Inden dette sker må styreformen i Israel imidlertid omtales ganske kort.

5.1. Den politiske scene i Israel

Den israelske stat har ingen skreven forfatning, men gennem Knessets (parlamentets) »fundamentale love« fremstår et parlamentarisk demokrati med den traditionelle formelle »magt-delning« i lovgivende, dømmende og udøvende magt²⁷).

Den lovgivende forsamling, Knesset, har 120 medlemmer. Valgmåden er proportionalvalg; hele landet udgør én samlet valgkreds. Der er en spærregel på kun én procent, og der kan kun afgives stemmer på partier og ikke på personer²⁸). En af de vigtigste konsekvenser af den specielle valgmåde er en stærk partidisciplin. »Afvigende« MK'er kan udelukkes eller dérangeres på valglisten, og politiske beslutninger koncentrerer i det enkelte partis centrale organer, centralkomité eller lignende.

Resultatet er da også, at nye medlemmer eller nye politiske tendenser vanskeliggere kan vinde indpas i et parti og partierne har opretholdt en bemærkelsesværdig kontinuitet siden det første valg til Knesset i 1949²⁹). Dette hænger sammen med de klasseforhold, der blev påpeget i afsnit 3 såvel som med den indbyggede træghed i styreformen. En mulighed for ændring af partiforholdene forekommer dog derved, at det er ret let at danne nye partier. Og der har i de forløbne 30 år været en betydelig til- og afgang af småpartier, ligesom valgalliancer (med fælles-prioriterede lister) har været særdeles hyppige. Men disse

27. Fein: *Politics in Israel*, Little & Brown & Co., Boston 1967 er en analyse af »det politiske system« i Israel indenfor den Almond/Powel'ske tradition. Eisenstadt, *op. cit.* er også benyttet. Den relaterer i et vist omfang de politiske institutioner til de sociale omgivelser.

28. Valgmåden er en videreførelse af den praksis, som fremkom i Yishuv og de hævdede rettigheder forskellige partier erhvervede sig der. Hvert parti opstiller til valg en partiliste med på forhånd priorerede kandidater, Partiets stemmeandel ved valg afgør, hvor langt ned på listen det når.

29. Dette er illustreret på en pudsig måde af Amos Elon i *Israellerne: Stamfædre og sønner*, Kbhvn. 1973, p. 311: MK-gennemsnitsalderen var i 1949 43 år. I 1969 var den 43 + 20 = 63 år!

småpartier har i ringe udstrækning ændret de ældre partiers position og indbyrdes forhold.

Regeringen udgår af parlamentet, og den har hidtil altid været en flertalskoalitions-regering. Dette hænger sammen med, at der ikke er egentlige mistillidsregler eller nogen opløsningsret for regeringen. (Det er der kun for et flertal af Knesset som således kan opløse sig selv. Det sker kun ved afgørende uenighed indenfor koalitionen. Ellers nyvælges Knesset hvert fjerde år). Hertil kommer, at den konstante krigsmulighed gør et flertal praktisk.

Koalitions-sammensætningen har været stort set uændret siden 1949. Arbejderpartiet (tidligere MAPAI) har altid været det ledende regeringsparti, det national-religiøse parti (NRP) har været fast partner, og forskellige andre mindre partier er desuden indgået.

Spørgsmålet er nu, hvorledes klasserne i det israelske samfund manifesterer sig på den politiske scene, og hvorledes den arabiske minoritet har gjort sig gældende på den. En række eliteteoretiske forskningsresultater kan bidrage til at besvare spørgsmålet (men de kan ikke give hele svaret)³⁰. Der findes en elite af beslutningstagere og »spidser« i Israel, hvis kerne oprindeligt indgik i 2. aliyah og var aktive i Yishuv og derefter i Israel indenfor såvel Histadrut, MAPAI (som efter en sammenslutning med mindre partier hedder Arbejderpartiet), Jewish Agency og regeringsapparatet. Denne lille kreds har personificeret statsapparatets top i Israel, som yngre »generationer« af politiske ledere i høj grad er kanaliseret ind i. Et nyere element i denne elite er de tidligere tofficerer, som har gjort deres entré indenfor alle vigtige grene af det israelske samfund, i partier, administration, våbenindustri og erhvervsliv i øvrigt³¹).

De omtalte elite-teorier ser i for høj grad den politiske elite som en uafhængig variabel uden at relatere den til de økonomiske forhold og de sociale klasser i Israel. Uagtet Histadruts placering i den politiske beslutningsproces og uagtet Arbejderpartiets permanente besiddelse af regerings»magten« fungerer det israelske samfund primært på kapitalistiske præmisser, og det er kapitalistklassen, der er den dominerende. Dette forhold ændres heller ikke ved, at det i nogle tilfælde er staten eller Histadrut, der på kapitalistisk vis driver en virksomhed. Det er i høj grad gennem den påpegede elite (som overvejende er en vestlig personkreds) at de dominerende kapitalinteresser forvaltes³²).

Endelig må det påpeges, at det vestlige »arbejder-aristokrati«, hvorfra eliten rekrutteres, kan betegnes regerende klasse. Den bidrager til at fastholde en gunstigere stilling i forhold til de lavere lag af arbejderklassen. Herfra kommer

30. Se f. eks. Fein, *op. cit.*, Eisenstadt: *op. cit.*, L. G. Seligman: *Leadership in a New Nation*, New York 1964 – et tidligt elite-teoretisk studie, samt Michael Brecher: *The Foreign Policy System of Israel*, Oxford Univ. Press, 1972.

31. Der stilles fysiske krav til officererne, som medfører, at de pensioneres i en ret ung alder.

32. Den mellemøstlige konflikt kan imidlertid ikke forklares ud fra disse interesser; se dog hypotesen i afsnit 2.

en betydelig del af Arbejderpartiets vælgere- og vigtigere: herfra er partispidserne rekrutteret.

Højre-oppositionspartiet HERUT (nu største parti i LIKUD-alliancen) får tilslutning fra mange orientalske jødiske arbejdere i sin nærmest populistiske opposition mod regeringskoalitionen, mod Histadruts rolle i samfundet og sine særligt militante krav m.h.t. araberne i Israel og palæstinensere og arab-stater udenfor.

5.2. Araberne på den politiske scene

Foruden at de israelske arabere indgår i de dominerende klasser, så møder de yderligere hindringer på den politiske scene. De tildelte fra starten valget, men var i de første år effektivt desorganiserede af den israelske stat. Repres-sionen af minoriteten gennemførtes via den militære administration. Ingen mili-tærguvernør var i uoverensstemmelse med MAPAI-partiet, og militær-admini-strationen arbejdede desuden koordineret med Ben Gurions »premierministe-rens kontor for arabiske anliggender«³³⁾ og med den jødiske national-fond (JNF)³⁴⁾.

Ved valget i 1949 indledtes en praksis, som siden er fortsat, men som er blevet mindre udtalt (især i takt med militær-administrationens »nedtrapning« og dens endelig afskaffelse i 1966): Næsten ingen arabiske politiske ledere var blevet tilbage i 1949, og i de enkelte landsbyer fungerede *mukhtaren* (en ældre landsby-leder) som kontakten til den israelske stat (det ville især sige de mili-tære myndigheder). Dette muliggjorde »studehandler«, hvor disse ledere kunne

Tabel 4

Valg	Kommunist-partiet	MAPAI + tilknyttede arabiske lister	MAPAM
1. Knesset 1949	22,2	61,3	0,2
2. Knesset 1951	16,3	66,5	5,6
3. Knesset 1955	15,6	62,4	7,3
4. Knesset 1959	10,0	52,0	12,5
5. Knesset 1961	22,7	50,8	11,0
6. Knesset 1965	22,6	50,1	9,2
7. Knesset 1969	28,9	56,9* (inkl. MAPAM)	
8. Knesset 1973	37,0	46,0* (inkl. MAPAM)	

* Tabellen er hentet fra Stendel: *op. cit.*, p. 134, bortset fra det sidste valg, hvor kilden er Harari: *op. cit.*, p. 34. De er udarbejdet på grundlag af opgørelserne på de enkelte valgsteder. Da ara-bere og jøder som regel bor adskilte i kvarterer, bebyggelser m.v. er sådanne opgørelser ret på-lidelige. Denne optællingspraksis er også væsentlig for mulighederne for at påvirke de enkelte hamula'er eller landsbyer. I Hararis opgivelser er ikke inkluderet den beskedne andel af arabere, som bor i blandede kvarterer hvor separat opgørelse af stemmer er umulig. Det fremgår ikke, om Stendel har udeladt denne andel, eller om han har foretaget en form for ekstrapolation.

33. Et organ, som i dag under ledelse af Shmuel Toledano ikke længere har samme odiøse karak-ter som i den militære administrations år.

34. Beslaglagt jord blev overdraget til JNF og derefter ofte udlejet til jødiske bebyggelser. Se Don Peretz: *op. cit.*, og Lustick: *Arab Minority: Built-In Inequality*, New Outlook No. 6/1974, pp. 32-41.

styrke deres position i hamulaen eller overfor andre hamulaer. Den militære administration kunne sikre mindre rettigheder og privilegier til »pariarken«, som til gengæld kunne give tilsagn om den pågældende hamulas/landsbys støtte til en »arabisk« partiliste med yderst samarbejdsvillige arabiske kandidater. Listerne var tilknyttet MAPAI³⁵). En sådan del-og-hersk politik i forbindelse med valgene kan i et vist omfang fortsætte p.g.a. Arbejderpartiets indflydelse m.h.t. bevillinger.

Arabernes stemmeafgivning fremgår af tabel 4.

Af den israelske valgstatistik fremgår også bopælskriterier. I byerne har tilslutningen til de MAPAI-kontrollerede lister været forholdsvis begrænset, mens kommunistpartiet i alle valg har hentet sin stærkeste støtte her. Støtten til kommunistpartier må formodes at komme såvel fra intellektuelle og relativt bedre-stillede arabere som fra byproletariatet. Det fremgår klart, at de MAPAI-tilknyttede arabiske lister får støtte fra landsbyboere (dvs. både jordbrugere og arbejdere fra landsbyerne) og især fra bebuinerne. Det er da også disse to grupper, som stærkest er præget af traditionelle klan-kræfter, og det har været de grupper, som har været lettest at des-organisere.

Abner Cohen har foretaget en analyse af landsbyer i den »lille trekant«³⁶). Han konkluderer, at integrationen af araberne fra landsbyerne i det israelske samfund har *forstærket* (eller genoplivet) nogle traditionelle kræfter, specielt klanernes (hamula'ernes) betydning og mukhtarens funktioner. Cohens konklusion afvises ikke her, men den må tidsbegrænses; den proces til styrkelse af de traditionelle kræfter han påpeger (Cohen beskæftiger sig med de tidlige valg i 1955/1959) er ikke længere aktuel. Den gennemførte integration har siden medført en *svækkelse* af de traditionelle kræfter, og også ophøret af den militære administration har formentlig bidraget hertil.

Dette er baggrunden for, at MAPAI-listerne er gået tilbage i de sidste tyve år. Det har været vanskeligere så totalt at des-organisere araberne, og i det seneste årti har kommunist-partiet RAKAH, hvis kurs er ret arabisk-nationalistisk, fået stadig stærkere tilslutning. Det er især bemærkelsesværdigt, at partiet *også* har vundet indpas i landproletariatet.

I 1976 er utilfredsheden med den israelske stats diskriminering af arabere for alvor kommet op til overfladen, udløst bl.a. af eksterne faktorer, men også af den omtalte plan til judaisering af Galilæa. Især RAKAH har været initiativtager i en række demonstrationer og strejker i foråret. Flere af disse aktioner endte med en voldsom og blodig konfrontation med israelsk militær og politi.

MAPAI (og siden Arbejderpartiet) har som regel opstillet flere arabiske lister til hvert valg. Først i 1973 muliggjordes et direkte arabisk medlemsskab af

35. Disse aktiviteter er det selvfølgelig lidt svært at få indblik i. De beskrives imidlertid indgående i Abner Cohen: *op. cit.*; se også Lustick: *op. cit.* Sabri Jiryis: *op. cit.*, p. 50 nævner, at i ét tilfælde er det forekommet, at en militærguvernør af Højesteret er kendt skyldig i valgtryk.

36. Abner Cohen: *op. cit.*

Arbejderpartiet. Det arabisk-jødiske samarbejde indenfor partiet og dets arabiske lister er af en ret »inddæmmende« karakter. Den allerseneste tendens til stærkere politisk bevidsthed blandt araberne har lagt et større pres på de mest forsonlige arabiske politikere tilknyttet MAPAI, og to af de tre, som er blevet indvalgt i Knesset har i 1976 tilkendegivet, at deres tilhørsforhold til Arbejderpartiet er ophørt.

MAPAM, et mindre, socialistisk parti, stod tidligere i stærk modsætning til MAPAI m.h.t. minoritetspolitik. Det var en kraftig modstander af den militære administration og muliggjorde som det første/eneste sionistiske parti arabisk medlemskab. Dets tilslutning er især kommet fra arabiske landsbyer og fra beduinerne, men også fra mange intellektuelle. I 50'erne blev der i partiet gjort en del for udgivelser på arabisk, og MAPAM finansierer fortsat arabisk-sprogede blade. Siden 1969 har partiet opstillet i valgalliance med Arbejderpartiet (jvf. den foregående tabel) og har mistet noget af sin »særposition« i den arabiske minoritet. Der foregår i øjeblikket en kraftig debat i partiet bl.a. om minoritetspolitik, og det må formodes, at partiet enten kommer til at indgå i Arbejderpartiet (med en vis splittelse til følge) eller at det markerer sin identitet og tager nye initiativer også m.h.t. minoritetspolitik.

Et kommunistparti eksisterede i Palæstina-mandatet, hvor det var fortalende for en bi-national stat. I 1948 dannedes et israelsk kommunistparti, MAKI. Det tilsluttede sig Sovjets daværende holdning til den jødiske stat. MAKI rummede såvel jødiske som arabiske medlemmer (ca. 50-50). Der kunne imidlertid allerede tidligt skelnes to fløje, der overvejende fulgte nationale skillelinjer. Partiet har været aktivt i fagforeningsarbejde. MAKI har også fået tilslutning fra ikke-kommunistiske arabere, som en oppositionel og national-arabisk modstand mod jødisk dominans og mod diskriminering af de israelske arabere.

Partiet har nøje fulgt Sovjets politiske kurs. Ved valget i 1959 mistede det således en stor del af de arabiske vælgere. På det tidspunkt var den arabiske verden nemlig i ideologisk henseende præget af konflikt mellem Ægyptens Nasser og Iraks Kassem. Sovjet støttede Irak i konflikten, og Sovjets stærke afstandtagen fra Nasser fik mange arabere til at vende sig fra MAKI.

I 1965 splittedes MAKI i et overvejende jødisk parti (MAKI; partiet eksisterer i dag sammen med bl.a. udbrydere fra MAPAM under navnet MOKED) og et overvejende arabisk parti, RAKAH, som dog også har jødiske medlemmer og ledere. Det er RAKAH der har fastholdt tilknytningen til Sovjet, og det har også videreført den kommunistiske, arabiske presse i Israel. I 1967 fordømte RAKAH som det eneste israelske parti Israel som »agressor« i juni-krigen; det er i dag en fortalende for etablering af en palæstinensisk stat på Vestbredden/Gaza under PLOs ledelse og for en gensidig anerkendelse af PLO og den israelske stat.

Partiets stigende tilslutning ved de sidste valg synes at fortsætte. RAKAH har i 1975 erobret borgmesterposten i den største arabisk-befolkede by, Naza-

reth, og det har manifesteret sig kraftigt og nationalistisk i en række aktioner i foråret 1976 i Galilæa. I Knesset er RAKAH imidlertid et nærmest isoleret parti. Der er en udtalt polarisering mellem arabiske politikere som mere eller mindre deltager i samarbejde med regeringen og RAKAH-tilhængere, der står ganske uden for dette.

Der eksisterer i Israel visse grænser for politisk aktivitet, som især har relevans for arabere. Krigssituationen medfører en vis kontrol med arabere, og der er en grænse for anti-sionistiske eller statskritiske aktiviteter og ytringer, bestemt af »sikkerheds-hensyn«. I 1959 dannedes (bl.a. af tidligere medlemmer af MAKI) en arabisk nationalistbevægelse i Israel ved navn Al-Ard. Bevægelsen havde en forholdsvis skarpt formuleret målsætning, som bl.a. indeholdt flg.:

»3. To find a just solution for the Palestine Problem as a whole, and as an indivisible unit . . . regards the Palestinian Arab people as being the people principally entitled to decide their own future.

4. To support liberation, unionist and socialist movements in the Arab world by all legitimate means . . .«³⁷).

Artikel 3 blev senere betragtet som en trussel for Israels eksistens og organisationen blev mødt med en ret kraftig reaktion fra den israelske stat. I 1962 blev den nægtet tilladelse til at publicere et blad og i 1964 til at opstille som parti, efter at forsvarsministeriet havde erklæret Al-Ard en illegal bevægelse og havde fået Højesterets bekræftelse. Bevægelsen omtales her for at antyde grænserne for arabernes politiske manifestationer³⁸).

5.3. Araberne og det faglige system

Histadruts væsentlige rolle i det israelske samfund er tidligere påpeget. Det er bemærkelsesværdigt, at mange orientalske jødiske arbejdere ofte føler sig særligt fremmedgjorte overfor Histadrut, som domineres af »arbejderaristokratiet«. Dette har vist sig i mange »vilde strejker« uden Histadruts opbakning; nogle har tilmed været rettet mod arbejdsgiveren Histadrut.

I årenes løb er langt størstedelen af de medlemsberettigede israelske arabere blevet medlemmer af organisationen. Mens arabere fra 1953 kunne indgå i Histadruts fagforeninger blev medlemsskab af den samlede organisation muligt i 1959, mens de arabiske medlemmer først i 1965 fik stemmeret til valget af Histadruts centrale ledelse³⁹). Nationaliteten markeres imidlertid fortsat, idet araberne er medlemmer af »Histadruts arabiske afdeling«, en afdeling der imidlertid aldrig har været ledet af en araber. Histadrut har været aktiv for at rekruttere medlemmer fra minoriteten; men arabernes underordnede placering i organisationen fremgår af, at Histadrut har placeret sine industrier og investeringer andetsteds end i de områder, hvor den arabiske befolkning bor.

37. S. Jiryis: *op. cit.*, pp. 133-134.

38. Se også Stendel: *op. cit.*

39. Dette valg afholdes hvert fjerde år, og partierne opstiller lister ikke ulig fremgangsmåden ved Knesset-valg.

6. *De israelske arabere og forholdene udenfor Israel*

Minoritetens vilkår er set i lyset af det israelske samfunds struktur. Små 30 år i det israelske samfund har sat deres tydelige spor i den arabiske minoritet, hvis sociale forhold er ændret i langt højere grad end tilfældet har været før Israels dannelse.

Men det betyder ikke, at de eksterne faktorer er ganske betydningsløse, og tilknytningen til palæstina-arabere udenfor Israel må nu tages op. Som nævnt i indledningen må »nationalitet« betragtes som et såre relativt begreb, og selv om Israels arabere ud fra et »fødestedskriterium« er palæstina-arabere nøjagtigt som palæstina-arabere på Vestbredden, i Jordan og i flygtninglejre rundt omkring, så indgår de i en særskilt social sammenhæng.

Men den historiske tilknytning til den arabiske verden og palæstina-arabere forsvinder selvfølgelig ikke, og der foregår f.eks. en væsentlig kommunikation. Bl. a. kan israelske arabere orientere sig via arabiske nyhedsudsendelser i stedet for de israelske, og udrejse-muligheder medfører en vis kontakt; der er jo også familieband på tværs af grænserne. I et ret begrænset omfang har palæstinensiske modstandsbevægelser kunnet rekruttere sabotører i Israel, og der er israelske arabere, som har forladt landet og arbejder i disse bevægelser.

Men mere vigtigt er, at diskrimineringer af minoriteten giver et fortsat grundlag for en »national« utilfredshed og modstand mod den israelske stat.

De voldsomme uroligheder i foråret 1976 kan ikke undre, når analysen af arabernes position i det israelske samfund tages i betragtning. De må forklares på grundlag af det israelske samfunds struktur. Men desuden må de eksterne forhold tages i betragtning: Det forhold, at Israel siden oktober-krigen ikke længere betragtes som urokkelig i den mellemøstlige magtbalance, såvel som PLOs mere fremtrædende rolle på den diplomatiske scene og den tiltagende åbenlyse modstand mod Israel blandt Vestbreddens arabere har understreget den israelske minoritets placering i Israel og har medvirket til at udløse de aktiviteter, der for nylig har fundet sted. Eksterne forhold udgør således *anledningen* til nyorienteringen blandt arabere i Israel; *årsagerne* må søges (og er i denne artikel søgt klarlagt) i det israelske samfunds struktur.

Den internationale konflikt, som Israel konstant har været engageret i, bidrager også til at forstærke den »nationale identifikation«. Den er grundlaget for det stærke sammenhold mellem israelske jøder. Det må formodes, at så længe konflikten fortsætter, vil der være klare nationale skel i Israel. Krigene såvel som hver eneste sabotageaktion bidrager til at fastholde bevidstheden om nationalitet⁴⁰).

40. Et ekstremt og usædvanligt irrationelt udslag heraf fremkom efter terror-aktionen i Maalot i det nordlige Israel i 1974, hvor nogle jøder i området rettede deres vrede mod arabere (druzer) fra området; altså mod israelske arabere, som ikke havde hverken andel i eller sympati foraktionen.

Immigrationen af jøder udefra er også meget væsentlig. Den har nemlig medført et behov for jødisk ekspansion, og eksproprieringer af arabiske jord har bidraget til at muliggøre absorbering af immigranter. De er dog ikke nødvendige forudsætninger for jødisk bosættelse; Negev-ørkenen er et potentiel, der kun delvis er udnyttet.

ARABERNE PÅ VESTBREDDEN OG I GAZA-OMRÅDET

1. Israels besættelse af områderne

Under juni-krigen i 1967 erobrede Israel Jordanflodens vestbred fra Jordan (inkl. Østjerusalem, som Israel annekterede), Golan-højderne fra Syrien, samt Gaza-området og Sinai-halvøen fra Ægypten (se kortet). Dette afsnit drejer sig om araberne i Gaza og på Vestbredden siden besættelsen og om områdernes delvise integration i Israel⁴¹).

Krigen resulterede også i at mange palæstinensere flygtede endnu en gang. I 1967 flygtede ca. en kvart million palæstinensere til Østbredden fra Vestbredden og fra Gaza. Ifølge en israelsk opgørelse var der i september 1967 ca. 356.000 indbyggere i Gaza-området, hvoraf 207.000 var flygtninge, mens 106.000 blev opgivet som flygtninge ud af en samlet befolkning på 559.000 på Vestbredden. I begge områder er der en betydelig befolkningstilvækst, og den samlede befolkning udgør i dag over 1,1 million.

Rent militært-strategisk gav besættelsen Israel betydelige fordele i kraft af at frontlinjerne var flyttet. Endvidere var der noget »at handle med«, idet erobringen af områderne betød en økonomisk svækkelse af de tabende lande, såvel som en politisk svækkelse af magthaverne i disse lande. Israel har nægtet at afgive områderne uden forudgående garantier, hvilket de arabiske stater ikke har været villige til at yde. (Efter oktober-krigen er dog Kuneitra på Golan-højderne og det vestligste af Sinai givet tilbage).

Besættelsen har således antaget en stadig mere permanent karakter, og Vestbredden og Gaza er blevet knyttet til Israel i en sådan grad, at en analyse af de sociale forhold i områderne må ske *indenfor rammerne af det israelske samfund*.

At besættelsen og en integration i Israel lod sig gennemføre blev samtidig væsentligt for besættelsens opretholdelse og for Israels politik overfor omgivende stater. Israel har således ikke sigtet mod en fredsaftale, og staten har udfoldet stadig mere vidtrækkende bestræbelser på at knytte områderne til det israelske samfund.

Jødiske bebyggelser er etableret udvalgte steder i områderne, bl. a. er der op-

41. Bortset fra nogle tusinde druzer flygtede den syriske befolkning på Golan. I det øde Sinai er en del beduiner forblevet.

rettet militære kibbutzer langs Jordan-floden⁴²). I de sidste par år har en religiøs bevægelse, Gush Emunim, forsøgt at oprette uautoriserede bebyggelser på Vestbredden, hvilket kun delvis er imødegået af Israels regering, fordi den rummer både tilhængere og modstandere af denne form for bosættelse.

Omkring byen Rafiah i Gaza-området er planer for etablering af en jødisk by så småt ved at blive effektueret.

Bortset fra i Østjerusalem (hvor israelsk lov er indført) er der i de besatte områder indført en *militær administration*. Den udøves af militærguvernøren undergivet hæren. Administrationen er også varetaget af civile organer (f.eks. israelske ministerier) og en vis koordinering med tidligere jordanske (især kommunale og retslige) myndigheder finder sted; men underordnet de militære myndigheder. Hvor den militære administration ikke har indført ændrede regler, fungerer jordansk lovgivning.

Der er indført militære domstole og administrativ anholdelse i områderne. Hæren har også i nogle tilfælde anvendt kollektiv afstraffelse, hvilket jo van-skeliggør sabotørers muligheder for beskyttelse blandt befolkningen⁴³).

Efter oktoberkrigen er Israel kommet under et stærkere pres for at afgive områderne. Ikke mindst er spørgsmålet om dannelse af en palæstinensisk stat under PLOs ledelse på Vestbredden/Gaza kommet på tale (i forbindelse med evt. frædsaftaler mellem Israel og arabiske stater).

Den israelske regering tager skarpt afstand fra tanker om en lille, palæstinensisk stat; men den udtrykker sig meget forbeholdent om de besatte områders fremtid. Bag ved den uafklarede holdning ligger en dyb uenighed. Kun MAPAM og en fløj af Arbejderpartiet har udtalt sig imod annektering (altså mod en permanent indlemmelse af områderne i Israel) mens det nationalreligiøse parti er stærkt for en sådan. En anden fløj i Arbejderpartiet ønsker heller ikke områderne afgivet, og fløjens betydning understreges af, at det er dens mest prominente ledere, nemlig Moshe Dayan og Shimon Peres, der som fhv. og nuværende forsvarsministre har haft ansvar for den daglige administration af de besatte områder. Hertil kommer, at LIKUD-oppositionen er en højtrøstet fortaler for annektering. Men mere afgørende er nok de internationale magtforhold, som Israel er underkastet i høj grad; især som en følge af den stærke

42. Bebyggelserne er til dels placeret i overensstemmelse med *Allon-planen* (efter den israelske minister Yigal Allon) som går ud på etablering af jødiske bebyggelser på strategiske steder. Planen forudsætter, at en del af Vestbredden kan afgives, men at bebyggelserne skal være permanente og at Jordan-floden fortsat skal være den *sikkerhedsmæssige* grænse.

43. Vedr. Israels besættelse er især benyttet den jødisk-israelske journalist G. Weigert' ret på-lidelige oplysninger i: *Arabs and Israelis: Life Together*, Jerusalem 1973, *Israel's Presence in East Jerusalem*, Jerusalem 1973, *Araber und Israelis*, das Parlament 8/6 1974, Bonn. Desuden er anvendt: Ministry of Defence (Israel): *Four Years of Military Administration*, 1972 og *The Administered Territories 1971/72*. G. Chaliand: *The Palestinian Resistance*, Pelican 1972, *UN Report of the Special Committee to Investigate Israeli Practices Affecting Human Rights of the Population of the Occupied Territories*, samt tidsskrifterne *New Outlook*, Tel Aviv og *Journal of Palestine Studies*, Beirut, såvel som en række publikationer udsendt af palæstinensiske organisationer.

afhængighed af USA. Disse forhold står imidlertid ikke i fokus i denne analyse, og de er overordentlig uafklarede. Den nuværende libanesiske borkerkrig er en kamp om amerikanske kontra sovjetiske interesser, om store økonomiske interesser i Mellemøsten, en kamp om Syriens fremtidige placering i Mellemøsten – foruden at være en eksistenskamp for palæstinenserne og en intern, libanesiske klassekamp. At sådanne forhold ikke inddrages i denne analyse er en vigtig (omend nødvendig) begrænsning af analysens rækkevidde.

2. Den økonomiske integration

Vestbredden under Jordan⁴⁴

Før 1967 var Vestbredden en perifer provins i Jordan. Den jordanske stats interventioner har primært været til gunst for de besiddende grupper på Østbredden, og den beskedne jordanske industri blev placeret der⁴⁵).

På Vestbredden var landsektoren den mest afgørende. Det skønnes, at der er ca. 50.000 landbrug på Vestbredden fortrinsvis drevet af parcel-bønder. En kilde anslår endvidere, at der i 1967 var omkring 15.000 industriarbejdere og ca. 25.000 bygnings- og transportarbejdere samt omkring 12.000 småhandlende. Mange fra Vestbredden havde forladt den og søgt beskæftigelse i Østjordan eller i andre arabiske stater.

Områdernes økonomiske integration

Den økonomiske integration af områderne er gennemført ved at forbinde dem med det israelske marked. Derimod er israelsk lovgivning ikke generelt udstrakt til områderne. Umiddelbart efter seks-dages krigen brød industri og handel sammen ved adskillelsen fra den jordanske økonomi; men en retablering er sket siden. Dog har bankerne på Vestbredden ikke genåbnet; israelske banker har erstattet dem, og israelske pund er gængs betalingsmiddel i områderne (foruden jordanske dinarer).

At forbinde områderne til Israel havde øjeblikkelige og omfattende konsekvenser⁴⁶). Israel har kunnet opsuge ufaglært og billig arbejdskraft fra om-

Tabel 5. Antal beskæftigede i Israel 1970–74 i tusinder:

	1970	1971	1972	1973	1974
Gaza	5,9	8,2	17,5	22,7	26,3
Vestbredden (eksklusiv Østjerusalem)	14,7	25,6	34,9	38,6	42,4

Statistical Abstracts of Israel, 1975, p. 707.

44. Gaza-området var i så høj grad en »flygtninge-lejr« med et spinkelt økonomisk grundlag, og klasseforholdene før den israelske besættelse vil ikke blive taget op.

45. N. H. Aruri: *Jordan, A Study in Political Development*, The Hague 1972, E. Kanovsky: *Economic Impact of the Six-Day War*, Praeger 1970.

46. Om de økonomiske forhold, se Kanovsky, *op. cit.*, V. A. Bull: *The West Bank. Is It Viable?* Lexington Books 1975. *Statistical Abstracts of Israel* (årbog) indeholder et afsnit om områderne og *Bank of Israel* samler et omfattende økonomisk-statistisk materiale.

råderne. Tabel 5 viser, hvor mange arabere fra Gaza og Vestbredden, der er blevet beskæftiget i Israel. Allerede i 1967 oprettedes arbejdsformidlingskontorer på Vestbredden, men mange er blevet beskæftigede på anden vis. Araberne indgår i den israelske klassestruktur som overvejende ufaglært og billig arbejdskraft; de er som regel kun i kort tid ansat på den enkelte arbejdsplads og de må ikke organisere sig. Om løn- og arbejdsforhold kan flg. siges:

1) Arbejdere beskæftiget via kontorerne får en højere løn end beskæftigede på selve Vestbredden og Gaza (i 1974 beskæftigedes ca. 1/3 i Israel og 2/3 i områderne). Lønnen er ikke meget mindre end hvad en israelsk arbejder hæver for det samme arbejde; men Vestbreddens og Gazas migrant-arbejdere udgør næsten eksklusivt de lavest-lønnede løngrupper i Israel⁴⁷). Siden 1971 har de israelske arbejdsgivere været forpligtede til at yde forskellige tillæg som også gives til israelske Histadrut-medlemmer (syge- og ulykkesforsikring m.v.). Men disse ydelser gives normalt ikke på det »sorte« ikke-registrerede arbejdsmarked, hvor lønnen også er noget lavere⁴⁸). Det må formodes, at siden 1974 er ca. 100.000 registrerede og ikke-registrerede migrant-arbejdere dagligt beskæftiget i Israel.

I Gaza rekrutteredes næsten ingen arbejdskraft i de første besættelsesår, hvor den åbne modstand mod besættelsesmagten var meget voldsom. Beskæftigelsen udløste forskellige aktioner, bl.a. anbringelse af bomber i de busser, der transporterer arbejdere ind i Israel.

Meget hurtigt efter besættelsen blev varehandel mellem Israel og de to områder muliggjort. Det gav gode afsætningsmuligheder for israelske virksomheder; men militær-administrationen har også intervenseret med det sigte at understøtte den lokale produktion i områderne. Dette gælder især for landbrugsproduktionen. En stor del af landbrugsvarerne fra Vestbredden blev tidligere solgt på Østbredden. Men den militære administration har gennemført en række projekter til produktivisering af landbruget og har arbejdet på en delvis omlægning af produktionen til afgrøder, der kan afsættes i Israel. Der sker også en vis eksport af landbrugsvarer via den israelske landbrugs-eksportorganisation fra Gaza. En følge af disse foranstaltninger er en ganske betydelig vækst i landbrugssektoren. Samtidig er stadig flere jordbrugere blevet overflødige i landsektoren og er blevet proletariserede.

Virkeligt langsigtede investeringer i landbruget er der ikke foretaget, men de omtalte projekter, og ikke mindst de »blinde« markeds kræfter sat igang ved åbning for samhandel, har effektivt koblet Vestbreddens landbrug til Israels økonomi.

En samhandel med Jordan finder fortsat sted. Den blev afbrudt under og kort efter juni-krigen, men allerede i 1967 gennemførtes »de åbne broers politik«,

47. En kilde anslår, at migrant-arbejderne tjener ca. 1/2 af gennemsnitslønnen i Israel.

48. Militæradministrationen anslog i 1971 at ca. 2/3 af de i Israel beskæftigede blev registreret.

og vare- og persontransport over Jordanfladen er som regel mulig. Koblingen til den israelske økonomi har imidlertid ændret den økonomiske struktur på Vestbredden i en sådan grad, at de økonomiske relationer med Jordan er ret ubetydelige. De fremgår af handelsbalancen i tabel 6.

Tabel 6

		Vestbred	Gaza
Eksport	fra Israel	790,0	549,4
	fra Jordan	21,3	0,7
	fra andre lande	70,5	65,5
Import	til Israel	287,3	166,6
	til Jordan	119,5	50,3
	til andre lande	2,8	56,9
Underskud på handelsbalancen		472,2	341,8

De besatte områders handelsbalance i 1974. Millioner IL. (1 US \$ = 4,20 IL indtil november 1974). S.A.I. 1975, p. 693.

For begge områder gælder det, at eksporten næsten udelukkende er eksport af landbrugsvarer, og importen overvejende industrivarer.

Generelt er der ikke etableret israelske virksomheder på Vestbredden eller i Gaza-området. Den industrielle produktion er fortsat meget begrænset og ret få israelske investeringer er foretaget. Men en række israelske virksomheder har indgået aftaler med foretagender i områderne, som så er blevet underleverandører af enkelte varer.

Tabel 7 viser bruttonationalproduktet i de to områder.

Tabel 7. Bruttonationalproduktet per capita i faste priser (1968-priser)

	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Gaza & nordlige Sinai	363	401	506	595	709	770
Vestbredden	603	711	769	924	1133	1031

Der er tale om en betydelig vækst som følge af »koblingen« på den israelske økonomi. Den delvise integration i det israelske samfund har medført en betydelig proletarisering, øgede lønindkomster og har endvidere økonomisk begunstiget de mere besiddende grupper i de to områder, (dette sidste er dog ikke helt entydigt; konkurrencen fra Israel har i enkelte henseender haft den modsatte virkning).

Men integrationen er ikke ubegrænset⁴⁹). Hverken private israelske virksomheder eller den israelske stat har investeret på langt sigt i områderne. De økonomiske og sociale ændringer er imidlertid så vidtrækkende, at der i så henseende aldrig bliver tale om en »status quo ante bellum«.

For Israel har tilskuddet af arbejdskraft og den økonomiske tilkobling af

49. undtagen for Østjerusalems vedkommende. Integrationen af den arabiske bydel i den israelske økonomi er total.

områderne i øvrigt haft en betydelig stimulerende virkning til trods for (og uafhængigt af) de omkostninger, der er forbundet med besættelsen.

3. Gaza- og Vestbred-arabernes manifestationer

En analyse af de politiske manifestationer i de besatte områder må nødvendigvis tage udgangspunkt i

- 1) at områderne i høj grad er integrerede i Israel og at det er de israelske samfundsstrukturer som i øjeblikket former områdernes fremtid,
- 2) at Vestbredden har en vis tilknytning til Jordan.
- 3) At palæstinenserne på Vestbredden og Gaza har en nøje tilknytning til palæstinenserne udenfor, og at de palæstinensiske modstandsbevægelseres situation er væsentlig for forholdene på Vestbredden.
- 4) Palæstina-konflikten hænger nøje sammen med forholdene i Mellemøsten og globalt. Selv om de mere omfattende konfliktforhold er så væsentlige, f.eks. for israelsk besættelsespolitik og for PLOs muligheder, er de ikke genstand for en grundig behandling i denne artikel.

Klasseforholdenes betydning:

At en stor del af palæstinenserne i Gaza og på Vestbredden er afhængig af lønarbejde i Israel og er underkastet den israelske økonomis behov medfører, at de nationale modsætninger helt entydigt svarer til klassemodsætninger. Integrationen af billig arbejdskraft i et sådant omfang, at den er ganske væsentlig for den israelske økonomi og den samtidigt fastholdte adskillelse og militære repression »i reservaterne« har klare apartheidkendetegn. Den modstand mod besættelsesmagten, som har eksisteret hele tiden, underbygges således af den potentielle modstand fra det fremkomne proletariat. Det hurtigt opståede proletariat af migrant-arbejdere (rekrutteret såvel fra flygtninge som ikke-flygtninge) eksisterer som sådant alene på grundlag af integrationen i Israel.

P.g.a. forskellige restriktioner (ingen faglig organisering af migrant-arbejdere, ingen forsamlingsfrihed eller tilladelse til at danne politiske bevægelser) kommer modsætningerne kun frem i begrænset omfang. Men den skildrede integrationsproces har den militære repression som forudsætning.

Restriktionerne medfører i øvrigt, at der ikke er mulighed for en fælles organisering af israelske og Vestbred-/Gaza-arabere. Som det er fremgået er der væsentlige forskelle på de to gruppers positioner »i« det israelske samfund⁵⁰).

Tilknytningen til Jordan

Vestbredden indgik jo i Jordan fra 1949-67 og der har været tanker fremme om en tilbagegivelse af områder. (Også Gaza er foreslået kædet sammen med

50. Også israelsk-arabiske bønder beskæftiger billig arbejdskraft fra de besatte områder.

Jordan). Kong Hussein foreslog efter juni-krigen dannelsen af en føderation mellem Vestbredden (Cisjordanien) og det nuværende Jordan (Transjordanien). Den jordanske stat har i øvrigt fortsat aflønningen af nogle statsfunktionærer på Vestbredden for at bevare tilhørsforholdet til Jordan.

En betydelig del af de tidligere borgmestre og andre lokale »notabiliteter« på Vestbredden har gennemført et politisk samarbejde med den militære administration, men har samtidig holdt døren åben til Jordan⁵¹). De kommer overvejende fra mere besiddende grupper på Vestbredden, som i økonomisk henseende er blevet begunstiget af den stærke vækst.

Men der er på Vestbredden en udbredt modvilje mod en tilbagevenden til Jordan. Derimod er der klare tilkendegivelser i de besatte områder af et tilhørsforhold til andre palæstina-arabere udenfor.

Vestbredden, Gaza og Palæstina-problemet

Baggrunden for at palæstina-arabere idag manifesterer sig som en social kraft, med PLO som en sammenholdsfaktor, er for det første at Palæstina efter 1. verdenskrig blev udskilt af den øvrige Østarabiske verden som et britisk mandat. I Palæstina-mandatet stod alle klasser blandt palæstinenserne i modsætning til jøderne, som koloniserede dele af området. For det andet var landflygtigheden efter Israels dannelse særdeles afgørende. Hertil kom, for det tredje, at arabiske stater har benyttet palæstinenserne (som har været ret magtesløse) som et konfliktinstrument i konflikten med Israel. Endelig har Israel konsekvent afstået fra at bidrage til flygtninge-problemets løsning⁵²).

Allerede i 50'erne fremkom mindre palæstinensiske organisationer (Fateh og »Arab Nationalist Movement« – en forløber for PFLP) og deres første guerilla-aktioner blev udført i 1965. Efter seks-dages krigen gennemførtes en omfattende militær og politisk mobilisering af palæstinenserne i Jordan, og de palæstinensiske modstandsbevægelser styrkedes afgørende. Den fortsatte mobilisering hindredes i Jordan efter september 1970, hvor den jordanske hær slog hårdt ned på guerillaerne, som organisatorisk derefter etablerede sig i Libanon. Der har de indgået i en ustabil balance indtil borgerkrigens udbrud i 1975.

De palæstinensiske modstandsbevægelser er samlet i »paraply«-organisationen PLO (den palæstinensiske befrielses-organisation) og en række fælles institutioner herunder, og de er enedes om målsætningen »et demokratisk og verdsligt Palæstina«, omfattende hele det tidligere Palæstina-mandat, og følgelig et ophør af den israelske stat⁵³). Fateh er den dominerende organisation indenfor PLO og Yassir Arafat leder såvel Fateh som PLO.

51. Den mest velkendte er fhv. borgmester i Hebron, al-Jabari, som også har været jordansk minister.

52. Bemærk, at kun det første forhold dækker de israelske arabere.

53. Rashid Hamid: *What is the PLO?* Journal of Palestine Studies, No. 4, Vol. 4, pp. 90-107. Minority Rights Group (Colin Smith): *The Palestinians*, London 1975. Se også Jens Nauntoftes glimrende, men ikke helt aktuelle antologi: *Den palæstinensiske befrielseskamp*, Gylden- dal 1971.

Efter oktober-krigen blev PLO bakket op på det verbale plan af alle arabiske stater, og udpeget som » eneste legitime autoritet over befriede områder af Palæstina«. Dette betyder, at det i princippet ikke er Jordan, men PLO som skal overtage Vestbredden, (og Gaza, forbundet med en korridor). Mens Fatah synes villig til at etablere en stat på Vestbredden udgør den mindre PFLP og »afvisningsfronten« en opposition indenfor PLO, som ganske afviser en palæstinensisk ministat som et uacceptabelt kompromis, der vil medføre en anerkendelse af Israel og vil vanskeliggøre bekæmpelsen af den israelske stat.

Organisationerne lever i høj grad på forskellige staters nåde og unåde og afspejler således forskellige interesser i den arabiske verden. PLOs position og eksistens afhænger i øjeblikket ganske af udfaldet af den libanesiske borgerkrig.

Politiske manifestationer i Gaza og på Vestbredden⁵⁴

De politiske tilkendegivelser i de besatte områder har været af ret forskellig karakter. I Gaza, hvor en betydeligt del af befolkningen var flygtninge i elendige og tæt-befolkede lejre, var der fra starten åben modstand mod besættelsesmagten og voldsomme sabotage-aktioner. Den israelske hær anvendte her en langt hårdere kurs end på Vestbredden. I 1971 var konflikten på sit højeste; men en skærpelse af hærens kurs og indretning af flygtningelejrene så de militært kan kontrolleres har medført, at modstanden siden har kunnet begrænses næsten fuldstændigt.

På Vestbredden var den åbne modstand ikke så koncentreret; området er lettere at overvåge. Samtidig med de palæstinensiske modstandsbevægelser mobilisering af palæstinensere i Jordan gennemførtes en række sabotage-aktioner i selve Israel og på Vestbredden. De blev i løbet af 1969 mere omfattende, men hæren har siden kunnet begrænse deres omfang, ikke mindst efter at Palæstinakommandoerne måtte forlade Jordan.

I 1972 gennemførtes kommunale valg på Vestbredden. De sædvanlige forbud mod forsamlinger, politiske bevægelser m.v. opretholdtes dog. Hovedparten af vælgerne deltog trods PLO-opfordringer om boykot. Deltagelsen kan ikke tolkes som en pro-israelsk manifestation; men en afstandtagen fra PLOs standpunkt blev tilkendegivet af vælgerne, som netop overvejende tilhørte de besiddende grupper (valget gennemførtes med den jordanske valglovs bestemmelser om privilegeret valgret og alene valgret for mænd).

I Gaza er der ikke afholdt valg. Men det er bemærkelsesværdigt, at borgmesteren i Gaza by, Rashid A-Shava, som har nære kontakter til Jordan, har kunnet genindtræde i sit embede efter nogle år i konflikt med militæradministrationen.

Siden oktober-krigen og den verbale opbakning af PLO er et skred til fordel for PLO sat igennem på Vestbredden og i Gaza, tilsyneladende i alle befolkningsgrupper.

54. Dele af dette afsnit har nødvendigvis et mere journalistisk tilsnit og unddrager sig videnskabelig verifikation. Dette beror på de politiske vilkår i de besatte områder.

I april 1976 afholdtes på ny kommunale valg på Vestbredden. Hensigten fra Israels side med afholdelsen af valget er uklar; men der har muligvis været forventninger om, at et lokalt lederskab med stærk opbakning på Vestbredden kunne blive et medgørligt alternativ til PLO. Valget afholdtes med ændrede valgeregler, idet hverken besiddelsesløse eller kvinder var afskåret fra at stemme.

I tiden op til valget fremkom stadig mere åbne sympatitilkendegivelser overfor PLO. De kom bl. a. fra valg-kandidater men også gennem demonstrationer, mindre strejker m.v. udtryktes tilslutning til PLO, – i et sådant omfang, at besættelsesmagten vanskeligt har kunnet hindre det. Der var en række konfrontationer, udløst bl. a. af de u-autoriserede jødiske bebyggelser på Vestbredden.

Det blev især »PLO-kandidaterne« der blev indvalgt til de lokale råd. De har siden understreget deres rolle som *kommunal*-politikere og henviser til PLO som repræsentanten på det mere omfattende politiske plan.

Men de nyvalgte ledere udtrykker generelt en mere åben og udtalt beredvilighed til at arbejde for en palæstinensisk, PLO-ledet stat på Vestbredden og evt. Gaza end »paraply«-organisationen selv. Hertil kommer, at der blandt de nyvalgte alligevel er ret forskellige politiske tendenser. Flere af de nye borgmestre og rådsmedlemmer kommer fra de velhavende klaner og familier (de tilhører blot en ny generation herindenfor).

Nogle er tilknyttede det underjordiske *jordanske kommunistparti*⁵⁵). Medlemmer af dette parti har været de vigtigste initiativtagere i den såkaldte *Palæstinensiske Nationalfront*. Fronten dannedes i 1973 med tilslutning fra en række andre organisationer, herunder palæstinensiske modstandsbevægelser, og den står bag en række aktioner mod besættelsesmagten.

Mens der er slået hårdt ned på deltagere i fronten for deres deltagelse i »aktioner mod besættelsesmagten« skrider militæret normalt ikke ind alene for tilknytning til kommunistpartiet⁵⁶). Dets undergrundsblad, *el Watan*, har opfordret PLO til mere direkte at arbejde for en Vestbred-Gaza stat. Partiet er nøje knyttet til Moskva og er et væsentligt led mellem PLO og Sovjet. Der har været rygter fremme om en adskillelse af partiet i en palæstinensisk og en »Transjordansk« del, som en anticipation af etableringen af en tredje stat mellem Israel og Jordan; men noget sådant er formentlig stillet i bero p.g.a. den uafklarede situation for palæstinenserne og PLO i Libanon.

Blandt de nyvalgte lokalpolitikere er enkelte kendt for en tilknytning til Báth-partiet og Syrien, men også fra denne side er der udtrykt støtte til PLO og afstandtagen fra Syriens rolle i den libanesiske borgerkrig.

Selvom der er modsætninger bag de »utvetydige« pro-PLO tilkendegivelser, så må disse manifestationer ikke undervurderes. Enigheden er i hvert fald udtryk for en modvilje mod etablering af et lokalt Vestbred-lederskab isoleret fra palæstinenserne udenfor Vestbredden og mod en genindlemmelse i Jordan. Hvis

55. Det er umuligt at vurdere partiets styrke på Vestbredden.

56. Det er således »mere« forbudt i selve Jordan!

PLO ikke knuses totalt i Libanon, er etableringen af en palæstinensisk Vestbred-Gaza stat langt fra utænkelig, Israels modvilje til trods. Uafklaret er imidlertid en eventuel palæstinensisk stats orientering og forhold til Israel, Jordan, Syrien samt til mere »fjerne« magter. Måske er det også disse forhold, der kæmpes om i det sønderskudte Libanon.

Konklusion:

Den arabiske minoritet lever integreret i det israelske samfund, og indgår i den samlede israelske klassestruktur. Bortset fra de særlige forhold i landbrugssektoren er der ikke tale om særskilte arabiske klasser, sådan som der var det i Palæstina-mandatet. At integrationen har fundet sted må forklares med den dynamik og de mekanismer der eksisterer i det israelske klassesamfund. Det er dem, der ligger bag f.eks. den proletariseringsproces, der er påpeget ovenfor.

Det er i de foregående afsnit blevet påpeget, at de israelske arabere tilhører de dominerede klasser, samt at der er overordentlig fremtrædende politiske, ideologiske og kulturelle forhold, som markerer en hhv. jødisk og arabisk identitet.

Netop araberne udsættes for diskriminering på en række felter, og denne diskriminering må forklares på det politiske og ideologiske plan. Specielt må jord-eksproprieringer forklares med en ekspansionistisk sionistisk målsætning og behovet for at skabe plads for nye jødiske immigranter.

Diskrimineringen er gennemført af den israelske stat i forbindelse med en grundig des-organisering af minoriteten. Der er imidlertid en modsætning mellem bestræbelserne på at passivisere araberne politisk og samtidig sikre dem politiske rettigheder. Indskrænkninger i disse rettigheder er i vidt omfang bortfaldet, og dermed er nogle af betingelserne for des-organiseringen bortfaldet. (Men des-organisering af arabere såvel som jøder fra de dominerede klasser gennemføres til trods herfor). Der er i tidens løb sket en række andre forbedringer for araberne (m.h.t. indkomst, levestandard, sundhedstilstand) men samtidig har opmærksomheden på mangler og på forskelle i forhold til jøderne været stigende.

Med henblik på en vurdering af den aktuelle situation og på gisninger om den nærmeste fremtid kan desuden konkluderes: Der er et klart konfliktgrundlag for de protester, der har rejst sig fra arabere i Israel. Det formodes, at de har indvarslet en periode med stærk politisk bevidsthed, og at den mangeårige relative passivitet blandt arabere i Israel er ved at blive afløst af en eksplicit formulering af krav til den israelske stat. Helt konkret må styrkelsen af RAKAH forudses at fortsætte, og dannelsen af et/flere arabiske ikke-kommunistisk(e) parti(er) er højst tænkelig i den nærmere fremtid.

De formodet skelsættende begivenheder i foråret 1976 har endnu ikke medført nogen reaktion af betydning fra den israelske stat, eller til nogen ændring af arabernes position i det israelske samfund. En sådan er imidlertid ikke gan-

ske utænkkelig: Reform-forslag såsom at igangsætte en vækst også i de arabiske »regioner« af Israel, en mindre udtalt adskillelse i jødiske og arabiske områder såvel som afskaffelse af en række diskriminerende forholdsregler har langt fra vundet gehør; men kan ikke udelukkes. Sådanne ændringer er tænkelig uden at der i øvrigt sker fundamentale ændringer af klasseforholdene i Israel.

Men imod sådanne ændringer taler de nationale modsætninger, der er så fremtrædende mellem jøder (ikke mindst i de mest dominerede klasser) og arabere. En øget polarisering er altså snarere mulig.

Araberne i de besatte områder er ikke integreret i det israelske samfund på samme måde som araberne i selve Israel. For det første er integrationen først påbegyndt i 1967. For det andet er integrationen af Vestbredden/Gaza i den israelske økonomi ikke gennemført fuldstændigt; de vigtigste begrænsninger i integrationen er a) fraværet af langsigtede økonomiske aktiviteter og b) fraværet af politiske og faglige rettigheder i de besatte områder. Disse begrænsninger hænger sammen med et tredje forhold: de besatte områders status og fremtid er uvis og udviklingen i Mellemøsten er afgørende for deres fremtidige status.

At områderne kun delvis er knyttet til det israelske samfund er baggrunden for, at arabernes manifestationer i meget høj grad er orienteret mod og bestemt af forhold udenfor de besatte områder og Israel. Det kan konkluderes, at araberne har udtrykt en vis tilslutning til PLO i de seneste år. En sådan tilslutning blev kraftigt tilkendegivet i foråret og sommeren 1976, og den vil næppe ophøre med mindre PLO ganske nedkæmpes i Libanon.

Det kan desuden konkluderes, at områderne i økonomisk henseende er blevet rettede mod Israel, at den økonomiske struktur dermed er ændret væsentligt, og at et »israelsk« proletariat er opstået i områderne og udgør den dårligst lønnede og mest marginalt beskæftigede del af den israelske arbejdskraft. Et eventuelt ophør af besættelsen vil efterlade et økonomisk tomrum.

Den delvise integration af områderne har modsvaret et behov for økonomisk ekspansion i Israel. Også bestræbelser på at skabe plads for flere immigranter peger på en fortsat besættelse eller en annektering. Noget sådant vil befæste de apartheid-tendenser, der er påpeget ovenfor. Derimod vil israelske bestræbelser på fredsaftaler forudsætte en afgivelse af områderne.

Internationale forhold, som ikke er inddraget i denne analyse i særlig grad, vil i nok så høj grad bestemme Israels fremtid, og dermed også minoritetens og Gaza/Vestbred-arabernes fremtid. Kan Israel annektere de besatte områder, og hvad vil den deraf følgende forøgelse af minoriteten medføre? Dannelsen af en palæstinensisk Vestbred-Gaza-stat kan meget vel tænkes at aktivere de israelske arabere. Endnu nogle spørgsmål, som må lades ubesvarede er, om den israelske stat i det hele taget vil kunne opretholdes og hvis den kan, om den vil komme til at indgå i Mellemøsten som et »Sydafrika« eller som noget andet.

Manuskriptet er afsluttet september 1976.

Boligmarkedet — teori og virkelighed*

Hans Skifter Andersen

Artiklen beskriver en række forhold der er specifikke for boligmarkedet, og som har betydning for hvorledes det fungerer. Det påvises at boligmarkedet har nogle indbyggede funktionsproblemer, som ikke løses blot ved en liberalisering af markedet. Dette fører frem til en kritik af forskellige opfattelser af hvorledes et frit boligmarked fungerer, således som de bl.a. er kommet til udtryk i en redegørelse fra Det Økonomiske Råds Formandsskab i 1970. Artiklens hovedkonklusion er, at vi ikke fortsat kan basere dansk boligpolitik på teoretiske analyser af boligmarkedet. Der er et stærkt behov for egentlige undersøgelser af det danske boligmarkeds struktur og den potentielle efterspørgsel efter boliger indenfor forskellige dele af markedet.

Indledning

Der er i de senere år fremkommet en betydelig litteratur om boligmarkedet i England og USA, som har et andet udgangspunkt for analyser af markedet end traditionel økonomisk markedsteori, idet de ikke bygger på antagelser om at der tilnærmelsesvis er fuld konkurrence og ligevægt på markedet. Disse analyser er koncentreret om at undersøge hvordan markedet fungerer i praksis: Hvilke faktorer skaber efterspørgslen og boligudbuddet, hvilke husstande har adgang til hvilke dele af markedet, hvorledes sker samspillet mellem udbud og efterspørgsel og hvilken sammenhæng er der mellem forskellige dele af markedet, specielt mellem nybyggeriet og den ældre boligmasse¹). Der er igennem disse undersøgelser fremkommet ny viden om hvordan boligmarkedet fungerer, som også kan have interesse i en dansk sammenhæng, på trods af afgørende forskelle mellem boligmarkedet i Danmark og i disse andre lande.

1. Som hovedeksponenter for denne forskning kan nævnes den omfattende undersøgelse af det engelske marked udført af A. Murie et. al. [39], og de amerikanske undersøgelser af W. G. Griegsby [25] og C. Clifton [8].

* Foredrag ved Nordisk Økonomisk Byggeforskningsseminar 1976.

Hvad er boligefterspørgsel?

Boligefterspørgslen er rettet mod en lang række ydelser og egenskaber ved boligerne, der kan være mere eller mindre betydningsfulde for forskellige husholdninger. Man kan sige at boligefterspørgslen indeholder en række elementer, der ikke kan sammenlignes og derfor af efterspørgeren må vurderes uafhængigt af hinanden. Normalt skal disse efterspørgselselementer tilfredsstilles ved en enkelt transaktion på markedet, hvilket sætter efterspørgeren i en meget kompliceret situation. Valget mellem forskellige boliger må foretages ved en samtidig vurdering af boligernes egenskaber og prioritering af disse egenskabers betydning.

Egenskaber ved boligen der kan have betydning for efterspørgslen kan sammenfattes i følgende hovedgrupper:

1. *Egenskaber ved selve lejligheden:* Boligens areal, rummenes fordeling og størrelse, bygningens og boligens fysiske tilstand, (lysforhold, støj-, luft- og varmeisolering), installationernes kvalitet, boligudstyret og private eller fælles adgangsforhold, bad, køkken og toilet.
2. *Boligens placering i de umiddelbare omgivelser:* Hustype, husets udseende, udendørs opholdsarealer (private, fælles eller slet ingen), trafikforhold (sikkerhed, tilkørselsforhold), luft, lys og støj.
3. *Det lokale område:* Bebyggelsens karakter, størrelse og udseende, vedligeholdelsesstandarden i området, servicefaciliteter (butikker, vaskerier, skoler, børnehaver og anden offentlig service), adgang til grønne områder, livsstil, status og socialt miljø i det lokale område.
4. *Boligens geografiske placering:* – transportforbindelser, rejseafstand og -muligheder til arbejdsplads, indkøbscenter, kulturelle centre o. a.
5. *Økonomiske forhold:* Boligudgifterne, besiddelsesformen (boligen som investeringsgode), transportudgifter, udgifter forbundet med den geografiske placering iøvrigt (skatter o. a.).

Denne lange liste illustrerer boligefterspørgslens kompleksitet. Det er ikke alle de nævnte forhold der har lige stor betydning, men et stort antal af dem må antages at spille en ganske betydelig rolle.

Efterspørgerens betalingsevne og præferencer i relation til alle de nævnte egenskaber ved boligen medfører, at det er bestemte boliger på markedet som er det foretrukne mål for hans boligefterspørgsel, medens andre boliger på markedet er mindre tilfredsstillende for ham. Det sker imidlertid ofte på boligmarkedet, at en efterspørger ikke er i stand til at skaffe sig en bolig af den type han ønsker, men må tage en bolig der er dyrere eller anderledes end den foretrukne. Dette er en følge af begrænsninger i boligudbuddet og uligevægt i dele af markedet. Det er derfor nødvendigt at skelne mellem den efterspørgsel, der

kommer til udtryk på markedet ved omsætningen af boliger, og den efterspørgsel der ville være kommet til udtryk, hvis efterspørgerne frit kunne vælge den boligtype på markedet der passede bedst til deres krav til boligens egenskaber og pris. Jeg vil anvende betegnelsen »effektiv efterspørgsel« om den først nævnte. Når jeg i det følgende skriver om »efterspørgsel« tænker jeg derfor på den sidstnævnte, som er et udtryk for efterspørgerens reelle præferencer og hans betalingsvilje²). Dette må ikke forveksles med begrebet boligbehov.

Boligefterspørgslens struktur

Boligefterspørgslen kan have et vidt forskelligt indhold hos forskellige husstande. Dette skyldes først og fremmest at husstandene ikke har samme livssituation og de samme økonomiske ressourcer.

Boligefterspørgslen hos forskellige husstande er undersøgt ved 3 forskellige metoder:

1. Undersøgelse af hvordan husstandene rent faktisk bor.
Denne metode giver misvisende resultater, først og fremmest fordi husstandenes efterspørgsel kan have ændret sig betydelig siden indflytningen i den nuværende bolig.
2. Undersøgelse af boligvalg hos husstande der netop er flyttet.
Må antages at give betydeligt bedre resultater end 1., men forudsætter ligesom 1., at markedet er i stand til fuldt ud at tilfredsstille efterspørgslen fra den enkelte husstand, dvs. at den fundne boligs egenskaber er i overensstemmelse med husstandens præferencemønster. Desuden behøver de flyttende husstande ikke at være repræsentative for de ikke-flyttende.
3. Undersøgelse af boligønsker og -præferencer hos forskellige husstande.
Denne metode skulle give et billede af efterspørgslen uafhængigt af markedssituationen. Til gengæld er besvarelsene ikke helt realistiske, fordi husstanden ikke befinder sig i en konkret valgsituation. I nogle af undersøgelserne³) har man forsøgt at frembringe en sådan ved at præsentere husstandene for nogle konkrete boligeksempler.

På trods af mangler ved undersøgelsesmetoderne giver resultaterne fra disse undersøgelser alligevel et nogenlunde klart billede af boligefterspørgslen, som svarer til det man kunne forvente ud fra en rent teoretisk analyse.

2. I den engelske undersøgelse af A. Murie et. al. [39] anvendes begrebet »orienteret mod« i stedet for efterspørgsel. Man taler om, at visse husstande er orienteret mod bestemte boliger på markedet, som de foretrækker at bosætte sig i.
3. Et svensk og et dansk eksempel er P. Krantz og P. Frøsslund: »Boendepreferencer i Stockholm« [30] og S. Martini: »Nyere forstadsmiljøer« [37].

Der anvendes forskellige baggrundsvariable til beskrivelse af husstandenes situation: Husstandsstørrelse, familiesituation, alder, socio-økonomisk gruppe, beskæftigelse, økonomiske forhold. Betydningen af disse variable kan ikke undersøges uafhængigt af hinanden, fordi de i en vis udstrækning er korrelerede. En almindelig fremgangsmåde er at kombinere de første 3 variable i en variabel der angiver, hvor en husstand befinder sig i familiens livscyklus⁴). Indtægt og beskæftigelse er i en vis udstrækning også korreleret med faserne i denne livscyklus. I grove træk er sammenhængen mellem boligefterspørgsel og livscyklus følgende:

- Fase 1. Ung og ugift: Lav boligudgift og central placering af boligen prioriteres højt. Boligens og omgivelsernes fysiske kvaliteter har mindre betydning. Næsten kun efterspørgsel efter udlejningsboliger eller ejerlejligheder.
- Fase 2. Unge par: Ønsker en bedre standard for selve boligen. Mere interesseret i det sociale miljø i det lokale område. Vil acceptere en højere boligudgift end de ugifte. Begyndende efterspørgsel efter énfamiliehuse.
- Fase 3. Familier med børn i alderen 0-7 år: I denne fase sker der en kraftig ændring i husstandens efterspørgsel. Hensynet til børnenes opvækstmuligheder medfører at efterspørgslen rettes mod boliger der er større, har en bedre standard, og som ligger i bedre og mere fredelige omgivelser. Familielivet betyder, at man tilbringer en større del af sin tid i boligen og har mindre behov for at bo centralt. Behovet for adgang til offentlig og privat service stiger.
Husstandenes indkomst er i mange tilfælde stigende, viljen til at betale store boligudgifter endnu mere. En stor del af efterspørgslen er rettet mod énfamiliehuse.
- Fase 4. Familier med børn i alderen 8-16 år: I denne fase sker der som regel ikke nogen ændringer i familiestørrelsen, som kan medføre nye krav til boligens størrelse eller til boligens standard i almindelighed. Hvis husstanden har en boligefterspørgsel der ikke er tilfredsstillet er det et »efterslæb« fra den forrige fase. Stigende indtægter muliggør tilfredsstillelsen af et ønske om at bo i énfamiliehus og opnå en ejerboligsituation.
Imidlertid kan man på dette livsstadie observere et forhold som er generelt for alle lande, – uanset om markedet er reguleret eller ej – mobiliteten blandt husstandene er faldende⁵), også for husstande der må anses for at have utilfredsstillende boligforhold. Når man har boet

4. F. eks. D. R. Friedland: »Residential mobility and home purchase« [21] og J. B. Cullingworth: »Housing and labour mobility« [13].

5. Se f. eks. P. H. Rossi: »Why families move« [59], og Statistiske Sentralbyrå: »Flyttemotivundersøgelsen 1972, rapport nr. 2, teori og metode« [64].

i en bolig gennem længere tid udvikler man en tilknytning til den bolig og det område man bor i, der gør at den bolig man har får en værdi i sig selv, som kan blive dominerende set i forhold til utilfredsstillende forhold. Et andet forhold, som virker mobilitetshæmmende, er ønsket om at undgå skoleskift for børnene, som er i den skolepligtige alder.

Fase 5. Familier med børn over 16 år: Ekspansionen i familiens bolig efterspørgsel er hørt op og der er forventninger om, at pladsbehovet vil være faldende. Selv husstande med ret utilfredsstillende boligforhold vil derfor ikke være tilbøjelige til at forsøge at forbedre deres bolig-situation. Mobiliteten i denne gruppe er lav.

Fase 6. Ældre par og enlige uden børn: Behovet for en mindre bolig er stort, men tilknytningen til boligen og det lokale område er så stærk, at de fleste bliver boende, hvis de har råd til det. Det er her af betydning at mange af de ældre nu bor i den ældre og dårligere del af bolig-massen hvor boligudgifterne er relativt lave. I Danmark er det ofte blevet fremført, at den økonomiske fordel som huslejerreguleringen giver boligtagere i de ældre udlejningsboliger er hovedårsagen til den lave mobilitet. På det amerikanske boligmarked, hvor huslejefastsættelsen normalt er fri, findes den laveste mobilitet imidlertid blandt husstande over 60 år og den allerlaveste blandt lejerne i denne alders-gruppe⁶).

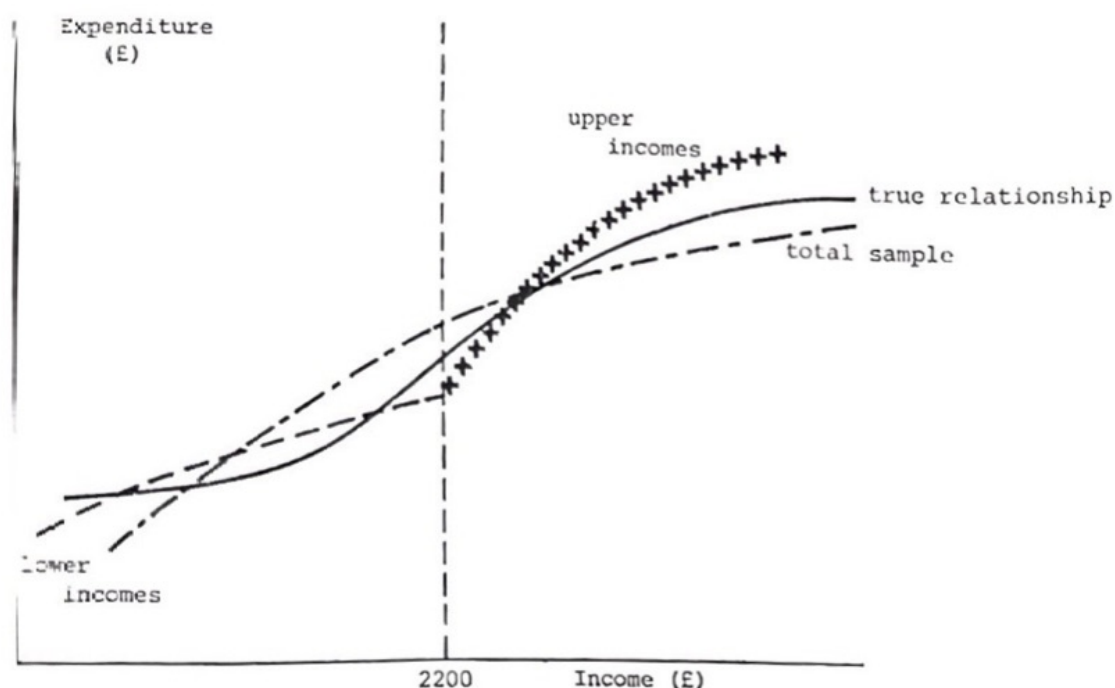
Hvis de ældre ønsker at flytte, foretrækker de en bolig i samme lokale område eller centralt placeret.

Indkomsten er afgørende for husstandens muligheder for at tilfredsstille sin bolig efterspørgsel. Men den del af indkomsten som husstandene er villige til at ofre på boligforbruget varierer ganske betydeligt. To nyere undersøgelser af flyttende husstande i USA og England belyser dette, samt forholdet mellem indkomst og boligudgift med stigende indkomster⁷). Tendensen er at boligudgiften stiger stærkt med indkomsten i den laveste indkomstgruppe. Stigningstakten er en smule faldende i begyndelsen af middelindkomstgruppen, men derefter viser boligudgiften en stærkt stigende tendens. Endelig flader stigningen ud i de højeste indkomstgrupper.

6. Fredland [21], p. 59.

7. Disse undersøgelser er C. Clifton, »Towards a model of the housing market« [8], og M. Ball og R. Kirwan: »The economics of an urban housing market«, [3].

Figur 1

Figur 1: Boligudgiftens gennemsnit i forskellige indkomstgrupper hos nyligt flyttede husstande i Bristol 1972. Fra Ball og Kirwan [3].

Forklaringen på denne »uregelmæssige« udvikling er, at i middelindkomst-intervallet sker der i mange tilfælde et skift fra lejer- til ejerboliger. Efterspørgslen efter énfamiliehuset og boligen som investeringsgode slår igennem hos flere og flere husstande, som ofrer en betydelig større del af indkomsten for at tilfredsstille denne efterspørgsel. Dette viser sig også ved, at boligudgiftens andel af indtægten er stærkt varierende i dette indkomstinterval. Variationen er mindre, men også stor i den laveste indkomstgruppe, mens de højeste indtægter har en lavere variation.

En hovedårsag til variationen er, at husstande i samme indkomstgruppe kan befinde sig i helt forskellige livscyklusfaser med forskellige krav til boligen. Husstande, der har en lavere socio-økonomisk status og dermed generelt et lavere indkomstniveau, vil være tvunget til at vente længere med at tilfredsstille den boligefterspørgsel der udvikler sig til fase 3 af deres livscyklus. De vil samtidig være tvunget til at søge de primære elementer i deres efterspørgsel tilfredsstillet i den billigste ende af markedet. Dette giver sig blandt andet udtryk i at husstande med lavere status søger bolig i bestemte byområder, hvor priserne er lavere for de primære boligydelse. Boligmarkedet bliver opdelt i lokale delmarkeder for forskellige statusgrupper.

En anden årsag til at man observerer varierende boligudgifter på samme indtægtsniveau er uligevægt på markedet. Hvis der er overefterspørgsel efter visse

boliger må en del af efterspørgslen tilfredsstilles ved hjælp af andre boliger, der måske ligger i et andet prisleje end de foretrukne. Specielt nydannede husstande er ofte i en situation, hvor deres bolig efterspørgsel skal tilfredsstilles ved en eller anden bolig på markedet. Disse husstande vil derfor oftere være tvunget til at tage en bolig, der er enten dyrere, eller dårligere og billigere, end de foretrækker. Denne antagelse støttes af resultaterne fra den nævnte undersøgelse af nyligt flyttede husstande som blev foretaget i Bristol af Ball og Kirwan [2]. En analyse af de nydannede husstande viste en meget stor variation i boligudgiften hos husstande med samme indkomst, samt et lavere gennemsnit end de øvrige husstande i samme indkomstgruppe.

Dette var kun nogle hovedtræk i en beskrivelse af den stærkt differentierede bolig efterspørgsel, som findes blandt husstande. Denne differentiering kommer til udtryk på boligmarkedet ved at det er bestemte grupper af boliger som er det foretrukne mål for den enkelte husstands efterspørgsel, og ved at andre boliger på markedet er helt uacceptable eller udenfor husstandens rækkevidde. Derimellem ligger et bredt spektrum af boligmarkedet, som ikke kan tilfredsstille den enkelte husstands efterspørgselsmønster, men som kan eller må accepteres i mangel på bedre muligheder. Man kan på denne baggrund tale om, at den totale efterspørgsel på boligmarkedet har en vis struktur, der er en følge af den øjeblikkelige husstandssammensætning og indkomstfordeling.

Boligudbuddet

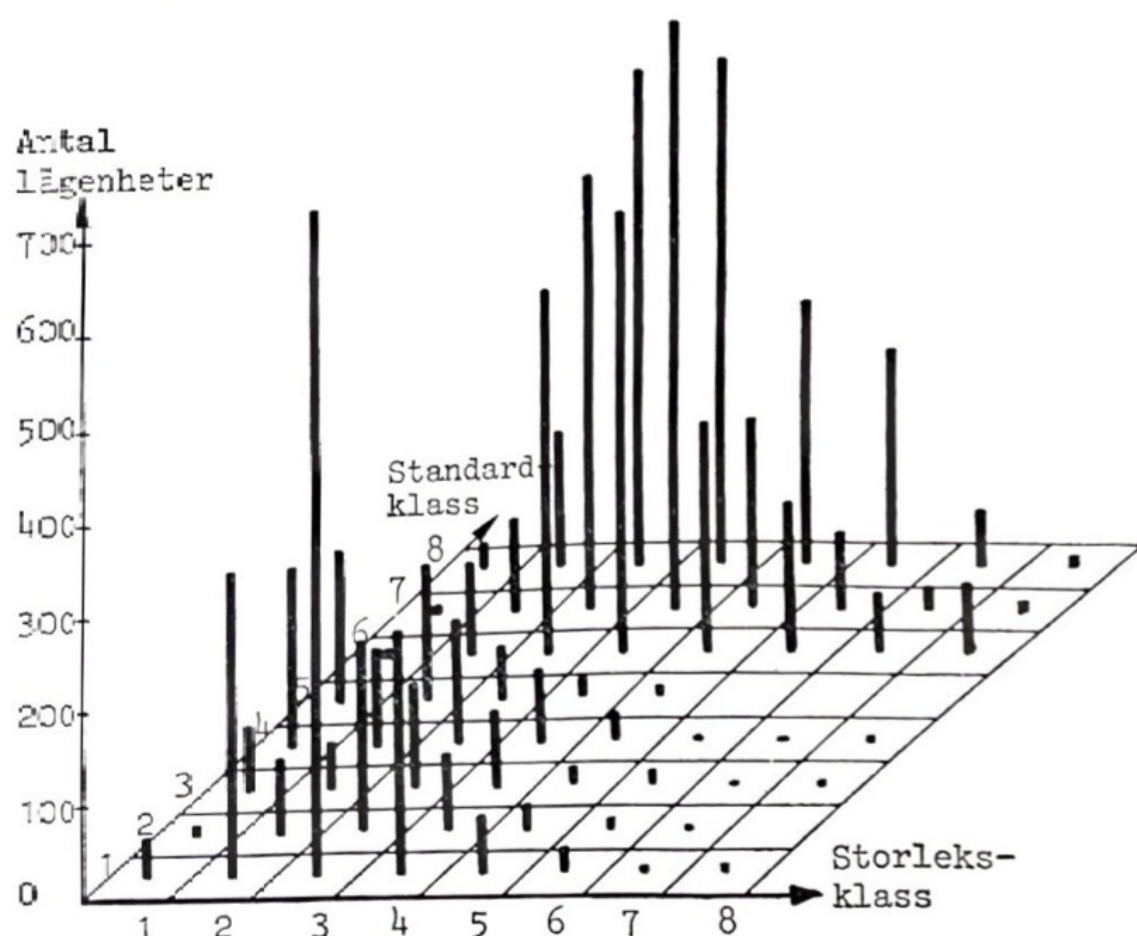
Boligforbruget er overvejende bestemt af sammensætningen af den ældre del af boligmassen. Ca. 65 % af den nuværende danske boligbestand er opført før 1960, 25 % før 1919, 20 % i perioden 1920 til 1940 og 20 % i tiden fra 1941 til 1960. Man kan således sige, at det er den historiske udvikling i bolig efterspørgslen og boligbyggeriet, der i overvejende grad har skabt den markedsstruktur, som vi har på boligmarkedet idag. Denne struktur ændres kun marginalt af det årlige nybyggeri, som i øjeblikket årligt tilfører markedet et antal boliger svarende til mindre end 2 % af den eksisterende boligmasse. Hertil kommer de ændringer som skabes ved modernisering af utidssvarende boliger. Ifølge en opgørelse fra Statens Byggeforskningsinstitut⁸⁾ blev der f.eks. i perioden 1960-70 årligt installeret centralvarme i ca. 40.000 boliger, svarende til en årlig ændring af 2,5 % af boligerne bygget før 1960.

Hvilken betydning strukturen i boligudbuddet har for den effektive efterspørgsel kan belyses ved et svensk eksempel fra betænkningen »Konsumptionsmønstret på bostadsmarknaden«⁹⁾. Her gennemfører den svenske økonom Per Holm først en analyse af, hvorledes boligmassen i en provinsby er struktureret efter standard og størrelse.

8. H. Vestergaard: »Ændringer i boligernes installationsforhold - udviklingen siden 1960« [72].

9. P. Holm: »Bostadsmarknaden i ett expanderande samhälle« [27], p. 74 og 125.

Figur 2

Figur 2: Boligmassens fördelning på standard och storrelse i en svensk provinsby, fra P. Holm: »Bostadsmarknaden i ett expanderande samhälle» [27].

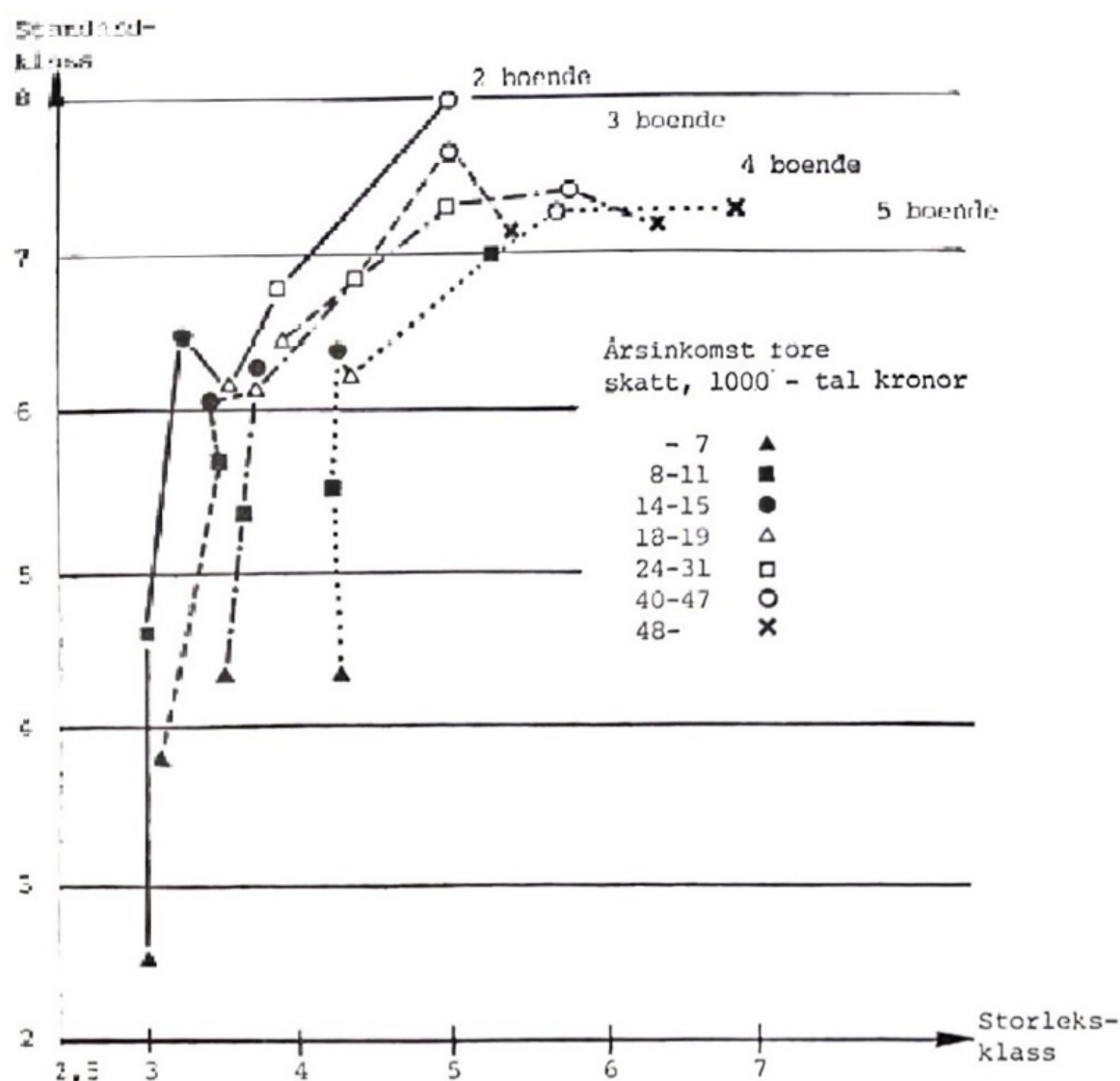
Figuren illustrerer, hvorledes boligmassen på dette tidspunkt (1958) var koncentreret omkring små dårlige lejligheder der også var billige, samt større lejligheder af bedste kvalitet i højeste prisleje.

Senere i betænkningen foretager P. Holm en analyse af sammenhængen mellem husstandenes indtægt, og størrelse/kvalitet af deres bolig, som illustreres ved figuren på side 43.

Per Holm konkluderer på baggrund heraf, at de lavtlønnede, som boede både dårligt og småt, vil efterspørge større kvalitet når indtægten stiger. Først når kvaliteten har nået et bestemt niveau vil de efterspørge mere boligareal.

Sammenligner man med den foregående figur, ser man imidlertid, at det begrænsede udbud af store og billige lejligheder tvang husstandene til at acceptere de mindre boliger i en højere kvalitetsklasse, når de ville forbedre deres boligsituation. Først når man nåede et indtægtsniveau, der gjorde det muligt at betale boligudgifterne i det nyere byggeri, kunne man tilfredsstille et ønske om større boligareal.

Figur 3

Figur 3: Gennemsnitlig standard og størrelse af boliger der beboes af husstande i forskellige indkomstgrupper og af forskellig husstandsstørrelse. Fra P. Holm op. cit. [27].

Forholdene på markedet må antages at have ændret sig noget siden denne undersøgelse, men resultaterne kan bruges til at illustrere, hvilken betydning udbuddets struktur har for den efterspørgsel der gøres effektiv. De viser ligeledes, hvordan strukturelt betingede forskelle mellem efterspørgslen og boligudbuddet kan skabe et stort pres på dele af markedet – her store boliger af dårlig kvalitet. Når Per Holms undersøgelse viser, at store husstande klarede sig bedst i konkurrencen om disse boliger, er dette nok en følge af, at der var offentlig boliganvisning på udlejningsmarkedet i Sverige i denne periode.

Den historiske udvikling i boligbyggeriet har medført at boligerne gennem tiden er opført i grupper med fælles egenskaber – f.eks. alder, størrelse, kvalitet, besiddelsesform, hustype og beliggenhed. Betydningen af denne struktur i bolig-

udbuddet er især blevet analyseret af amerikaneren W. G. Griegsby¹⁰). Det nationale boligmarked opdeles geografisk i lokale markeder der er sammenfaldende med en opdeling af landet i lokale arbejdsmarkeder¹¹). Hver af disse lokale markeder består af en struktur af submarkeder. Definitionen på et submarked er at det består af boliger, som alle konkurrerer med hinanden på det lokale marked, dvs. tilfredsstiller den samme efterspørgsel. Det er boliger med nogenlunde ensartede egenskaber og pris, ofte beliggende indenfor samme byområde.

Hvis vi betragter det egentlige udbud af boliger på markedet – de boliger som er ledige og tilgængelige for boligsøgende husstande – så kan udbuddet på et submarked ændres på 2 måder:

1. Antallet af boligenheder der tilhører submarkedet kan ændres ved nybyggeri, eller ved fysiske ændringer i den ældre boligmasse, hvorved der overføres boliger til et submarked fra et andet. En anden måde at overflytte boliger mellem submarkeder er en ændring af besiddelsesformen, som det for eksempel sker, når man omdanner udlejningsboliger til ejerlejligheder.
2. Antallet af ledige boliger kan forøges ved en øget fraflytning fra submarkedet. De »markedsbestemte« fraflytninger kan være en følge af »tiltrækning« fra andre submarkeder eller »frastødning« fra det betragtede submarked. Tiltrækningen er betinget af udviklingen på andre submarkeder, medens frastødningen – ihvertfald på kortere sigt – må være en følge af pris- og lejeudviklingen på submarkedet selv. En del af fraflytningen påvirkes imidlertid slet ikke af markedsudviklingen. Det gælder f.eks. dødsfald, fraflytning som følge af ægteskab, skilsmisse o.a., eller vandring til andre geografiske områder.

På visse submarkeder kan et forøget efterspørgselspres altså besvares helt eller delvist ved at forøge antallet af boliger indenfor submarkedet. Det gælder først og fremmest for nybyggeriet, desuden for den moderniserede del af den ældre boligmasse og for ejerlejlighederne.

På andre submarkeder vil et større efterspørgselspres kun i ringe omfang føre til et forøget udbud. Mulighederne for at skabe ligevægt på disse markeder er afhængig af, om efterspørgselspresset afspejles i stigende priser, og om denne prisudvikling skaber øget fraflytning eller dæmper efterspørgslen. Situationen på submarkedet er imidlertid i lige så høj grad bestemt af den fraflytning fra markedet der har andre årsager.

10. W. G. Griegsby: »Housing market and public policy« [25].

11. Baggrunden for denne opdeling er – som det udtrykkes i en ECE-rapport [19]: »It has been observed that there exists a basic similarity between housing market areas and labour market areas. A labour market area is a region formed by a central city or cities within an urban agglomeration and by surrounding settlements, in which there is a concentration of economic activities or labour demand and in which people can change jobs without changing their residences«.

Hvorledes tilfredsstilles efterspørgslen?

Enkelte af de ydelser der er en del af bolig efterspørgslen kan opnås uden at man behøver at skifte bolig. Det gælder således for installationsstandarden, der kan forbedres ved en modernisering, og boligarealet der i nogle tilfælde kan udvides ved en ombygning. Det normale er imidlertid at bolig efterspørgsel tilfredsstilles ved flytning til en helt ny bolig. Det er flyttende eller flyttevillige husstande der skaber den aktive efterspørgsel, og det er flytningerne der medfører at en del af den samlede efterspørgsel gøres effektiv, samtidig med at de tomme boliger som fraflyttes kan udbydes på boligmarkedet.

Da flytningerne således har afgørende betydning for markedets funktions-evne er det væsentligt at undersøge, hvilke faktorer der skaber flytningerne.

Flytning kan være en følge af, at en husstand ønsker at tilfredsstille sin bolig efterspørgsel. I mange tilfælde kan flytninger imidlertid have en årsag der ikke har nogen særlig forbindelse med husstandenes ønske om at forbedre sine boligforhold. Flytninger kan f.eks. også føre til en dårligere boligsituation¹²).

I den norske flyttemotivundersøgelse [65] fordeler man flyttemotiverne på følgende hovedgrupper:

1. *Familie- og livscyklusforhold:* Ægteskab, separation, enkestand, børn der ønsker at flytte hjemmefra o. a.
2. *Sundhedsforhold:* Dårligere helbredstilstand fører til bolig- eller arbejds-skift.
3. *Serviceforhold og kommunikationsforhold:* Utilfredshed med serviceudbud og kommunikationsmulighederne på fraflytningsstedet.
4. *Uddannelsesforhold:* Kortere afstand til uddannelsessted, bedre uddannelsesmuligheder for børn.
5. *Arbejdsforhold:* Opsigelse fra arbejdssted, forflyttelse, ønske om arbejds-skift, kortere afstand til arbejdssted.
6. *Boligforhold:* Opsigelse fra forrige bolig, dårlige boligforhold, almindeligt ønske om at forbedre sine boligforhold.
7. *Bomiljø, miljøforhold:* Utilfredshed med boligtype, omgivelser, naboer, boligens beliggenhed o. a.

Udover disse flyttemotiver kan man nævne en gruppe, som åbenbart ikke er taget i betragtning i den norske undersøgelse: flytning som følge af økonomiske forhold, f.eks. indkomstbortfald, stigning i boligudgifterne, ønske om at værdisikre sin opsparing o. a.

Hvis man ser på, hvilke flytninger der er forårsaget af en egentlig efterspørgsel efter bolig ydelser, således som vi tidligere har defineret dem, gælder dette

12. Dette var f.eks. tilfældet for enkelte husstande der deltog i Socialforskningsinstituttets saneringsundersøgelse. P. H. Kühl og I. Kock Nielsen: »Saneringskvarterer i København« [32].

kun for flytninger der har enten boligforhold, service- og kommunikationsforhold eller miljøforhold som hovedmotiv. Flytninger der skyldes opsigelse fra den tidligere bolig kan dog ikke medregnes til denne gruppe, idet flytningen her ikke er frivillig.

Flytninger, der har de øvrige motiver som hovedårsag, er ikke en følge af boligefterspørgsel alene. Disse flytninger vil derfor også i mindre omfang blive påvirket af udbuds-efterspørgselsforholdene på boligmarkedet og er i mindre grad et svar på ændringer af markedsforholdene.

Hovedresultaterne fra den norske flytteundersøgelse ses nedenfor.

Tabel 2. Procentvis fordeling af årsager til flytning mellem kommuner. Den norske flytteundersøgelse 1972 [64].

Opgitte grunner <i>Stated causes</i>	Viktigste grunn <i>Principal cause</i>	Nest vigtigste grunn <i>Second principal cause</i>
Familieforhold <i>Family conditions</i>	12	10
Helseforhold <i>Health conditions</i>	2	(2)
Uddannelsesforhold <i>Educational conditions</i>	9	6
Arbejdsforhold <i>Working conditions</i>	35	26
Boligforhold <i>Housing conditions</i>	27	29
Bosteds- og miljøforhold <i>Environmental conditions</i>	8	20
Andre grunner <i>Other causes</i>	7	7
Uoppgitt <i>Not stated</i>	(0)	—
I alt: <i>Total</i>	100	100
Tallet på personer som svarte <i>Number of respondents</i>	2894	956

Boligforhold og miljøforhold blev kun opgivet som vigtigste grund til flytning i 35 % af tilfældene. Boligforhold indgik dog som vigtigste eller næstvigtigste begrundelse for 56 % af flytningerne.

En af årsagerne til at boligefterspørgslen har en så lav placering som flyttemotiv i den norske undersøgelse, er at kun mellemkommunale flytninger er medtaget i undersøgelsen. De lokale flytninger kan i langt højere grad være en følge af boligefterspørgsel. En landsdækkende engelsk undersøgelse i 1973¹³⁾ viste at hovedårsagen til flytning var boligforhold i 39 % og miljøforhold i 11 % af tilfældene. Også i en svensk undersøgelse af flytninger i nogle mindre byområder¹⁴⁾ var ønsket om bedre boligforhold hovedårsag til flytning i ca. 50 % af tilfældene.

Inden vi fortsætter med at diskutere, hvilken betydning flytteårsagerne har for den boligefterspørgsel der gøres effektiv på markedet, bør vi imidlertid se

13. »The General Household Survey«, Office and Population Censuses and Surveys, 1973 [47], table 5. 59.

14. R. Johannesson: »Bostadsförhållanden och bostadsönskemål i tre regioner« [29], p. 50.

på forhold der har betydning for, om efterspørgslen gøres effektiv ved flytning.

Ifølge Rossi [59] er der fire stadier i den proces der fører til en flytning:

1. Utilfredsheden med den nuværende bolig erkendes.
2. Ønsker til en ny bolig specificeres.
3. Gennem forskellige informationskanaler søges efter en alternativ bolig på markedet.
4. Alternativerne sammenlignes med den nuværende bolig.

Hvis ikke flytningen fremskyndes af andre motiver end de der vedrører selve boligsituationen, vil en utilfredsstillet bolig efterspørgsel give sig udslag i en voksende utilfredshed med den nuværende bolig, og derefter opstilling af krav til en ny bolig. På et vist tidspunkt begynder husstanden aktivt at undersøge hvilke ledige boliger der findes på markedet, og sammenligner disse muligheder med sine ønsker og med den nuværende bolig. Hvis de fundne alternativer ikke er tilstrækkeligt gode til at motivere en flytning, bliver husstanden boende og fortsætter eftersøgningen. Hvis denne eftersøgning ikke i løbet af en vis periode giver resultater der kan motivere en flytning, indstilles den og husstandens bolig efterspørgsel forbliver utilfredsstillet og ineffektiv¹⁵).

Udbuddet af boliger på husstandens foretrukne submarkeder, og husstandens mulighed for at skaffe sig information herom, er af afgørende betydning for om det lykkes at finde acceptable alternative boliger. Rossi fandt i sin undersøgelse i Philadelphia, USA [59], at kun halvdelen af husstande der flyttede til en leje-bolig reelt kunne vælge mellem flere muligheder, medens 2 ud af 3 der flyttede til en ejerbolig havde valget mellem flere muligheder. Kun 32 % af boligerne var blevet fundet gennem »offentlige« informationskanaler: 18 % gennem aviser og 14 % gennem ejendomsmæglere. 47 % af boligerne var fundet gennem personlige kontakter og 19 % ved personlige undersøgelser. 25 % af boligerne var blevet tilbudt husstanden uden at de selv havde gjort noget for at finde ny bolig.

Undersøgelser i Danmark udført af Socialforskningsinstituttet (Kühl og Kock Nielsen) [32] viser, at det ikke er de samme informationskanaler der har den største betydning på forskellige submarkeder. Personlige forbindelser var den væsentligste kanal i slumområderne (51 %). I et boligkvarter af middelstandard fra 30'erne fik flest bolig gennem henvendelse til ejer eller boligselskab (49 %), medens 88 % af de husstande der flyttede fra slumområderne til nyere udlejningsboliger i forstæderne fik bolig gennem kommunal boliganvisning. »Offentlige« kanaler som aviser, boligbureauer og ejendomsmæglere spillede en mindre rolle (under 20 %) på disse submarkeder, men er til gengæld væsentlige på ejerboligmarkedet.

15. Rossis undersøgelse i Philadelphia, USA [59], viste at 20 % af de husstande i undersøgelsen som planlagde at flytte, ikke havde gjort det 8 mdr. senere. SFI's saneringsundersøgelse [32] viser, at sådanne husstande findes i de københavnske slumkvarterer.

Dette bekræftes af en undersøgelse som Statens Byggeforskningsinstitut har foretaget af enliges boligefterspørgsel (Poulin Nielsen) [53]. I denne undersøgelse var den procentdel af de enlige, som havde fundet deres boliger gennem offentligt tilgængelige kanaler, 14 % i de ældre udlejningsboliger, 26 % i de nyere udlejningsboliger, 61 % i ejerboliger i énfamiliehuse og 85 % i ejerlejlighederne.

Når en husstand endelig står i den situation, at den skal vælge mellem at blive boende i sin nuværende bolig eller flytte til et fundet alternativ, har en række forhold betydning for hvilken beslutning husstanden træffer. Ifølge Lee [34] kan disse opdeles i:

- faktorer der er tilknyttet fraflytningsstedet
- faktorer der er tilknyttet tilflytningsstedet
- mobilitetshæmmende faktorer
- personlige faktorer.

De to første grupper indeholder de fordele og ulemper der er forbundet med at bo i enten den nuværende bolig eller i den alternative bolig, og som må underkastes husstandens personlige vurdering. Denne sammenligning kan imidlertid ikke ske på helt lige vilkår, fordi kendskabet til den nuværende bolig er betydeligt bedre end kendskabet til den nye bolig. Mange af de fordele og ulemper der er forbundet med at have en bolig kan først erkendes, når man har boet der gennem længere tid. Som omtalt i et tidligere afsnit er der en tendens til at beboerne med tiden får et tilhørsforhold til deres bolig, som kan medføre at fordele vurderes gunstigere og ulemper accepteres.

Den mobilitetshæmmende virkning af tilhørsforholdet til den gamle bolig og det lokale område er større blandt nogle husstande end blandt andre. F.eks. er ældre mennesker og familier med børn i den skolepligtige alder mindre mobile end andre husstande. Andre mobilitetshæmmende forhold er selve besværet og omkostninger der er forbundet med en flytning. Disse forhold er ikke ens på forskellige submarkeder og må antages at have en stor betydning for hvorledes disse markeder fungerer.

I den situation hvor alene boligmæssige forhold er motiv for en flytning skal der være ret stærke ulemper (frastødningsfaktorer) ved den gamle bolig, eller store fordele (tiltrækningsfaktorer) ved den nye bolig, før en flytning finder sted, specielt for husstande i de ældre aldersgrupper. Dette forhold er en hovedårsag til, at en antagelse om at alle husstande søger at maksimere deres nytte-værdi af boligudgiften ved enhver given lejlighed, ikke har megen gyldighed på boligmarkedet.

Flyttemotivernes betydning for det der sker på markedet kan belyses gennem en opdeling af den effektive efterspørgsel i 3 hovedgrupper, således som det er gjort af Griegsby [25] i en analyse af hvilke faktorer der har betydning for efterspørgslen efter nybyggeri. Den efterspørgsel der optræder på markedet, grup-

peres efter hvor stor betydning markedsudbuddet har, for om efterspørgslen bliver effektiv:

1. »Ikke-markedsbetinget efterspørgsel« bliver effektiv som følge af årsager der er uafhængige af markedssituationen. Efterspørgslen skyldes først og fremmest, at husstande tvinges ud på boligmarkedet som følge af arbejds-skift, pardannelse, ændrede økonomiske forhold og andet, ofte med kort varsel.
2. »Semi-markedsbetinget efterspørgsel« er en følge af stærk utilfredshed med husstandens nuværende boligforhold. Efterspørgslen er således i højere grad en følge af at der er stærke *frastødningsfaktorer* ved den nuværende bolig, end ved tiltrækningen fra de boliger som markedet kan tilbyde.
3. »Markedsbetinget efterspørgsel« kommer fra husstande der ikke har særligt utilfredsstillende boligforhold eller af andre grunde er nødt til at skifte bolig. Efterspørgslen bliver effektiv fordi markedet kan tilbyde boliger som *tiltrækker* husstandene.

Den ikke-markedsbetingede efterspørgsel har en sådan karakter, at den ofte skal tilfredsstilles indenfor et kortere tidsrum. Antallet af husstande der er aktive på markedet vil ikke afhænge af markedssituationen og markedets svingninger, men udøve et konstant pres på boligmarkedet, afhængig af udviklingen i de baggrundsfaktorer der skaber efterspørgslen. Hvis markedet strammes og ud-buddet mindskes vil efterspørgslen stadigvæk blive effektiv i næsten samme omfang. Til gengæld vil efterspørgslen oftere blive tilfredsstillet på en måde der afviger fra husstandenes præferencer, fordi de i højere grad tvinges til at acceptere en bolig der er enten dyrere eller dårligere end den de foretrækker. I sådanne tilfælde kan der være så stor en forskel mellem den egentlige efter-spørgsel og den der gøres effektiv, at husstandene ikke får tilfredsstillet basale elementer i deres efterspørgsel. Der skabes uligevægt på markedet og husstan-dene overføres blot til en ny efterspørgselsgruppe – den semi-markedsbetingede.

Den ikke-markedsbetingede efterspørgsel har et betydeligt omfang. I Rossis undersøgelse [59] udgjorde denne type flytninger 39 % af samtlige. Den opstår som en følge af disse flytteårsager:

1. Flytning som følge af ønske om at indgå i en anden husstand.
Det primære motiv til flytningen er ønsket om at forlade eller opløse en husstand eller danne en ny. Dannelse eller opløsning af parforhold er det væsentligste motiv. Børn der flytter hjemmefra eller indlogerede husstande kan også give anledning til ikke-markedsbetinget efterspørgsel.
2. Flytning til et andet geografisk område.
Dette er flytninger, der er en følge af stærke motiver til at ændre den geo-grafiske placering af boligen uden nogen særlig forbindelse med egentlig boligefterspørgsel. Flytningerne har oftest sammenhæng med ændringer i

uddannelse eller beskæftigelse, men kan også skyldes præferencer for at bo i en bestemt region på grund af kvaliteter i eller et særligt tilhørsforhold til området. Indvandrede husstande hører også til denne gruppe.

3. Ufrivillige flytninger.

En husstand kan blive tvunget til pludselig at forlade sin bolig af økonomiske eller af andre årsager. Dette kan være nedlæggelse af boligen, opsigelse, indkomstbortfald eller stærke stigninger i boligudgifterne.

Det er karakteristisk for den ikke-markedsbetingede efterspørgsel at den ikke kan tilbageholdes, hvilket vil sige at efterspørgeren ikke frit kan vælge om han vil træde ind på markedet eller ej. Husstande som efterspørger boliger på submarkeder hvor udbuddet er meget begrænset, vil derfor i vid udstrækning være nødt til at søge over i andre submarkeder. Dette forhold har en væsentlig betydning for efterspørgslen efter nybyggeri og efter slumboliger.

Den *semi-markedsbetingede* efterspørgsel kommer fra husstande som har en bolig de kan blive boende i, men som de har et stærkt ønske om at forlade. Utilfredsheden med boligen kan være en følge af en mere langvarig udvikling i husstandens forhold, eller af mere specifikke begivenheder som f. eks. børnefødsler, indtægtsændringer, jobskift o. a. I de sidstnævnte tilfælde, hvor et behov for flytning pludseligt opstår, kan husstandens situation sammenlignes med den ikke-markedsbetingede efterspørgers.

Den semi-markedsbetingede efterspørgsel vil i mange tilfælde ikke blive effektiv hvis husstandene ikke kan finde ledige boliger på deres foretrukne submarkeder. Husstandene flytter ikke med mindre de får en vis forbedring af deres boligsituation. De vil dog i en vis udstrækning gå på akkord med deres boligønsker for at opnå nødvendige forbedringer.

Det gælder for den semi-markedsbetingede efterspørgsel, at man i mindre grad end det var tilfældet for den ikke-markedsbetingede efterspørgsel, vil kunne forudsige efterspørgslens omfang uden at kende markedsudviklingen. Til gengæld vil man i højere grad kunne forudsige, hvorledes den vil blive tilfredsstillet, fordi der vil være en større overensstemmelse mellem forventede boligpræferencer og den effektive efterspørgsel.

Afgrænsningen mellem den semi-markedsbetingede og den *markedsbetingede* efterspørgsel er flydende. Den markedsbetingede efterspørgsel bliver effektiv som følge af en tiltrækning fra markedet på husstande som iøvrigt har tilfredsstillende boligforhold. Det er egentlig kun denne del af efterspørgslen der kan forventes at optræde som efterspørgere på et marked med fri konkurrence. Efterspørgerne er fortrinsvis husstande i de øverste indkomstgrupper. Ønsket om ejat énfamiliehus kan også være et væsentligt motiv for markedsbetinget efterspørgsel hos husstande med middelindkomst.

Denne gennemgang af, hvorledes efterspørgslen tilfredsstilles, fører frem til følgende konklusioner:

Der er problemer med at gøre bolig efterspørgslen effektiv på grund af mangel på boliger i visse submarkeder, dårlige informationsmuligheder om markedet og en lav mobilitet, specielt blandt midaldrende og ældre husstande. Samtidig står en del af efterspørgerne i en tvangssituation, der kan medføre at de flytter til en bolig der ikke tilfredsstiller deres bolig efterspørgsel. Disse forhold skaber en uligevægt på markedet, som blandt andet kommer til udtryk gennem stor variation i boligudgiftens andel af indkomsten og i varierende boligforhold hos husstande i samme livssituation.

Samspillet mellem udbud og efterspørgsel

Husstandenes bolig efterspørgsel udvikler sig dynamisk med de ændringer der sker i deres familieforhold (livscyklus) og indtægter. Desuden er der et konstant pres på boligmarkedet fra nydannede husstande, og som en følge af mellemregionale vandringer der skyldes udviklingen på arbejdsmarkedet. Ser man på udviklingen i efterspørgslen over en længere periode, sker der en forskydning som følge af den samfundsøkonomiske udvikling og den almindelige stigning i indkomsterne. Yngre familier i dag efterspørger boliger af langt bedre standard end familier i samme aldersklasser gjorde for blot 10 år siden.

Hvorledes kan boligmarkedet tilfredsstille denne dynamiske efterspørgsel?

Som nævnt i et tidligere afsnit kan boligudbuddet på et marked forøges på to måder: antallet af boliger forøges, eller antallet af ledige boliger på markedet forøges ved at flere husstande forlader markedet.

En forøgelse af antallet af boliger kan kun ske på visse submarkeder – i nybyggeriet eller på submarkeder der kan tilføres boliger fra andre submarkeder – f. eks. ved modernisering eller omdannelse til ejerlejligheder. Den efterspørgsel der primært er rettet mod disse submarkeder kan relativt nemt tilfredsstilles fordi udbuddet kan øges uden videre.

På de øvrige submarkeder kan et øget efterspørgselspres kun forøge udbuddet i den udstrækning efterspørgslen afspejles i stigende priser, og denne stigning medfører en forøget fraflytning. Udbuddet er iøvrigt bestemt af, hvor mange husstande der forlader submarkedet af andre grunde. Omfanget af denne fraflytning kan afhænge af udviklingen på andre submarkeder eller kan være uafhængig heraf. I sidstnævnte tilfælde kan årsagen enten være dødsfald eller nogle af de flytteårsager der skaber ikke-markedsbetinget efterspørgsel.

For at beskrive, hvorledes udviklingen på et submarked afhænger af udviklingen på et andet submarked, anvender Griegsby [25] begrebet »forbindelse« mellem submarkeder. To submarkeder er »forbundet« med hinanden, hvis udviklingen på det ene har betydning for, hvorledes markedssituationen udvikler sig på det andet, enten fordi det ene marked tiltrækker husstande der er bosat i det andet, eller fordi det aflaster det ved at tiltrække husstande der ellers ville efterspørge boliger der. Forbindelsens styrke karakteriseres ved den andel af

beboere eller efterspørgere på det sidstnævnte marked, der vil reagere ved ændringer på det førstnævnte. Griegsbys undersøgelser viser, at der kan være stærk forbindelse mellem submarkeder der indeholder helt forskellige boliger. Andre submarkeder er helt uden forbindelse med hinanden eller er forbundet indirekte gennem andre markeder.

Af væsentlig betydning for forbindelsens styrke er mobilitetstilbøjeligheden hos husstandene i fraflytningsmarkedet. Som vi har set i det foregående afsnit er mobiliteten meget lav i de seneste livs-cyklusfaser. Sub-markeder der har en stor andel af husstande i de ældre aldersgrupper er derfor meget lidt påvirkelige for ændringer i andre submarkeder. Som følge af en historisk udvikling med egentlig mangel på boliger, hvor nydannede husstande har været henvist til at søge bolig i nybyggeriet, har vi i dag store byområder med en stor procentdel af husstande i de ældre aldersgrupper. Fraflytningen fra disse områder er lav og udbuddet af ledige boliger er lille.

På submarkeder med et fikseret antal boliger må en forøgelse af udbuddet altså skabes ved hjælp af forbindelserne til andre submarkeder. Udbuddet må skabes direkte eller indirekte ved hjælp af ændringer på de submarkeder, hvor antallet af boliger kan forøges, først og fremmest nybyggeriet. Nybyggeriets evne til at tiltrække husstande fra andre submarkeder har derfor afgørende betydning for udviklingen på alle andre submarkeder, gennem sine direkte eller indirekte forbindelser til disse markeder.

På et boligmarked med stærk konkurrence og stor bevægelighed vil der være stærke forbindelser mellem forskellige submarkeder. Teorien for hvorledes sådanne »idealmarkeder« fungerer ser således ud¹⁶):

Nybyggeriet, som udgør de dyreste og mest attraktive boliger på markedet, tiltrækker husstande med de højeste indtægter fra den bedste del af det eksisterende byggeri. Herved frigøres boliger der tiltrækker husstande i næste indkomstgruppe. Successivt breder tiltrækningen fra nybyggeriet sig ned gennem boligmassen til de næstdårligste boliger, som bliver ledige for husstande i slumboligerne. Derved kommer de dårligste boliger til at stå ledige og kan rives ned for at give plads til nybyggeri. Dette er en løbende proces som medfører at husstande bevæger sig opad i boligmassen fra gammelt til nyt byggeri med stigende indkomster, samtidig med at boligerne bevæger sig nedad fra højindkomsthusstande til lavindkomsthusstande efterhånden som de ældes.

I hvor stor udstrækning er der overensstemmelse mellem virkeligheden på boligmarkedet og denne ideamodel? På de skandinaviske boligmarkeder kan man umiddelbart konstatere at dette billede af boligmarkedet er fjernt fra virkeligheden. I Danmark har man hovedsageligt kun fremført to forklaringer på denne afvigelse: Huslejereguleringen og boligsubsidierne. Argumentationen for at afvikle huslejereguleringen er hovedsageligt baseret på at boligmarkedet vil

16. Se f. eks. R. Muth: »Cities and housing« [42], p. 98-99.

bevæge sig i retning af idealmodellen, hvis huslejereguleringen afvikles og boligsubsidierne nedsættes¹⁷).

På det amerikanske boligmarked har en fri prisdannelse ikke løst markedets funktionsproblemer. Der er problemer med at afsætte nybyggeriet og med at skabe en oprykning i boligmassen. I en amerikansk betænkning formuleres dette således:

»— poverty is not the sole cause of inadequate housing. Many of our problems in this area arise from imperfections in the operation of the housing market which deprive the poor of the full benefit of what little purchasing power they possess«¹⁸).

Overfor idealmodellen ovenfor kan opstilles en model af boligmarkedet bestående af ret adskilte submarkeder med mere eller mindre permanent uligevægt mellem udbud og efterspørgsel og indbyrdes dårlige »forbindelser«, som en følge af den dynamiske udvikling i efterspørgslen og alle de nævnte særlige forhold der er forbundet med efterspørgslen og udbuddet af boliger.

Oprykningen på boligmarkedet og lavindkomsthusholdenes muligheder for at forlade slumkvartererne afhænger af, hvorledes virkningen af nybyggeriet breder sig. Den semi-markedsbetingede efterspørgsel fra en stor gruppe lavindkomsthusholdende bliver kun effektiv, når der viser sig ledige boliger på ganske bestemte submarkeder. Det er fortrinsvis udlejningsboliger af middelstandard og til middelprijs. Udviklingen på disse submarkeder har derfor stor betydning for fraflytningen fra slumboligerne. Uheldigvis gør der sig netop på disse submarkeder en række forhold gældende som mindsker udbuddet, specielt af større boliger. Det er i stor udstrækning ældre husholdende med lav mobilitet der har disse boliger, og – som vi tidligere har set – er der en overvægt af små boliger som følge af den efterspørgsel der gjorde sig gældende på det tidspunkt de pågældende boliger blev bygget. Endelig er der et stort efterspørgselspres på disse submarkeder fordi boligerne er acceptable for næsten alle husholdende med lave eller mellemstore indtægter og derfor også er et mål for den ikke-markedsbetingede efterspørgsel.

Nogle boligpolitiske konklusioner

De i Danmark ofte fremsatte synspunkter om hvorledes boligmarkedet ville fungere, hvis huslejereguleringen blev afviklet, tager ikke de særlige forhold på boligmarkedet i betragtning og er derfor ikke realistiske. Som eksempler på sådanne forestillinger kan jeg nævne følgende synspunkter fra redegørelsen »Boligmarkedet og boligbyggeriet«, Det Økonomiske Råds Formandsskab 1970 vedrørende forholdene på et »frit boligmarked«.

17. En sådan argumentation kan findes i Det Økonomiske Råds Formandsskab. »Boligmarkedet og boligbyggeriet«, [16]. Nogle eksempler herfra gives i sidste afsnit af denne artikel.

18. Presidents Committee on Urban Housing, »A decent home« [54], p. 96.

»Lejeniveauet i et frit marked bestemmes i princippet alene af forholdet mellem den samlede efterspørgsel og den samlede boligforsyning, og huslejekforskellene vil i langt højere grad, end det nu er tilfældet, afspejle forskelle i lejlighedernes størrelse, kvalitet og vedligeholdelsestilstand m.v.« (p. 63).

»Man ville få genskabt fri bevægelighed på boligmarkedet . . . Man ville få en bedre udnyttelse af boligforsyningen og væsentlig bedre saneringsmuligheder. Tillige ville man opnå at nybyggeriets sammensætning efter lejlighedsstørrelse og kvalitet m.v. kom til at svare bedre til boligtagernes reelle præferencer og til markedets krav på længere sigt«. (p. 93).

»Udlejningsvanskelighederne vil sprede sig ud over hele boligmassen – dog måske med en tendens til især at gå ud over den ældste og dårligste del heraf, hvorved mulighederne for sanering vil blive bedre«. (p. 62).

»På langt sigt vil der i et frit marked være en tendens til, at lejen i nyopførte ejendomme svarer til omkostningerne ved ejendommens drift inkl. normal forrentning af ejerens kapital. Stiger boligefterspørgslen så meget at markedslejen giver over normal forrentning, vil dette udløse en forøgelse af boligbyggeriet, som efterhånden vil konkurrere huslejerne ned ...« (p. 64).

Alle disse synspunkter er fremkommet ved en teoretisk analyse, der bygger på forestillinger om, at boligmarkedet kan sammenlignes med et marked i fuldkommen konkurrence når huslejereguleringen er afviklet. I de forrige afsnit af denne artikel er beskrevet en række generelle forhold på boligmarkedet, som medfører at teori der kun er baseret på generelle økonomiske determinanter og forudsætter ligevægt på markedet er af tvivlsom værdi når det gælder en analyse af boligmarkedet. Dette er forhold som:

Efterspørgslens kompleksitet og dens dynamiske udvikling. Det fikserede udbud, og boligernes opdeling i submarkeder som ikke er tilgængelige for alle husstande. Den langsomme tilpasning mellem husstandenes boligønsker og boligforbrug. Og de særlige funktionsproblemer på boligmarkedet, som medfører permanent uligevægt i dele af markedet. Griegsby [25] skriver om disse problemer:

». . . many of the factors – moving costs, changes in employment, income, or family size – which affect mobility rates are exogenous vis-à-vis prices and rents in the market. As a result, it is possible for shortages and excesses to exist simultaneously in various parts of the market with little hope of an early rationalization since this adjustment requires family movement. The response is impeded not only by the market imperfections relating to the mobility of the market and lack of consumer knowledge, but equally by the immobility of the users and the importance of nonprice factors in their decision. It seems particularly possible that the new con-

struction market could become satiated and further building curtailed at the same time that lower-income families whose only potential source of additional supply was 'filtered' units or conversions were faced with housing shortage«. (p. 81).

DØRF antager i sin analyse af »det frie boligmarked« i Danmark at mobiliteten og markedstilpasningen vil være så høj, at der sker en automatisk oprykning i boligmassen med fraflytning fra slumboligerne, en bedre fordeling af den ældre boligmasse og stabilisering af huslejerne på »omkostningsniveau«. På baggrund af den viden om boligmarkedet der er indsamlet i andre lande med fri huslejedannelse, må det siges at disse antagelser er meget urealistiske.

Det kan derfor ikke forventes at de danske problemer på boligmarkedet vil blive løst blot ved en frigivelse af huslejerne. Hvis man vil øge de dårligst stillede husstandes muligheder for at fraflytte de dårligste boliger, kan man ofte kun gøre dette ved at sikre dem adgangsmuligheder til så stor en del af boligmarkedet som muligt. Den danske boligpolitik har i de senere år indskrænket disse muligheder. Generelle huslejestigninger har bragt en del af boligmarkedet udenfor lavindkomsthusstandenes – specielt pensionisternes – rækkevidde. Det samme har udstykning af ejerlejligheder i den ældre boligmasse. Endelig har bortfaldet af visse boliganvisningsregler fjernet den fortrinsret, som familier med børn havde til de større lejligheder.

Det er et spørgsmål om ikke en offentlig regulering af boligmarkedet, som er baseret på et godt kendskab til hvorledes markedet fungerer, vil give os bedre muligheder for at opnå et velfungerende marked end blot at frigive huslejerne. Vores kendskab til det danske boligmarked er imidlertid på nuværende tidspunkt alt for dårligt til at give os mulighed for at udforme en sådan politik, og vurdere den i forhold til en politik der baserer sig på et friere marked.

Konklusionen af denne diskussion er, at vi ikke fortsat kan basere dansk boligpolitik alene på teoretiske analyser af den art som Det Økonomiske Råds Formandsskab gennemførte i 1970. Der er et stærkt behov for egentlige undersøgelser af det danske boligmarkeds struktur og den potentielle efterspørgsel efter boliger indenfor forskellige submarkeder. Denne viden er et nødvendigt grundlag for at kunne vurdere virkningerne af de ændringer som sker i den danske boligpolitik i disse år.

Litteraturliste

En oversigt over litteratur som er indsamlet i forbindelse med SBI's boligmarkedsp projekter.

- [1] *Archer, B. H.*: »Local housing demand in Anglesey and Caernarvonshire«, *Regional Studies* vol. 9, nr. 1, 1975.
- [2] *Ball, M. og Kirwan, R.*: »The economics of an urban housing market, Bristol area study«, Centre for Environmental Studies, RP 15, London 1975.
- [3] *Ball, M. J.*: »Recent empirical work on the determinant of relative houseprices« *Urban Studies* vol. 10, nr. 2, 1973.
- [4] *Batty, M.*: »A probability model of the housing market«, *Socio-Economic Planning Sciences*, vol. 7, 1973.
- [5] *Baxter, R.*: »A market of housing preferences« *Urban Studies* vol. 12, nr. 2, 1975.
- [6] *Boligministeriets bolig- og byggepolitiske målsætningsudvalg*: »De samfundsøkonomiske problemer i forbindelse med en huslejetilpasning«, København 1965.
- [7] *Boligministeriets Huslejeudvalg af 1948*: »Den fremtidige huslejepolitik«, København 1948.
- [8] *Clifton, C.*: »Toward a model of the housing markets«, The University of Michigan, 1970.
- [9] *Courtney, J. F.*: »An analytic model of urban housing markets«, *Socio-Economic Planning Sciences*, vol. 8, nr. 5, 1974.
- [10] *Cripps, E. L. og Carter, F. A.*: »The empirical development of a disaggregated residential location model«, fra E. Wilson ed.: »Patterns and processes in urban and regional systems«, London papers in Regional Science, London 1972.
- [11] *Cuhlin, J.*: »Price, quality, and selling time in the housing market«, *Applied Economics* nr. 6, 1974.
- [12] *Cullingworth, J. B.*: »Housing in transition«, Heinemann, London 1963.
- [13] *Cullingworth, J. B.*: »Housing and labour mobility«, OECD 1969.
- [14] *DIF/DJØS*: »Boligbyggeriet i samfundsmæssig belysning«, Teknisk Forlag, København 1971.
- [15] *Det Økonomiske Råds Formandsskab*: »Bygge- og boligpolitikken og dens sammenhæng med økonomisk politik iverigt«, København 1965.
- [16] *Det Økonomiske Råds Formandsskab*: »Boligmarkedet og boligbyggeriet«, København 1970.
- [17] *Dixon, A. og Green, J. A.*: »Housing in Reading, phase 3: The computer model«, Royal Institute of public Administration, Reading, 1975.
- [18] *Duncan, T. L. C.*: »Measuring housing Quality: A study of methods«, Occasional Paper no. 20, Centre for Urban and Regional Studies, Birmingham 1971.
- [19] *Economic Commission of Europe*: »Housing requirements and demand«, Geneve 1973.
- [20] *Erikson, G. og De Rietz, G.*: »Bostadsefterfrågens bestämmningsfaktorer«, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm 1969.
- [21] *Fredland, D. R.*: »Residential mobility and home purchase«, Lexington Books, Philadelphia 1974.
- [22] *Foss, O. et al.*: »Teori og metode, Flyttemotivundersøgelsen 1972, rapport nr. 2«, Statistisk Sentralbyrå, Oslo 1974.
- [23] *Gillingham, R.*: »Place to place rent comparisons«, *Annals of Economic and Social Measurement*, 4/1, 1975.
- [24] *Griegsby, W. G. og Rosenburg, L.*: »Urban housing policy«, APS-publications, New York 1975.
- [25] *Griegsby, W. G.*: »Housing market and public policy«, University of Pennsylvania Press, 1963.
- [26] *Gulbrandsen, O.*: »Å bo på ett rom i blokk«, Norges Byggeforskningsinstitut 1973.
- [27] *Holm, P.*: »Bostadsmarknaden i ett expanderande samhälle«, SOU 1964: 3, Stockholm 1964.
- [28] *Holmans, A. E.*: »A forecast of effective demand for housing in Great Britain in the 1970'es«, *Social Trends*, London 1970.
- [29] *Johannesson, R.*: »Bostadsförhållanden och bostadsönskemål i tre regioner«, SOU 1964: 3, Stockholm 1964.
- [30] *Krantz, B. og Frøsslund, P.*: »Boendepreferanser i Storstockholm«, Rapport fra Byggeforskningen R 48: 1972, Stockholm 1972.

- [31] *Kristof, F. S.*: »Housing policy goals and the turnover of housing«, 1965.
- [32] *Kühl, P. H. og Koch Nielsen, I.*: »Saneringskvarterer i København«, Socialforskningsinstituttets publikation nr. 51, København 1971.
- [33] *Lansing, J. B. et al.*: »New houses and poor peoples«, 1971.
- [34] *Lee, E.*: »A theory of migration« i ed. J. A. Jackson: »Migration«, Sociological Studies 2, Cambridge University Press 1969.
- [35] *Lindbeck, A. et al.*: »Bostadsbristen«, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm 1963.
- [36] *Lunde, J.*: »Bygge- og boligøkonomisk udvikling 1974-75«, Økonomi og Politik nr. 4, København 1975.
- [37] *Martini, S.*: »Nyere forstadsmiljøer«, Socialforskningsinstituttets publikation 61, København 1974.
- [38] *Martinussen, W.*: »Samsvaret mellom flytteønsker og flytting i befolkningen«, Institut for samfunnsforskning, Oslo 1973.
- [39] *Murie, A. et al.*: »Housing policy and the housing system«, Urban and Regional Studies no. 7, University of Birmingham, 1976.
- [40] *Murie, A.*: »Household movement and housing choice«, Occasional Paper no. 28, Centre for Urban and Regional Studies, Birmingham 1974.
- [41] *Muth, R.*: »The demand for non-farm housing«, i A. C. Harberger ed.: »The demand for durable goods«, Chicago 1960.
- [42] *Muth, R.*: »Cities and Housing«, University of Chicago Press, Chicago 1967.
- [43] *Needleman, L.*: »The economics of housing«, Stables Press, London 1964.
- [44] *Nevit, A. A., ed.*: »The economic problems of housing«, Macmillan, London 1967.
- [45] *Niner, P.*: »A review of approaches to estimating housing needs«, Working Paper no. 41, Centre for Urban and Regional Studies, Birmingham 1976.
- [46] *Näs, N. O.*: »Bostadskön i Stockholm«, HSB's Riksförbund, Stockholm 1960.
- [47] *Office of Population Censuses and Surveys*: »The general household Survey«, London 1973.
- [48] *Oliver, F. R.*: »Recent trends in the tenure pattern of households«, Social and Economics Administration, vol. 8, 1974.
- [49] *Olsen, E. O.*: »A competitive theory of the housing market«, The American Economic Review, sept. 1969.
- [50] *Paldam, M.*: »What is known about the housing demand«, Swedish Journal of economics, nr. 2, 1970.
- [51] *Pickwance, C. G.*: »Life cycle, housing tenure and residential mobility«, Urban Studies vol. 11, nr. 2, 1974.
- [52] *Plovsing, J.*: »Sanering på Nørrebro«, Socialforskningsinstituttets publ. 65, København 1975.
- [53] *Poulin Nielsen, P.*: »Enliges boligproblemer«, SBI-rapport 81, København 1973.
- [54] *Presidents Committee on Urban Housing*: »A decent home«, Washington, 1968.
- [55] *Reid, M.*: »Housing and income«, The University of Chicago Press, 1962.
- [56] *Richs, R. B., ed.*: »National housing models«, Lexington books, Massachusetts 1973.
- [57] *Richardson, H. W., et al.*: »Determinants of Urban House Prices«, Urban Studies vol. 11, nr. 2, 1974.
- [58] *Rosenzweig, P. P.*: »Research and the sensitive housing market«, Urban Land, 1976, april pp. 12-18.
- [59] *Rossi, P. H.*: »Why families move«, The Free Press, Illinois 1955.
- [60] *Schvare, A. B. og Struyk, R. J.*: »Segmentation in urban housing markets«, Journal of Urban Economics 1976, vol. 3, pp. 146-166.
- [61] *Smith, W. F.*: »Housing - the social and economic elements«, University of California Press, 1971.
- [62] *Solheim, T.*: »Ressourser og boligforhold«, NIBR, Oslo 1973.
- [63] *Spøhr, H.*: »Flyttebevægelsernes betydning for boligefterspørgslen«, SBI-særtryk 159, Statens Byggeforskningsinstitut, 1975.
- [64] *Statistisk Sentralbyrå*: »Flyttemotivundersøkelsen 1972«, Oslo 1974.
- [65] *Stordahl, E.*: »Flytting til og fra 121 Askim/Mysen handelsdistrikt i 1971«, Statistisk Sentralbyrå, Oslo 1975.

- [66] *Struyk, P. J. og Marshall, S. A.*: »Income and urban home ownership«, *The Review of Economics and Statistics*, 1974.
- [67] *Struyk, R. J.*: »The determinants of household home ownership«, *Urban Studies* vol. 11, nr. 3, 1974.
- [68] *Waldén, L. J.*: »Regional housing and labour markets«, SIB, Stockholm 1974.
- [69] *Watson, C., et. al.*: »Public policy and the housing system«, *Housing Review*, november 1975.
- [70] *Watson, C. J.*: »Housing chains and filtering«, 1974.
- [71] *Watson, C. J.*: »Household movement in West Central Scotland. A study of housing chains and filtering«, Occasional paper no. 26, Centre for Urban and Regional Studies, Birmingham 1973.
- [72] *Vestergaard, H.*: »Ændringer i boligernes installationsforhold – udviklingen siden 1960«, SBI-særtryk 264, Statens Byggeforskningsinstitut 1976.
- [73] *White, H. C.*: »Multipliers, vacancy chains and filtering in housing«, 1971.
- [74] *Whitehead, C. M. E. og Odling-Smee, I. C.*: »Long run equilibrium in urban housing: a note«, *Urban Studies* 1975 vol. 12.
- [75] *Wilkinson, R. K. og Gulliver, S.*: »The economics of housing: a survey«, fra Wilson ed.: »Patterns and processes in urban and regional systems«, *London papers in Regional Science*, London 1972.
- [76] *Ås, D.*: »Norske boliger 1-4«, Norges Byggeforskningsinstitut 1971-73.

Videnskab og samfund

En oversigt over videnskabsforskning

Niels Ole Pors

Indledning

En kvindelig amerikansk forsker ved et universitet i USA blev efter sin prøvetid afskediget på trods af at hun både af sig selv og andre blev betragtet som en kvalificeret forsker og underviser. I modsætning til hvad der er normalt ankede hun universitetets afgørelse til statens domstole, idet hun hævdede at hendes afskedigelse var et resultat af kønsdiskriminering for så vidt som to mandlige forskere ved samme lejlighed blev fastansatte efter deres prøvetid. Alle tre havde været ansat på prøve indenfor samme område. Den kvindelige forsker mente at kunne dokumentere at hun var mindst lige så kvalificeret som de mandlige kolleger. Hovedargumentet som blev ført frem i retssagen var, at hendes videnskabelige arbejder blev mere citeret end hendes mandlige kollegers. Der blev udregnet en livstidscitationsfrekvens for den kvindelige forsker og denne viste sig for hende at være noget større end for de to mandlige kolleger, der blev fastansatte. Den viste sig endvidere at være på højde med og i nogle tilfælde højere end den frekvens fakultetets øvrige fastansatte forskere havde.

Sagen, der endnu ikke er afsluttet har rejst en heftig debat om det overhovedet er muligt at måle videnskabelig kvalitet ved hjælp af rent kvantitative metoder, som måling af citationshyppighed er et udtryk for.

Uanset om det er muligt eller ej, er det dog en kendsgerning at flere og flere amerikanske universiteter anvender denne metode når der skal tages stilling til fastansættelse, forfremmelse o. lign. på samme måde som mange af forskningsfondene uddeler forskningsmidler på denne baggrund¹). Debatten har især drejet som om misbrug af metoden.

I denne forbindelse kunne det endvidere være på sin plads at fremhæve samfundsforskerens Gunner Boalts selvbiografiske artikel om sin vej til et svensk sociologiprofessorat, hvor han fremstiller sin karriere som nøje planlagt på den måde, at han gennem konstante henvisninger til sine kollegers produktion gennem læseplaner etc. opnåede professoratet, idet Boalt regnede med at disse

1. Wade, N. *Science* 188, 1975, p. 429-432. Aaronson, S. *Mosaic* 6 (2), 1975, p. 22-27.

forskere, der i sidste instans skulle bedømme hans kompetance til professoratet ville tage hensyn til den kendsgerning, at Boalt i høj grad havde gjort netop deres bøger og artikler obligatoriske som kursislitteratur²).

Det er muligt at ovenstående eksempler kan affærdiges som isolerede sager, men eksemplerne rejser ilovtald nogle spørgsmål om selve organiseringen af det videnskabelige samfund og dets normsystem og den måde som belønningssystemet fungerer på.

Disse spørgsmål aktualiseres i en dansk sammenhæng gennem den nyligt udsendte forskningsrapport om danske samfundsvidenskabelige institutioner og publikationer, hvor et af målene er at finde frem til mulige sammenhænge mellem organisation af forskningsinstitutioner og deres effektivitet målt gennem videnskabelig produktion³).

Det er med dette som udgangspunkt at der i denne artikel vil blive givet en oversigt over nogle af de resultater som videnskabsforskningen er nået frem til.

Hvad er videnskabsforskning

Videnskabsforskning betragtes i denne artikel som et bredt emneområde, der inkluderer både videnskabssociologien, videnskabshistorien og dele af informationsvidenskab. Som følge heraf kan videnskabsforskningens genstandsområder siges at udgøre tre komplekser, hvoraf det ene angår studiet af videnskabens interne lovmæssigheder, et andet angår studiet af videnskabsorganiseringens sociale struktur og et tredje angår studiet af eksterne determinanternes betydning for den videnskabelige udvikling.

Denne opdeling har den fordel at den ikke på forhånd hverken fastlukker eller udelukker mulige sammenhænge. Opdelingen kan betragtes som et forsøg på at integrere forskningsområder, der traditionelt har været drevet med forskellig teori og metodologi⁴).

Det førstnævnte problemkompleks kan henføres til videnskabshistorien, der primært beskæftiger sig med den måde, hvorpå videnskabelig viden fremkommer og kumulerer. Den kendeste og mest omdiskuterede repræsentant for dette område er vel nok Th. Kuhn, der har fremsat en model for hvilke rammer der eksisterer for den til enhver tid acceptable forskning. Det paradigme, der i denne forbindelse opstår, sætter endvidere grænser for, hvad der er acceptable problemer som det er prisværdigt at undersøge. Videnskabshistorien betragtes som en stadig strid mellem paradigmer, hvori der indgår både konfliktperioder og perioder med normal videnskab, dvs. perioder hvor et paradigme dominerer. Det nok væsentligste resultat, der er fremkommet på denne baggrund er, at ideen om kumulativitet er sat under debat⁵).

2. Pors, N. O. Center Nyt: 2, 15. april 1976, p. 9-11.

3. Samfundsvidenskabelige institutioner og publikationer i Danmark, 1976.

4. Weingart, P. Wissenschaftssoziologie 1, 1972.

5. Kuhn, Th.: The Structure of Scientific Revolution, 1970.

Indenfor dette kompleks må endvidere placeres store dele af den litteratur, der beskæftiger sig med den videnskabelige forsknings struktur, som den kommer til udtryk gennem den afhængighed der er mellem videnskabelige dokumenter således som den kan aflæses gennem citationsstudier⁶).

Det andet problemkompleks kan henføres til det overvejende sociologisk orienterede studium af videnskaben. Det har gennemløbet en række faser og kan føres tilbage til Marx's teorier om forholdet mellem basis og overbygning. M. Weber videreførte og ændrede en række af disse teorier. De to nævnte forskere har på hver sin måde givet inspiration til en række studier indenfor emneområdet, men det er nok hovedsageligt i den omformning videnssociologen K. Mannheim videreførte dele af deres teorier, de især har vundet indpas gennem studiet af naturen af og relationen imellem forskellige idésystemer på den ene side og på den anden side relationer imellem disse idésystemer og forskellige institutionelle faktorer og personer.

Men den, der har institutionaliseret videnskabsforskningen i de vestlige lande, er Robert Merton, der omk. 1940 lagde grunden til en funktionalistisk videnskabsforskning, der til for ganske nylig har indtaget en næsten monopolagtig stilling indenfor forskningsområdet⁷).

Mertons teoretiske udgangspunkt er positivismen, dvs. at han definerer videnskab ved at lægge vægt på dens metode, således at der i bedømmelsen af videnskabeligt arbejde indsniger sig et tidsløst element på samme måde som videnskaben for han optræder som et kumulativt fænomen. Videnskabens institutionelle mål er for Merton at kumulere viden. Det er videnskabens mål og funktion.

Dette har medført at Merton især har arbejdet med studier af det videnskabelige ethos, det normsystem der betragtes som en forudsætning for at de overordnede institutionelle mål kan opfyldes. Det ethos som Merton tillægger videnskaben og forskerne fremtræder som en abstraktion af den videnskabelige metode, men er samtidig et normsystem, der sigter på at sikre videnskabens autonomi.

Merton har især betragtet videnskaben som en social institution, indenfor hvilken det eksisterende ethos styrede den videnskabelige innovationsproces.

I de senere år er den funktionalistiske synsvinkel blevet løsnet noget, idet denne metodiske indgangsvinkel er blevet kombineret med systemteoretiske overvejelser. Denne teoretiske variant af den funktionalistiske metode har i forskningen over videnskaben især beskæftiget sig med de mekanismer, hvorigennem et videnskabeligt arbejde systemspecifikt belønnes, og hvor belønningen betragtes som det stimuli, der er en forudsætning for at den videnskabelige proces overhovedet kan fortsætte. Denne teoretiske indgangsvinkel betragter

6. Price, DdS: Little Science, Big Science, 1963.

7. Merton, R. K.: Social Theory and Social Structure, 1968.

det som centralt at studere social kontrol indenfor det videnskabelige system og det dermed sammenhængende normsystem, som institutioner og individer søge opretholdt⁸).

Det tredje kompleks der kan udledes af videnskabsforskningens emneområde angår de eksterne determinaters indflydelse på den videnskabelige udvikling.

At indføre dette kompleks betyder, at videnskabsforskeren i undersøgelser bør inddrage overvejelser over videnskabelige normers og metodologiers sammenhæng med samfundsinstitutioner. Den forskning, der har fundet sted indenfor dette område er i overvejende grad ført som en kritik mod de resultater, der er opnået indenfor de ovennævnte genstandsområder, idet ikke alle har ment, at de forklaringer der herigennem fremkom var fyldestgørende, bl.a. fordi der er observeret en endog betydelig politisk indflydelse på forskningen, dens organisation og resultater⁹). Der er blevet opregnet i det mindste tre følgende fænomener, der har direkte tilknytning til problemet om de eksterne determinanter enten disse nu er politikere, bevilligende myndigheder eller den almindelige befolkning: Forholdet og forbindelsen mellem det videnskabelige virkelighedsbillede og de fremherskende sociale, religiøse og politiske dogmer og forestillinger. En given videnskabs tilgængelighed overfor den almindelige befolkning. Graden af kollegial enighed mellem videnskabsmænd indenfor et område.

Studiet af dette område kan ikke siges at have været domineret af en enkelt teoretisk skole, selvom emneområdet er berørt f.eks. af Merton og hans skole, men det kan indføjes at der især i de senere år er fremkommet en lang række undersøgelsesresultater og betænkninger, der især sigter mod de politiske beslutningstagere, der har indflydelse på den videnskabelige organisation. Den i indledningen danske undersøgelse kan betragtes som et eksempel herpå. På samme måde kan mange af de omtalte citationsstudier ses som eksempler på, at der ønskes en politisk styring af fordelingen af forskningsmidlerne¹⁰).

Merton og hans skole

Mertons antagelse er at videnskaben er et subsystem i et større socialt system, og at videnskaben som system hovedsageligt karakteriseres gennem dens institutionelle mål, kumuleringen af videnskabelig viden. Definitionen af denne viden tager for Merton sit udgangspunkt i de tekniske metoder, der anvendes for at opfylde målet. Merton opererer endvidere med et institutionelt normsystem, der er en yderligere forudsætning for at det institutionaliserede mål kan opfyldes. Merton hævder at normsystemet er udledt af målet og metoderne og derigennem karakteriseres det som funktionelt. Normerne der er tale om udgøres

8. Hagstrom, W. O.: *The Scientific Community*, 1965.

9. Price, D.: *Government and Science*, 1954.

10. Ezrahi, Y.: i *Science Studies*, vol. 1, no. 2, 1971.

både af tekniske og moralske forskrifter, hvor det dog må understreges, at der indenfor denne videnskabstradition især er behandlet problemet omkring de moralske forskrifter, der anses for at være de vigtigste.

Merton har i adskillige artikler udarbejdet dette normsystem, og han karakteriserer det som bestående af følgende seks institutionelle imperativer, der tilsammen danner det videnskabelige ethos: Universalisme, kommunalitet, objektivitet, skepticisme, originalitet og individualisme¹¹).

Dette normsystem er nok et noget idealiseret billede af det videnskabelige samfund og dets medlemmer. Normsystemet kan sammenfattes i flg. udsagn, der er en fortolkning af de seks begreber: Den information som præsenteres for det videnskabelige samfund bedømmes uafhængigt af informationskildens personlige egenskaber, og den forelagte information tilhører det videnskabelige samfund som helhed og ikke den enkelte forsker, fordi den enkelte forsker arbejder til fordel for videnskaben som sådan og ikke for egen personlig vindings skyld. Bl.a. derfor har forskerne pligt til at være objektive og skeptiske i bedømmelsen af informationer. Informationerne forskerne frembringer bør være originale, dvs. sikre videnskumuleringen mest muligt, og dette er muligt fordi den individuelle forsker frit kan vælge sine forskningsproblemer¹²).

Det ses her ud af at Merton fremstiller det videnskabelige samfund og videnskaben som et ekstremt normativt system, der implicerer eksistensen af en række standarder, der er nødvendige for at videnskabelig adfærd kan vurderes.

Der er rettet alvorlige indvendinger mod det normsystem og den ethos som Merton har fremstillet. De alvorligste indvendinger peger på, at der faktisk ikke bag denne systemetablering ligger nogle empiriske studier, der entydigt bekræfter eksistensen af et sådant normsystem¹³).

Uanset de indvendinger der kan rettes mod Mertons opfattelse af det videnskabelige normsystem kan det med sikkerhed siges at udformningen af det har virket igangsættende på videnskabsforskningen.

De undersøgelser der er foretaget med specielt henblik på forskeres normsystem har ifølge sagens natur haft et andet sigte end det den mertonske model lægger op til, idet denne jo beskriver et postuleret alment værdisystem. Undersøgelserne har især rettet sig mod enkelte forskergrupper og instituteioner, og disse undersøgelser peger entydigt på, at forskere ikke er konforme på den måde, det impliceres gennem den mertonske model¹⁴).

Hagstrom, der er en af de yngre forskere, der har videreført mertontraditionen har til dette modificeret udsagnet, idet han siger, at normsystemet alligevel kan betragtes som funktionelt, uden at det betyder at alle forskere tilslutter sig det¹⁵).

11. Merton, R. K.: *Social Theory and Social Structure*, 1968.

12. Meadows, A. J.: *Communication in Science*, 1974.

13. King, M. D.: i *History and Theory*, vol. 10, no. 1, 1971.

14. Mitroff, I. I.: i *American Sociological Review*, vol. 39, no. 4, 1974, p. 579-596.

15. Hagstrom, W. O.: *The Scientific Community*, 1965.

De empiriske undersøgelser, der er foretaget har medført at Mertons idealistiske abstraktion er blevet noget ændret. Det bør indskydes her, at Merton selv har deltaget i denne proces, idet han og hans skole senere er begyndt at anerkende eksistensen af konflikterende normsystemer. Der opereres nu både med normer og modnormer, hvor modnormer er de modsatte værdier til de oprindelige værdier. Mitroff har gennem et studie af amerikanske måneforskeres normsystem fundet frem til at disse normer og modnormer eksisterer side og side i forskernes syn på videnskab, men hans undersøgelse præciserer, at der ikke er tale om at et af normsystemerne dominerer i specielle sammenhænge, men at normsystemet derimod er situationsafhængigt¹⁶).

Mitroffs arbejde endte med opstilling af seks modnormer til de mertonske normer, hvor f.eks. modnormen til kommunalitet var partikularisme eller hemmeligholdelse af informationer, hvilket i mange situationer blev anset for at være både legitimt og videnskabeligt nødvendigt.

Der er ingen tvivl om, at en opstilling som den Mitroff har foretaget giver sandere og mere nuanceret billede af det videnskabelige system.

Dette kan nemmest illustreres gennem det faktum, at videnskabshistorien fremviser utallige eksempler på innovationsmodstand, hvilket jo ganske klart strider mod de opstillede normer og det videnskabelige ethos. Barber, der befinder sig indenfor den mertonske tradition har peget på, at denne innovationsmodstand er perifer og at den kan løses ad hoc, men problemet kan placeres i relation til normsystemet, og derigennem bliver det et centralt problem.

Taton og King har forsøgt at forklare innovationsmodstanden ved at integrere flere af problemkomplekserne i deres forskning, således at der etableres en bredere forståelsesramme end den, som Merton og hans skole lægger op til. De går ud fra at teorier og metoder har en central placering i normsystemet, samtidig med at de lægger vægt på, at de fleste forskere gennem deres uddannelse er oplært indenfor en normalvidenskabelig periode, hvilket vil medføre at forskere banalt sagt vil være blinde for og evt. modstandere af en type problemer, der ikke umiddelbart lader sig indplacere i det givne paradigme¹⁷).

Netop dette fører frem til en væsentlig anke mod den funktionalistiske videnskabsforskning, nemlig den, at den når den behandler normsystemet har transformeret samtlige normer om til moralske normer. Dette medfører at den funktionalistiske videnskabsforskning kun sjældent behandler de substantielle dele af det videnskabelige system, idet paradigmet for denne tradition synes at være, at det er muligt og måske ligefrem ønskværdigt at kunne foretage undersøgelser af forskergrupper og disses behandling af og holdning til forskellige emner uden at kende noget til emnet.

Denne synsvinkel har i det mindste den konsekvens, at der på forhånd er

16. se note 14.

17. Mulkay, M.: i Social Research, vol. 36, no. 1, 1969.

udelukket en række forskningsområder indenfor den funktionalistiske tradition, idet der kun sjældent vil være mulighed for på den ene side at undersøge forbindelsen mellem viden og teknikker og på den anden side strukturen af roller og sociale normer¹⁸).

Studier der angår forholdet mellem sociale normer og deres forhold til det der forskes i vil kun være muligt gennem en integration af en række problemer indenfor de tre komplekser.

En væsentlig anke mod funktionalismen bliver derfor, at dens indgangsvinkel er for snæver, at den kun belyser delproblematikker med de uheldige konsekvenser som dette kan få ved at der herigennem lægges for megen vægt på enkeltfænomener, der løsrives fra den sammenhæng de optræder i.

Belønningssystemet

I normsystemerne impliceres det, at det er forskernes pligt at producere originale forskningsbidrag. I systemet impliceres endvidere at disse bidrag skal vurderes, og det er disse tilsammen, der er væsentlige elementer i det belønningssystem, der fungerer indenfor det videnskabelige samfund. Det videnskabelige belønningssystem bæres først og fremmest af de faglige tidsskrifter, hvoraf langt de fleste har tilknyttet et hold forskere, der i de enkelte tilfælde tager stilling til om et indleveret dokument er publiceringsværdigt eller ej.

På denne baggrund er den videnskabelige aktivitet blevet anskuet som en markedsmekanisme, hvor det drejer sig om køb og salg, idet en videnskabsmand basalt set sælger sin viden og kreativitet gennem offentlig præsentation af denne, og han belønnes reciprok herigennem med anseelse og anerkendelse. Hagstrom fremhæver med dette gavegivningsprincip der er en analogi til antropologiske studier at accepten af en gave, det videnskabelige dokument, implicerer at både giverens og modtagerens status anerkendes. Den anseelse og anerkendelse en forsker gennem publikation vil få, vil være analogt med den status og prestige som fagtidsskriftet, han publicerer i, har¹⁹). Men det må fastholdes at denne anseelse og prestige man kan opnå aldrig offentligt angives som grund til publikation.

Belønningssystemet som sådan kan give anledning til konflikter og underminering af offentligt anerkendte normer, f.eks. hvis industriansatte forskere på grund af materiel belønning ikke publicerer deres forskningsresultater. På samme måde kan forskeres afhængighed af offentligheden underminere systemet for så vidt som det videnskabelige samfund mister kontrollen bl.a. ved at være ude af stand til at tildele belønning på grund af legitime forskningsstandarder.

18. King, M. D., se note 13.

19. Hagstrom, W. O.: i *American Sociological Review*, vol. 39, no. 1, 1974, p. 1-19.

Belønningssystemet kan på denne og andre måder medføre at den enkelte forsker kommer i en konfliktsituation, idet en altfor snæver og rigid fortolkning vil kunne føre til en række individuelle og institutionelle konflikter.

Et eksempel på en sådan konflikt omtales i Wechelsmanns bog, hvor konflikten drejer sig om forholdet mellem at publicere materiale, der ikke ønskes publiceret af en organisation, og det at forskeren, der publicerer, risikerer at lukke for kildematerialet for andre forskere. I denne sammenhæng kan konflikten ansues som en konflikt mellem individ og institutionens mål.

Det kan på denne baggrund konkluderes at belønningssystemet ikke fungerer gnidningsløst i forhold til normsystemet, men alligevel er belønningssystemet en væsentlig forudsætning for videnskabelig produktion.

Dette har givet anledning til en række studier over konkurrencemomentet indenfor det videnskabelige system. Dette konkurrencemoment fremtræder i videnskabshistorien især som de velkendte priority claims, der udspringer af de institutionelle og personelle imperativer, hvad angår produktion og dennes kvalitet og originalitet.

Videnskabshistorien er fyldt med talløse eksempler på stridigheder om hvilken forsker der først gjorde den eller hin opdagelse eller opfindelse. Konflikterne kan ikke bare forklares ud fra individernes egoisme, idet det kun i disse stridigheder sjældent ses at det er de primært implicerede personer, der tager del i den offentlige debat desangående, men derimod føres striden ofte af forskere, der ikke kan opnå nogen personlig vinding gennem afgørelse af priority-stridigheden. Merton har tolket dette hen i den retning, at de forskere, der deltagere i og fører debatten hovedsageligt handler på baggrund af videnskabens institutionelle normsystem, idet de blot opfylder deres sociale roller, og derigennem bekræfter de værdier, der bestemmer og regulerer det videnskabelige samfunds liv og struktur²⁰). Merton finder altså forklaringen i videnskabens sociale natur fremfor i den karakter videnskaben har som intellektuel præstation. En bagvedliggende antagelse må være at videnskaben er kumulativ og kollektiv som proces betragtet.

Priority-stridighederne drejer sig i sidste instans om videnskabelig originalitet, og dette anses af alle videnskabsforskere som værende en kilde til potentiel magt, indflydelse og anseelse indenfor det videnskabelige samfund.

I de senere år er der rejst en række spørgsmål overfor Mertons og Hagstroms tolkning af prioritetsstridighederne, idet man har vendt sig mod værdien af udelukkende at tolke disse som styret af moralske normer. Der er kort sagt peget på, at videnskabseforskningen i højere grad bør integrere også de tekniske aspekter i sine forklaringsforsøg²¹).

I den herostratisk berømte Velikovskyaftære er der foretaget en undersøgelse, der forsøger at finde frem til forholdet mellem de tekniske, metodologi-

20. Merton, R. K.: i Barber/Hirsch: *Sociology of Science*, 1962.

21. Hall, A. R.: i *History of Science*, 2., 1963, p. 3-6.

ske normer og de sociale normer med henblik på en afklaring af hvilken type normer, der er de væsentligste for videnskabsmænds faktiske adfærd.

Velikovskyaffæren er derfor interessant både i relation til det sociale og det tekniske normsystem, idet der under affæren fremkom eksklaterende brud på begge normsystemer fra adskillige førende forskeres side. Eksemplet trækkes frem for at belyse dels dette og dets sammenhæng med de eksisterende betingelser for videnskabelig produktion og belønningssystemets indflydelse på dette.

Affæren skal kort resumeres og normbruddene trækkes op. Velikovsky udgav i 1950 en bog der totalt tog afstand fra en række af de centrale antagelser indenfor de naturvidenskabelige fag. Bogen blev delvist som følge heraf modtaget med megen opmærksomhed fra offentlighedens side og med megen skepsis fra det videnskabelige samfunds side. Velikovsky brød radikalt med tekniske normer og paradigmer, og det interessante i denne forbindelse er, at disse tekniske normbrud fra forfatterens side medførte en række brud på de moralske normer fra dele af det videnskabelige samfund.

Bogen blev allerede før den udkom angrebet af forskere, der kun havde mulighed for at kende den i en noget populariseret version fra publikationer af Readers Digest-typen. Nogle af disse kritikere nægtede endog at læse bogen, netop fordi den brød med etablerede tekniske normer. Forskere blev afholdt fra at undersøge Velikovskys materiale af deres overordnede på trods af at Velikovsky selv havde stillet materialet til rådighed. I kølvandet på bogens udgivelse blev der afholdt en række kongresser hvor bl.a. Velikovsky deltog. De deraf følgende publikationer indeholdt ikke Velikovskys kongresbidrag, hvad der er imod sædvane, de blev nægtet optagelse på trods af at kongresberetningerne ofte tog udgangspunkt i Velikovskys arbejde. Fra det videnskabelige samfunds side blev forlaget der udgav bogen truet med repressalier. Truslerne rettede sig mod boykot af forlagets undervisningsmaterialer²²).

Faktisk blev samtlige af de normer som f.eks. Merton opererede med overtrådt. De interviewundersøgelser der siden er foretaget med de forskere, der overtrådte normerne peger på, at man i den givne situation prioriterede de tekniske normer højt over de sociale normer, og dette på trods af, at der i den funktionalistiske videnskabsforsknings syn på de sociale normer ligger, at det er disse der regulerer den videnskabelige aktivitet.

Det skal medgives at eksemplet er ekstremt, men det peger ikke desto mindre på, at de tekniske normer er uhyre vigtige for forståelsen af det videnskabelige samfunds struktur og adfærd. Det peger endvidere på at de faktorer der betinger produktion og belønning sætter nogle ret snævre rammer for det acceptable.

Umiddelbart virker det ikke mærkeligt at forskere tenderer mod i givne tilfælde at prioritere de tekniske normer over de sociale og moralske, idet ud-

22. Grazia, A. et al.: i American Behav. Science, vol. 7, 1963.

dannelsen af forskere entydigt sigter mod tilegnelse af tekniske normer, hvorimod tiden der anvendes til tilegnelse af sociale normer er mere begrænset²³).

Eksistensen af sociale normer og modnormer kan ikke betragtes som værende tilstrækkelige til at forklare forskeres faktiske adfærd og den måde som viden produceres og distribueres på. I denne forbindelse har den nyere videnskabsforskning peget på nødvendigheden af en udvidelse af forskningsområdet, således at både de tekniske og sociale normsystemer inddrages bl. a. i forbindelse med forskergruppers sociale struktur²⁴).

Produktion og distribution af videnskabelige resultater

Med udgangspunkt bl. a. i Kuhns studier fremkom der fra midten af tresserne en række undersøgelser, der har søgt at vise forbindelsen mellem arten af forskningsorganisation og videnskabelig produktion og produktivitet.

Den videnskabelige produktivitet er blevet undersøgt i forbindelse med organisatorisk autonomi, individuel motivation og kommunikationsforbindelser mellem forskere og forskergrupper. I disse studier er der blevet lagt megen vægt på rollekonflikter. En anden gruppe forskere har arbejdet med undersøgelser der er rettet mod interne videnskabelige kommunikations- og diffusionsprocesser hovedsageligt med udgangspunkt i Solla Prices analyser af den kvantitative vækst indenfor videnskaben og den dertil hørende informationsekspllosion. Price har bl. a. påvist at en stor del af den videnskabelige kommunikation finder sted uden om formelle organer og kanaler og at den uformelle kommunikation tenderer mod at finde sted inden for ret små og afgrænsede grupper af forskere med høj prestige, der på denne måde bl. a. står i centrum af kommunikationsprocessen med dertil hørende styringsmuligheder²⁵).

Diana Crane har foretaget et grundigt studium af kommunikationsmønstre af denne art, idet hun har lagt særlig vægt på organiseringen af de såkaldte »invisible colleges« og deres betydning for denne proces. Målet med undersøgelser af denne type er at få præciseret forholdet mellem de sociale og kognitive faktorer og deres indbyrdes sammenhæng og betydningen heraf for den videnskabelige udvikling. Cranes studier har næppe løst dette problem på nogen entydig måde, men det kan trækkes frem, at hendes undersøgelsesresultater kan være medvirkende til at præcisere det grundlag som rent kvantitative forskerbedømmelser er bygget op på. Der tænkes på citationsstudier, hvorigennem det klart dokumenteres, at der er en overordentlig stor forskel på omfanget og kvaliteten af den enkelte forskers produktion. Det metodisk og teoretisk usikre ved citationsundersøgelser er, at der ofte sættes lighedstegn mellem videnskabelig erkendelse og omfanget af publicerede dokumenter på den ene side

23. Mulkay, se note 17.

24. Crane, D.: *Invisible Colleges*, 1972.

25. Solla Price, D.: i *Science*, vol. 149, 1965.

og på den anden side tenderes der mod at sætte lighedstegn mellem kvaliteten af et givet dokument og det antal gange dette dokument citeres²⁶).

Cole har undersøgt disse fænomener og hans undersøgelser indikerer et endog meget stort sammenfald mellem forskeres prestige og deres citationshyppighed. Hans undersøgelse er baseret på simpel citationstælling samt interviews²⁶).

Både Solla Price og Cole mener at et belønningssystem, der baserer sig på den slags kvantitative målinger er funktionelle og ønskelige for det videnskabelige system. Men det må være indlysende på baggrund af de fænomener som denne artikel har behandlet, at en sådan måde, der jo let kan få forskningspolitiske konsekvenser kun er anvendelig indenfor områder, hvor der hersker total enighed om de tekniske normer, idet de fremtrukne eksempler peger på, at belønningssystemet ikke fungerer rationelt i perioder med ændringer i paradigmeskift eller i perioder hvor nye tekniske normer søges indført. Dette ses bl. a. i den ret udbredte innovationsmodstand. Denne tese kan anskueliggøres på danske forhold gennem den kendsgerning, som ikke er vanskelig at efterkontrollere for nogen, at henvisninger over fagpolitiske og videnskabsteoretiske grænser ikke er særlig udbredte på trods af emnemæssige sammenfald. Det er oplagt at forskere fra forskellige traditioner har lige store chancer for at få mange henvisninger, men i disse henvisningsanalyser og anvendelsen af dem er det normalt som en korrigerende faktor at inddrage tidsskriftets prestige og status, og her er der en gennemslagstid på ofte flere år før nyetablerede tidsskrifter kan slå igennem²⁷).

Disse indvendinger vil jeg betragte som vigtige så meget mere som citationsanalyser tydeligt trækker andre fænomener indenfor det videnskabelige samfund frem, der er ret specielle for det videnskabelige samfund. Der tænkes på den såkaldte Matthæuseffekt, som peger på at den måde det videnskabelige belønnings- og produktionssystem fungerer på har indbygget forskellige selvforstærkende mekanismer, der tenderer mod at fremkalde en meget høj grad af stratificering indenfor det videnskabelige samfund.

Visibilitet og anseelse

Studier af visibilitet, dvs. hvor usynlige, kendte og anerkendte de enkelte forskere er, er især velegnede til at fremkalde oplysninger om forholdet mellem de forskere, der befinder sig i forskellige strata af indflydelse. De undersøgelser der er foretaget indenfor dette område har faktisk alle som udgangspunkt haft interviewundersøgelser og citationsanalyser.

Undersøgelser har vist at kvaliteten af en forskers arbejde betyder mere for visibiliteten end kvantiteten, men det må ligeledes fremhæves at der eksisterer en vis sammenhæng mellem den enkelte forskers kvalitet og omfanget af publikationer. Der kan i denne forbindelse skelnes mellem fire forskertyper:

26. Margolis, J.: i Science, vol. 155, no. 3767, 1967.

27. Meadows, A. J.: Communication in Science, 1974.

1. Forskeren der producerer meget og som citeres hyppigt.
2. Forskeren, der er perfektionist, producerer relativt lidt, men som citeres yderst hyppigt.
3. Forskeren, der masseproducerer og citeres knap så hyppigt.
4. Forskeren som producerer lidt og som sjældent citeres.

Yderligere to faktorer spiller ind, når den enkelte forskers visibilitet skal undersøges, nemlig som tidligere nævnt tidsskriftets status og for det andet forskerens ansættelsessted, der især spiller en stor rolle i USA hvor der eksisterer en udtalt hierarkisering lærestalterne imellem.

Der kan f. eks. nævnes at kandidater der er ansat på kendte universiteter og som publicerer for første gang har større chance for at få artiklen optaget i et anerkendt tidsskrift og større chance for at blive citeret end forskeren fra den ukendte lærestalt, og dette uanset publikationens kvalitet²⁸).

Forholdet er et noget andet i f. eks. England hvor der ikke eksisterer samme grad af hierarkisering institutionerne imellem²⁹).

Hvordan forholdene er i Danmark kan man kun gisne om, idet der mig bekendt ikke er foretaget undersøgelser med dette sigte, men det er dog generelt min fornemmelse, at forskere indenfor samfundsfagene fra de traditionelle universiteter ikke publicerer samme steder som forskerne fra de nye universitetscentre.

De referede undersøgelser fastslår en sammenhæng mellem visibilitet, kvalitet og produktions omfang. Den sammenhæng der er mellem visibilitet og produktivitet betyder, at de faktorer der influerer på visibiliteten også har indflydelse på produktiviteten.

Disse forskelle kan næppe udelukkende forklares med henvisninger til forskeres forskellige evner, idet der foreligger en række undersøgelser der viser, at forskeres produktionsmønster ændres når de skifter ansættelsessted fra f. eks. en institution med lav prestige til en institution med høj prestige på den måde, at forskerne ofte vil accelerere deres produktionshyppighed og øge kvaliteten³⁰).

Undersøgelser som disse kan måske løse lidt op for Coles hårdtrukne konklusion om at 10-20 % af forskerne indenfor et givet område bidrager med over 80 % af de forskningsresultater, der er relevante for en videreførsel af faget og emnet. En nærliggende konklusion af Coles undersøgelser ville være ganske simpelt at fyre en meget stor del af forskerne, der jo ikke i følge disse citationsundersøgelser yder væsentlige bidrag til forskningen.

Om det er evnerne eller den sociale struktur der er afgørende for produktiviteten og kvaliteten kan være svært at afgøre entydigt, men at den sociale struktur og forskningens organisation har en meget stor betydning kan ses ved en sammenligning på et generelt plan mellem forskere i USA og England. I

28. Allison, P. og Stewart, J.: i *American Soc. Review.*, vol. 39, no. 4, 1974, p. 596.

29. Gaston, J.: i *American Sociological Review*, vol. 35, no. 4, 1970, p. 718-33.

30. Allison og Stewart, se note 28.

England kan man observere, at der ikke gør sig så store forskelle gældende hvad angår produktion og anseelse mellem forskere, at der kort sagt eksisterer en mindre udtalt stratificering, som formodentlig hænger sammen med, at forskningsmidlerne fordeles mere ligeligt i England mellem institutionerne og at konkurrencen er mindre udpræget i England omkring fastansættelser³¹).

Det videnskabelige samfundssystem er i denne artikel fremstillet som et elitært og selvforstærkende system, der fungerer på Matthæuseffektens præmisser. Det vil i denne forbindelse være rimeligt at rejse spørgsmålet om det er rimeligt at antage at videnskabelige evner er lige så ujævnt fordelt som publikationer og henvisninger tolket rigtigt synes at tyde på? Spørgsmålet er relevant fordi alle forskere har været igennem en eller anden form for selektionsmekanisme.

Studierne der er foretaget af disse forhold har ikke givet et entydigt svar, men det fremgår af dem at den sociale struktur spiller en stor rolle og at belønningssystemet er yderst centralt i denne forbindelse. Det kan nævnes om eksempel, at to forskere der starter publikation på samme tid næsten med sikkerhed vil få forskellig karrierer, hvis den første publikation modtages forskelligt. Den hvis publikation citeres og omtales vil tendere mod høj produktivitet resten af sit liv. Omtales publikationen ikke kræver det en ret høj grad af stædighed fra forskerens side, for at han fortsætter som produktiv forsker³²).

Videnskab og samfund

Det må være umiddelbart indlysende, at en afklaring af fænomener som ovenstående er af vidtrækkende betydning for en udformning af en forskningspolitik. Og enten det siges eller ej føres der forskningspolitik enten fra statens side direkte eller mere indirekte gennem forskningsråd og lignende institutioner.

Der er tidligere i denne artikel peget på nogle af de områder hvor videnskaben og samfundsinstitutionerne kommer i nær forbindelse med hinanden.

Denne nære forbindelse er især etableret efter anden verdenskrig og den peger også på, at det traditionelle videnskabelige ethos på dette område er i uoverensstemmelse med realiteterne. Det er gennem nære forbindelser mellem det videnskabelige samfund og andre samfundsinstitutioner opkomsten af forskningsråd o. lign. skal forklares, og disse spiller jo en stadig større rolle for det videnskabelige system, og det er netop realiteter af denne type som den funktionalistiske videnskabsforskning tenderer mod at overse i deres normative teoridannelse³³).

I artiklen er der tidligere nævnt konflikter indenfor det videnskabelige system. Det må derfor nu være på sin plads at referere en konflikt mellem dele af det videnskabelige samfund og det omgivende samfund, idet der herigennem kan

31. Gaston, J., se note 29.

32. Cole, S. et al.: i *American Sociological Review*, vol. 32, no. 3, 1967, p. 377-91.

33. Ezrahi, P.: i B. Barnes: *Sociology of Science*, 1972.

udsiges noget om det videnskabelige systems autonomi og de muligheder videnskaben har for at fremkomme med resultater, der strider mod accepterede forestillinger. For ganske få år siden fremsatte en anerkendt amerikansk forsker en teori på et arvebiologisk grundlag, der gik ud på at negres intelligenskvotient er lavere end hvides. Det nye i sagen var ikke konstateringen af den gennemsnitlige lavere IQ, men det at den blev fremsat på et arvebiologisk grundlag, hvor de dominerende forestillinger normalt gik ud på, at det var omgivelsernes indflydelse, der betingede den lidt lavere IQ. Tesen som blev fremsat var eksplosiv både fordi den brød med vante forestillinger men også fordi den greb ind i socialreformprogrammer o. lign. Sagen var faktisk diskuteret på ministerplan, og foreningen af fagfolk inden for området var optaget af at tage afstand fra teorien offentligt³⁴).

Forskningsområder der over for den almindelige befolkning forekommer esoteriske og for specialiserede har ikke på alle tidspunkter haft det for let efter at forbindelsen mellem samfund og videnskab er trådt tydeligere frem. I denne forbindelse er det næsten for indlysende at trække Fremskridtpartiets tanker om nedlæggelse af en række universitetsfag frem. En lang række fag blev foreslået nedlagt med den begrundelse at der var tale om unyttige luksusstudier. Mere seriøse forekommer dog andre forslag, der tydeligvis sigter mod både en statslig regulering af studentertilgang og en derigennem implicit styring og prioritering af forskningen fra statens side. I denne forbindelse er dette kun interessant fordi det udsiger noget om den videnskabelige autonomi og betingelser for videnskaben i det moderne samfund og fordi det kan medføre konflikter mellem forskere på den ene side og samfundsinstitutioner på den anden side. Disse konflikter, tyder undersøgelser på, kan styrkes og løsninger vanskeliggøres, hvis der indenfor det videnskabelige system eller dele af det hersker uenighed om tekniske og sociale normer, idet dette nemlig er medvirkende til at mindske troværdigheden af forskningens betydning både overfor befolkningen og derigennem overfor beslutningstagerne som helhed. Det følger af dette at forskningsområder hvor der hersker større konsensus omkring tekniske og sociale normer tenderer mod større muligheder i krisetider til at få større dele af forskningsmidlerne forudsat at områderne nyder almindelig respektabilitet.

Det har stort set været denne artikels mål at vise nogle meget komplekse forbindelser både indenfor videnskaben og forbindelser udefra der influerer på det videnskabelige system, samtidig med at der er forsøgt påvist at den funktionalistiske videnskabsforskning til en vis grad er ude af trit med realiteterne, f. eks. kan der peges på at det videnskabelige bedømmelsessystem ikke er ganske uafhængigt af almindelige forestillinger og muligheder for finansielle belønninger.

Det er vigtigt at trække en række af disse ting frem ikke mindst i en periode

34. Ezrahi, P., se note 33.

hvor der sker en stadig øget styring og ekstern kontrol med videnskaben, idet det må være af betydning af beslutningstagerne, hvor de end befinder sig, har et så nuanceret grundlag som muligt. Og helst noget mere nuanceret end det grundlag som de forskellige citationsundersøgelser lægger op til.

Dansk samfundsforskning

Den undersøgelse der for nyligt er udkommet og som omhandler dansk samfundsvidenskabelig forskning viser at en række af de mønstre og strukturer, der er fremhævet i de foregående kapitler også til en vis grad stemmer indenfor dansk forskning³⁵). Målet for undersøgelsen er tidligere blevet trukket frem, men jeg mener ikke at undersøgelsen som sådan giver entydige svar på de stillede spørgsmål, der angår forholdet mellem organisationsstruktur og effektivitet målt i antal publikationer.

Hvis resultaterne af undersøgelsen tolkes indenfor de rammer, der er ridset op i denne artikel kan der ihvertfald drages nogle konklusioner, der peger på, at hierkiseringen og produktiviteten blandt danske forskere er lige så ujævnt fordelt, som det er tilfældet fra de refererede udenlandske publikationer. I det samlede materiale viser det sig at kun 9 % af de danske forskere ikke har publiceret noget, de selv betegner som et videnskabeligt arbejde. Det viser sig endvidere, at 87 % har forsket indenfor områder, hvor lignende problemer er taget op tidligere, dvs. at man med forsigtighed måske kan placere størstedelen af den danske samfundsvidenskabelige forskning indenfor det område Kuhn kalder en normalvidenskabelig periode. Statificeringen hvad angår produktivitet viser sig ganske tydeligt, idet 30 % af forskerne ikke indenfor de sidste 12 måneder har offentliggjort noget videnskabeligt arbejde, 80 % af forskerne har offentliggjort mellem 0 og 3 publikationer, mens kun 20 % har offentliggjort mellem 4 og 9 publikationer. 27 % af forskningen har karakter af specialer, kompendier, foredrag og konferenceindlæg, dvs. at en fjerdedel er af en sådan karakter, at mange vil betænke sig ved umiddelbart at karakterisere det som et videnskabeligt arbejde³⁶).

Disse tal der er gennemsnitstal for hele materialet sættes i relief af de institutionsanalyser, der er foretaget, hvor der ses store udsving og forskelle de enkelte institutioner imellem. Et af de nye og unge institutter skal her sammenlignes med et ældre mere veletableret institut.

Ved det unge institut viser det sig at 55 % af forskningen har form af specialer, konferencer, kompendier og stencileret materiale, dvs. at en stor del af det materiale, der betragtes som forskning har en lav grad af formalisering. Der er en høj grad af stratificering hvad angår produktivitet, idet 40 % ikke har publiceret noget indenfor de sidste 12 måneder, mens 90 % har publiceret mel-

35. Boolsen, M. og Sørensen, O. Aa.: Samfundsvidenskabelige institutioner og publikationer i Danmark, 1976.

36. Meadows, A. J.: Communication in Science, 1974.

lem 0 og 3 ting. Forskningsresultaterne publiceres næsten udelukkende på dansk. Det ældre og etablerede institut afviger væsentligt herfra, hovedsageligt gennem den måde forskningsresultaterne præsenteres på. idet langt den overvejende del præsenteres som artikler i fagpressen, 71 %. En langt større del af resultaterne publiceres på fremmedsprog, og når herigennem en større læser-skare. Publikationshyppigheden forekommer væsentligt større, og der eksisterer selvfølgelig den allestedsnærværende stratificering, men den er ikke så udtalt, idet kun 20 % angiver ikke at have publiceret indenfor det sidste år, 64 % har publiceret mellem 0 og 3 ting, mens hele 24 % har offentliggjort mellem 5 og 9 publikationer.

Materialet giver iøvrigt oplysning om fænomener, der er spændende indenfor artiklens rammer. Det kan nævnes at en meget stor del af forskerne, både dem der er ansat på de højere læreanstalter og de øvrige, der er ansat ved offentlige institutioner finder det acceptabelt og i nogle tilfælde endog ønskeligt, at der finder en vis styring af forskningen sted hovedsageligt hvad angår problemformuleringerne og projektvalgene. Dette kendetegner til en vis grad et brud på de mertonske normer, men viser samtidig en ændret opfattelse hos forskerne overfor omverdenen. Det kunne være interessant at få belyst om en sådan holdningsændring er en følge af bitter nødvendighed eller om den virkelig konstituerer et ændret forhold mellem videnskab og stat.

Undersøgelsen er på mange måder yderst nyttig, og den bringer materiale frem som har været savnet, men det må betragtes som en meget stor begrænsning i undersøgelsen at den tilsyneladende har foregået uafhængigt af de teoretiske overvejelser, af hvilke nogle refereres i denne artikel. Især forekommer det sørgeligt, at der i undersøgelsen er lagt så lidt vægt på de tekniske normer og deres indflydelse på hele området. Netop ved en undersøgelse af denne karakter, der både har materiale fra forskere og publikationsregistrarer ville det have kunnet udsige noget væsentligt om disse forhold, således at de forskellige institutundersøgelser formodentlig ville fremtræde i et noget andet lys herigennem end det er tilfældet nu, hvor det kan frygtes, at resultaterne misfortolkes fordi referensrammen er meget snæver.

Afslutning

Der skal afslutningsvis gøres opmærksom på, at de resultater, der er fremkommet i denne artikel og de undersøgelser, der refereres skal behandles med varsomhed, idet der i meget høj grad er tale om enkeltstående undersøgelser af ret små grupper, hvor resultaterne er generaliserede. Der er forsøgt at holde generaliseringen indenfor et rimeligt omfang, dvs. et omfang, der stort set er enighed om, men det forhindrer dog ikke at der er afvigelser i mange undersøgelser der er foretaget.

Artiklens konklusion er, at en meget stor del af videnskabsforskningen og

her tænkes der især på den mertonske tradition, behandler videnskaben som om den endnu ikke var en kompleks faktor i det moderne samfund, hvor der bl. a. må tages hensyn til omverdenen. Det er søgt vist, at hævdelser af det sociale normsystem ikke er tilstrækkeligt, at det i det mindste skal ses i sammenhæng både med de tekniske normer og selve organiseringen og styringen af forskningen, herunder også den modtagelse forskningen faktisk får i befolkningen.

Den danske undersøgelse retter sig med sine spørgsmål ret bredt mod mange af disse problemer, men de bliver ikke systematiserede indenfor en tolkningsramme, hvorfor undersøgelsen kan forekomme noget diffus.

Der er ikke gennem artiklen formuleret løsninger på problemer, derimod er der vist begrænsninger i nogle angrebsvinkler, og herigennem er der indirekte søgt formuleret et muligt udgangspunkt for yderligere undersøgelser indenfor et område, der næsten ikke behandles i dansk samfundsfaglig forskning.

Litteraturliste

- Allison, P. og Stewart, J.: Productivity Differences Among Scientist. i *American Sociological Review*, vol. 39, no. 4, 1974, p. 596-607.
- Barnes, B. ed.: *Sociology of Science*, 1972.
- Boolsen, M. og Sørensen, O.: Samfundsvidenskabelige institutioner og publikationer i Danmark, 1976.
- Cole, S. et Cole, J.: Scientific Output and Recognition, i *American Sociological Review*, vol. 32, no. 3, 1967, p. 377-391.
- Cole, S. og Cole, J.: Visibility and the Structural bases of observability in Science, i *American Sociological Review*, vol. 33, 1968, p. 397-413.
- Crane, D.: *Invisible Colleges*, 1972.
- Ezrahi, Y.: The Political Resources of Science, p. 211-230, i B. Barnes: *Sociology of Science*, 1972.
- Gaston, J.: The Reward System in British Science, i *American Sociological Review*, vol. 35, no. 4, 1970, p. 718-33.
- Grazia, A. et al.: Dr. Velikovsky and the politics of Science, i *American Behavioral Scientist*, vol. 7, 1963.
- Hagstrom, W. O.: *The Scientific Community*, 1965.
- Competition in Science, i *American Sociological Review*, vol. 39, no. 1, 1974, p. 1-19.
- Hall, A. R.: Merton Revisited, i *History of Science*, 2., 1963, p. 3-6.
- King, M. D.: Reason, Tradition and the Progressiveness of Science, i *History and Theory*, vol. X, no. 1, 1971.
- Kuhn, Th.: *The Structure of Scientific Revolution*, 1970.
- Margolis, J.: Citation Indexing and evaluation of Scientific Papers, i *Science*, vol. 155, no. 3767, 1967.
- Meadows, A. J.: *Communication in Science*, 1974.
- Merton, R. K.: *Social Theory and Social Structure*, 1968.
- Priorities in Scientific Discovery, i Barber/Hirsch: *Sociology of Science*, 1962.
- Mitroff, I. I.: Norms and Counter-Norms in a Select Group of The Apollo Moon Scientist: A case study of the Ambivalence of Scientist, i *American Sociological Review*, vol. 39, no. 4, 1974, p. 579-596.
- Mulkay, M.: Some aspects of Cultural Growth in the Natural Sciences, i *Social Research*, vol. 36, no. 1, 1969.
- Pors, N. O.: Betragtninger om fodnoter, i *Center Nyt, AUC*, vol. 2, no. 15, 1976, p. 9-11.
- Price, D.: *Government and Science*, 1954.
- Solla Price, D.: *Little Science, Big Science*, 1963.
- Networks in Scientific Papers, *Science* vol. 149, 1965.
- Wade, N.: Citation Analysis: A new Tool for Science Administrators, i *Science* 188, 1975, p. 429-432.
- Weingart, P.: *Wissenschaftssoziologie* 1-2, 1974.
- Aaronson, S.: The Footnotes, i *Mosaic* 6, 2., 1975, p. 22-27.

Det akademiske marked

En studie af rekrutteringen af videnskabelige medarbejdere
til Aarhus Universitet 1928-73

Kjell A. Eliassen og Ole P. Kristensen

1. *Studiet af rekrutteringen af videnskabelige medarbejdere: Forskellige indgangsvinkler*

1.1. Indledning

Vi vil i denne artikel analysere rekrutteringen af videnskabelige medarbejdere til Aarhus Universitet. Undersøgelsen tager sit udgangspunkt i en række forskellige modeller og teorier om selektionsmekanismer og udvælgelseskriterier for rekruttering til elitepositioner i et samfund. Vort materiale omfatter alene samtlige ansøgere til ledige *professorater* i perioden 1928-1973 uden for det lægevidenskabelige fakultet. Vi er imidlertid af den opfattelse, at de fundne resultater vil have generel gyldighed, når det gælder besættelsen af videnskabelige stillinger ved et universitet. Vi er specielt interesseret i at studere, hvordan selektionsmekanismerne og præferencekriterierne fungerer i de forskellige faser af et universitets opbygning, og i hvilken grad og på hvilken måde der er forskel mellem de enkelte fakulteter i henseende til besættelsen af videnskabelige stillinger.

En tilsvarende undersøgelse af rekrutteringen til videnskabelige stillinger dækkende perioden 1948-1970 er gennemført for Bergens Universitet¹). Dette universitet var Norges andet universitet, og det blev opbygget i omtrent det samme tidsrum som Aarhus Universitet. Vi vil i en del tilfælde sammenligne resultaterne fra vor undersøgelse med de tilsvarende fra den norske undersøgelse.

Spørgsmålet om, *hvem* der besætter sociale, økonomiske og politiske elitepositioner i et samfund, *hvordan* selektionsmekanismen fungerer, og *hvilke* faktorer der er afgørende for rekrutteringsmønstret, har altid været et centralt tema i samfundsforskningen²).

1. Bjørn Henrichsen, »Rekrutteringen til vitenskapelige stillinger«, Bergen, Sosiologisk Institutt, 1974, stencil.

2. En oversigt over studier af eliterekkruttering findes i: Suzanne Keller: »Elites« i Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, N.Y., Macmillan & Free Press, 1968, vol. 5, s. 26-29. Nogle af de klassiske elitestudier er: Gaetano Mosca, *The Ruling Class*, N.Y., McGraw-Hill, 1939 (første udgave på italiensk 1896), Vilfredo Pareto, *Les Systèmes socialistes*, Paris, Girard, 1902/1903, 2. vol. og C. Wright Mills, *The Power Elite*, N.Y., Oxford University Press, 1956.

Problemformuleringen og fokus i de forskellige undersøgelser varierer imidlertid meget, alt efter hvilke eliter der undersøges og efter den pågældende forskers faglige baggrund. De fleste elitestudier har beskæftiget sig med rekrutteringen til samfundets *politiske elite*³). Der er imidlertid også eksempler på studier af organisationseliter⁴), økonomiske eliter⁵) og professionseliter⁶). Undersøgelser af rekrutteringen af videnskabelige medarbejdere til højere læreanstalter har hidtil stort set kun være gennemført i USA og Storbritannien⁷). De første undersøgelser af rekrutteringen til amerikanske universiteter blev gennemført i trediveerne og fokuserede primært på graden af kontinuitet og udskiftning i universitetspositioner⁸). Et andet centralt problem var graden af selvrekruttering, dvs. i hvilken grad et universitet rekrutterede til ledige stillinger blandt sine egne kandidater og sin egen stab⁹). Dette vil også være et centralt tema i denne undersøgelse.

To andre tilsvarende amerikanske undersøgelser er Caplow og McGee¹⁰) og Crane¹¹), som undersøgte henholdsvis 9 og 20 store og betydningsfulde amerikanske institutioner. Et vigtigt resultat fra disse undersøgelser var, at udover indavl og videnskabelig produktion var en central faktor den prestige, der var knyttet til det universitet, som ansøgeren havde sin kandidat- eller doktorgrad fra. I Danmark og Norge spiller variation i prestige mellem universiteterne imidlertid en langt mindre rolle end i USA¹²).

De universitetsmiljøer og samfund, de nævnte undersøgelser er foretaget indenfor, er så forskellige fra det danske, at det er betænkeligt at trække alt for omfattende paralleller og at anvende deres resultater direkte som grundlag for etableringen af modeller og hypoteser for vor undersøgelse.

3. På dansk findes der en oversigt over studiet af politiske eliter i Peter Foverskov, »Teorier om politisk rekruttering: En kritisk oversigt«, Odense Universitet, 1975, Skrifter fra Institut for Historie og Samfundsfag. En omfattende oversigt findes også i Moshe M. Czudnowski, »Political Recruitment« i Greenstein & Polsby (eds.), *Handbook of Political Science*, Reading, Mass., Addison-Wesley, 1975, vol. 2, s. 155-242, og en præsentation af komparative studier af eliterekruttering findes i Robert D. Putnam, *The Comparative Study of Political Elites*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1975.
4. Se f.eks. Knut Heidar, »Det norske arbeiderparti 1887-1940: Institusjonalisering og rekruttering«, Oslo, Institut for Statsvitenskap, 1973, stencil.
5. Et dansk eksempel er Erik Jørgen Hansen, »De administrerende direktørers sociale oprindelse« i *Sociologiske Meddelelser*, 9. serie, 1964.
6. Et eksempel er undersøgelserne af rekrutteringen til akademiske professioner i Norge, som er beskrevet i bl.a. Wilhelm Aubert, Ulf Torgersen og medarbejdere, »Akademikerne i norsk samfunnsstruktur«, *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, vol. 1, 1960, s. 185-204.
7. En kortfattet oversigt over denne litteratur findes i Henrichsen, *op. cit.*, s. 9-15.
8. Sorokin & Anderson, »Metabolism of Different Strata of Social Institutions and Institutional Continuity«, Instituto Poligrafico dello Stato, vol. 9, Rom, 1931 og S. Chapin, *Contemporary American Institutions*, New York, 1935, Harper and Brothers.
9. Hollingshead, »Ingroup Membership and Academic Selection«, *American Sociological Review*, vol. 3, no. 6, 1938.
10. Caplow and McGee, *The American Marketplace*, New York, Science Editions, 1961.
11. D. Crane, »Scientists at Major and Minor Universities«, *American Sociological Review*, vol. 30, 1965.
12. Henrichsen, *op. cit.*, afsnit 6.4. Resultaterne af vor undersøgelse synes også at bekræfte dette.

1.2. Rekrutteringsmodeller

Ser vi imidlertid på rekrutteringslitteraturen mere generelt, kan vi udskille i hvert fald fire centrale modeller eller hovedretninger, som er relevante for den foreliggende undersøgelse.

Den første type undersøgelser tager sit udgangspunkt i spørgsmålet om elitens repræsentativitet. I hvilken grad er en elite repræsentativ i relation til hele befolkningens sammensætning efter forskellige kriterier. De fleste studier inden for denne tradition har koncentreret sig om parlamenter og andre folkevalgte organer. Det spørgsmål, der stilles, er, i hvilken grad de folkevalgte udgør et »spejlbillede« af hele befolkningen eller forskellige grupper af den, både med hensyn til den uddannelses- og erhvervsmæssige, den kønsmæssige og den aldersmæssige sammensætning¹³), og med hensyn til vurderinger, holdninger og adfærd¹⁴). Denne problemstilling har også været central i en række amerikanske og europæiske undersøgelser af rekrutteringen af elever til gymnasier og højere læreanstalter.

En anden model tager sit udgangspunkt i spørgsmålet om, hvilke konsekvenser elitens sammensætning har for de handlinger, den udfører, for den politik, den i bred forstand fører. Alle rekrutteringsstudier bygger i det mindste implicit på den formodning, at elitens sammensætning har en effekt på den politik, der bliver ført. Denne formodning udgør i vekslende grad altid en del af rationalet for at studere de forskellige elitors rekruttering og sammensætning. Der kan imidlertid udskilles en særlig tradition, der eksplicit forsøger at teste empirisk, om der er nogen sammenhæng mellem rekrutteringen og den politik, der bliver ført, dvs. de beslutninger der bliver truffet eller den »vare« – de kandidater og den forskning – der bliver produceret¹⁵). Noget klart og tydeligt svar på, i hvilken grad denne sammenhæng er til stede, og hvordan baggrund påvirker adfærden, er ikke givet i litteraturen, men problemstillingen vil i det mindste danne basis for nogle af de antagelser, vi vil gøre om rekrutteringsmønstret.

Rekruttering kan også, som et tredje alternativ, betragtes ud fra et spørgsmål om, hvilke egenskaber en institution eller organisation belønner. En position i eliten kan opfattes som et knapt gode, og ved at undersøge hvem der får adgang til dette knappe gode, er det muligt at sige noget om de værdimønstre, der ligger til grund for den prioritering, der regulerer adgangen til elitepositionerne. Her er vi interesseret i at undersøge, hvilke kundskaber, karrieremønstre og færdigheder i øvrigt et universitet prioriterer og belønner ved besættelse af

13. Se f. eks. Patterson & Boynton, »Legislative Recruitment in a Civic Culture«, i *Social Science Quarterly*, vol. 50, 1969, s. 243–263, Kenneth Prewitt, *The Recruitment of Political Leaders: A Study of Citizen Politicians*, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1970.

14. Søren Holmberg, »Riksdagen representerar svenska folket?«, Lund, Studentlitteratur, 1974.

15. Se f. eks. I. Budge and D. Fairley, »Political Recruitment and Dropout: Predictive Success of Background Characteristics over five British Localities«, *British Journal of Political Science*, vol. 5, 1975, s. 33–68.

de videnskabelige stillinger. Vi er derfor ikke alene optaget af de konsekvenser, rekrutteringsmønsteret har for organisationens »policy«, men også af de konsekvenser det har for den adfærd, de potentielle rekrutter udviser, og for de muligheder, der eksisterer for at opretholde organisationens værdimønstre under forudsætning af den baggrund, ansøgerne har.

En fjerde hovedretning i studiet af eliterekkruttering tager udgangspunkt i organisationen som et system af positioner og fokuserer på selve bevægelsen af personer ind og ud af disse positioner. Hvordan fungerer selve personudskiftningsmekanismen, hvordan opstår ledige positioner i systemet, hvordan foregår besættelsen af positioner, og hvilke konsekvenser har dette igen for genereringen af nye ledige positioner¹⁶). Denne relation mellem personer og positioner i en organisation kan udformes i matematiske modeller til beskrivelse af mekanismen i stillingsbesættelsesprocessen. Det foreliggende materiale om stillingsbesættelser ved Aarhus Universitet giver imidlertid ikke mulighed for afprøvning af den slags modeller.

1.3. Rekruttering som et marked

Alle de nævnte indgangsvinkler til studiet af eliterekkruttering er relevante for og kan anvendes ved studiet af rekrutteringen til akademiske elitepositioner, men ingen af dem kan alene give et fuldstændigt billede af rekrutteringsprocessen og de mekanismer, der ligger bag den. Hver af dem kræver også forskellige typer data, som kun delvis er tilgængelige i det arkiv, der danner grundlaget for undersøgelsen. Den strategi, vi har valgt, anvender derfor ikke direkte nogle af disse modeller fuldt ud, men den inddrager dem i et vist omfang i en analyse med en lidt anden indgangsvinkel til problemet. Undersøgelsen er baseret på en model af rekrutteringen til videnskabelige stillinger, der opfatter rekrutteringsprocessen som et *marked* med *udbud* og *efterspørgsel* af personer med en nærmere angivet erfaringsbaggrund¹⁷). *Varen*, der omsættes på dette marked, er således personer med forskellige kundskaber og faglige kvalifikationer. Udbudet kan i snæver forstand defineres som alle *ansøgerne* til de enkelte stillinger. Dette vil være den eneste form for udbud, der direkte kommer til »køberens« kundskab. Det potentielle udbud eller udbuddet i bred forstand er imidlertid større, men er umuligt at afgrænse helt præcist. Efterspørgslen angives på tilsvarende måde ved opslag af stillinger. Efterspørgslen begrænses i forhold til det totale behov af a. det bevilgede antal stillinger, b. det antal af disse, der bliver ledige på forskellige tidspunkter. Omsætningen på dette marked repræsenteres ved, at en stilling besættes.

16. Harrison White, *Chains of Opportunity*, Cambr., Mass., Harvard University Press, 1970.

17. For en analog tilnærmelses måde vedr. professionernes tilpasning til efterspørgslen efter forskellige professioner se Ulf Torgersen, *Professionssociologi*, Oslo, Universitetsforlaget, 1972, kap. 8, s. 80-89. En analogi når det gælder besættelsen af ministerposter er brugt i Kjell A. Eliassen, »Det parlamentariske marked«, Århus, Institut for Statskundskab, 1972.

Denne markedsmodel giver os anledning til at studere en række emner som: Graden af repræsentativitet hos de, der får en stilling, både i relation til ansøgermassen i sin helhed og i relation til f. eks. hele befolkningen; det værdimønster og de prioriteringer, som ligger bag udvælgelsen og omsætningen på markedet; antagelser om de konsekvenser, omsætningen får, dels for den politik, der bliver ført fremover, dels for opretholdelsen af det værdimønster, som ligger til grund for ansættelsen; og endelig selve selektionsmekanismen, dvs. markedsmekanismen, som den fungerer.

I afsnit 2 vil vi beskrive, hvordan markedssituationen og efterspørgselsstrukturen har udviklet sig i de 45 år, undersøgelsen omfatter. Dvs. hvordan har efterspørgsel og udbud af professorstillinger ændret sig over tid, herunder vil vi kort skitsere, hvordan Aarhus Universitets udvikling er forløbet fra 1928 og til i dag. I de to følgende afsnit vil vi betragte det værdimønster og de prioriteringer, der ligger bagved omsætningen, og undersøge om og hvordan det har ændret sig over tid, og i hvilken grad der er forskelle mellem de fire undersøgte fakulteter. Især to spørgsmål vil indtage en central placering: Det første går på, hvilke faglige og andre kvalifikationer de har, der bliver ansat, sammenlignet med de ansøgere, der ikke bliver ansat. Det andet er, i hvilket omfang universitetet er tilbøjelig til at aftage sin egen »produktion«, dvs. egne kandidater og egne ansatte frem for fremmed produktion; de fleste tidligere undersøgelser viser som nævnt en tendens til at foretrække egen produktion¹⁸). I det sidste afsnit vil vi se på repræsentativitetsproblematikken i bredere forstand ud fra de spørgsmål, der tidligere er formuleret.

Som et enkelt mål på, i hvilken grad én vare bliver foretrukket frem for en anden, dvs. at én type ansøger bliver foretrukket frem for en anden, har vi valgt at bruge *ansættelsessandsynligheden* for de forskellige typer af ansøgere. Dette mål angiver:

$$\frac{\text{Antal ansatte i gruppen} \times 100}{\text{antal ansøgere i gruppen}}$$

Vi går nu over til beskrivelsen af den totale markedssituation og af ændringen i den over tid fra 1928 til 1973.

2. Ændringer i markedssituationen

2.1. Aarhus Universitets udvikling¹⁹)

Aarhus Universitets start, eller rettere starten på institutionen »Universitetsundervisningen i Jylland« var yderst beskeden. Det formelle grundlag fra star-

18. Se Crane, *op. cit.*

19. 19. Beskrivelsen af den tidlige del af Aarhus Universitets udvikling er baseret på Andreas Blinkenberg, *Aarhus Universitet 1928-53*, Århus 1953.

ten var en kongelig anordning, der bemyndigede undervisningsministeren til for en periode af *tre* år at anerkende en filosofisk prøve ved »universitetsundervisningen i Jylland« efter samme regler som den filosofiske prøve ved Københavns Universitet. Dvs. at der ved universitetets start ikke var noget formelt grundlag for egentlige fagstudier, men kun for undervisning og eksamen i »filosofikum«. Tilhængerne og fortalere for et Aarhus Universitet sigtede naturligvis videre, og blandt de 64 studerende, der i 1928 tilmeldte sig undervisningen i Århus, var 65 % egentlige fagstuderende. De fag, der i første omgang var på tale, var de humanistiske og teologi. Selv om det formelle grundlag ikke fra starten var til stede, blev der i tilknytning til Universitetsundervisningen i Jylland straks udover undervisningen i filosofi også givet propedeutisk undervisning i humanistiske og teologiske fag. Blandt de først tilmeldte studerende var der også interesse for undervisning i jura. Dette ønske blev imidlertid ikke straks imødekommet af universitetet, men der blev fra 1928 organiseret privatmanuduktion i jura i Århus. Allerede i 1928 var kimen således lagt til de tre af universitetets nuværende fem fakulteter. Det fjerde, det lægevidenskabelige, havde i perioden op til 1928 spillet en stor rolle i planerne om en universitetsundervisning. I de tidligste initiativer havde der været opereret med tanker om oprettelse af en »lægeskole« i Århus. Undervisningen i medicinske fag begyndte i 1932. Vi vil dog ikke yderligere beskæftige os med det medicinske fakultets udvikling, dels fordi det normalt ikke blev anset som »en konkurrent« til de øvrige fakulteter, dels fordi selve rekrutteringsundersøgelsen ikke omfatter det medicinske fakultet.

Med hensyn til takten i udbygningen af de andre fakulteter var der uenighed om og usikkerhed vedrørende den rette strategi. Skulle man vælge at udbygge i dybden, dvs. at koncentrere indsatsen om udbygningen af de humanistiske fag, eller skulle man udbygge i bredden og straks fra starten også satse på teologi og jura. Afgørende blev det, at modstanden mod overhovedet at oprette et universitet i Århus bl. a. fra Københavns Universitet baserede sig på det synspunkt, at der var for få fag repræsenterede i den humanistiske faggruppe til, at man på forsvarlig vis kunne påbegynde undervisningen til skoleembedseksamen. Hvis man valgte at udbygge bredt ved også at tilbyde propedeutisk og svagt funderet undervisning i teologi og jura, kunne modstanden baseret på den ovennævnte argumentationstype tænkes at tage til i styrke. Man satsede derfor i starten mest på en udbygning af undervisningen i skoleembedseksamensfagene, også fordi det filosofiske fakultet ved Københavns Universitet var det mest overbelastede og derfor det, der trængte mest til afløsning. De første ansættelser i faste stillinger ved universitetet var derfor i de humanistiske fag. Den 1. august 1928 ansattes en professor i filosofi og fire docenter, en i hvert af fagene fransk, engelsk, tysk og dansk. Den 1. august 1930 var næsten alle skoleembedseksamensfag dækket ved yderligere ansættelse af tre docenter i fagene dansk, historie og klassisk filologi. Fakultetet har siden været under

konstant udbygning i den betragtede periode. Ved universitetets 25 års jubilæum i 1953 var der i de humanistiske fag ansat 18 professorer, 1 docent, 13 lektorer og et antal undervisningsassistenter, ved slutningen af den undersøgte periode var der ansat ca. 30 professorer og 170 adjunkt/lektorer.

Det næste af de nuværende fakulteter, der blev oprettet, var det samfundsvidenskabelige. I 1936 blev der etableret et »økonomisk fakultet«, der straks fra starten fik kompetence til at uddanne kandidater, og et »juridisk fakultet«, der i begyndelsen kun kunne eksaminere i den juridiske første del. Den samfundsvidenskabelige undervisning varetoges i 1936 af to professorer i økonomi og en professor samt en docent i jura. Ved universitetets 25 års jubilæum i 1953 rådede det samfundsvidenskabelige fakultet over 14 professorater og 5 lektorater. Udbygningen af dette fakultet er siden fortsat, bl. a. med tilføjelse af de nye faggrupper staskundskab og psykologi, så der ved periodens afslutning var 26 professorer og knap 100 adjunkter/lektorer ansat ved det samfundsvidenskabelige fakultet.

Det teologiske fakultet etableredes i 1942, men allerede i 1938 var der blevet ansat en professor i nytestamentelig eksegese under det humanistiske fakultet. Med hensyn til professorstillinger blev dette fakultet ret hurtigt udbygget, i 1953 var der 5 teologiske professorer mod 6 ved periodens slutning.

Det naturvidenskabelige fakultet blev først etableret som selvstændigt fakultet efter universitetets 25 års jubilæum, til gengæld voksede det meget hurtigt i dets første 20 leveår. Der var dog tidligt blevet besat naturvidenskabelige professorater i forbindelse med undervisningen i medicin. Et professorat i fysik og et i kemi blev besat i 1933. Yderligere var der som optakt til dannelsen af det naturvidenskabelige fakultet i 1943 blevet besat et professorat i geografi under det humanistiske fakultet. Ved udgangen af den undersøgte periode er det et af universitetets største fakulteter med næsten 40 professorer.

2.2. Udbud og efterspørgsel

Det er karakteristisk for alle de fire undersøgte fakulteter og for hele den undersøgte periode, at antallet af professorstillinger har været i vækst. Der har, for at tale i markedsmodellens termer, været tale om efterspørgsel efter professorkandidater i kraft af etableringen af nye professorater. Denne vækst har været uafbrudt, fordi den initiale etableringsfase i alle fakulteter umiddelbart er blevet efterfulgt af en periode med stigende studentertilgang og stigende velvilje fra de bevilgende myndigheder over for universiteterne.

Efterspørgslen efter professorkandidater er desuden allerede på et tidligt tidspunkt blevet suppleret med opslag af ledigblevne professorater, enten fordi den tidligere indehaver er afgang ved døden, er blevet pensioneret eller har fået en ny stilling. I visse perioder og i visse fag har der været tendens til, at århusianske professorer, når lejlighed bød sig, blev professorer ved Københavns Universitet, hvad enten det nu skyldes, at der var forbundet større prestige med

professorater i København, eller blot at mange af de første professorer oprindeligt kom fra København og derfor led af hjemve.

Den samlede efterspørgsel efter professorkandidater, dvs. antallet af besatte professorater i det undersøgte materiale, er 150. Materialet omfatter alle de professorater, hvis besættelse er omtalt i universitetets årsberetninger til og med årsberetningen for det akademiske år 1972–73. Det samlede manifeste udbud af kandidater til disse stillinger var 410, dvs. vort materiale rummer i alt 410 ansøgere til de 150 professorstillinger, hvilket svarer til gennemsnitligt 2,7 ansøgere pr. professorat. Umiddelbart tyder tallet ikke på et overvældende udbud af kandidater, men her må det tages i betragtning, at det samlede potentielle udbud kan være væsentligt større end det faktiske udbud. Hvis markedet f. eks. er meget gennemsigtigt, vil de potentielle kandidater selv kunne danne sig et ret præcist indtryk af, hvem der har de bedste chancer for at få et bestemt professorat, de øvrige potentielle kandidater kan da meget vel tænkes at undlade at ansøge om professoratet. Det forholdsvis lille tal kan dog også være betinget af, at det danske videnskabelige miljø i det meste af den betragtede periode må siges at have været meget snævert i ren kvantitativ forstand, så der simpelthen ikke har været væsentligt flere potentielle kandidater end dem, der kommer til syne i ansøgermassen. Udbuddet og efterspørgslen udviser variationer over de forskellige fagområder, som tabel 2.1. viser:

Tabel 2.1. Ansøgere til professorstillinger ved fire fakulteter ved Aarhus Universitet i perioden 1928–73

	Fakulteter			
	Humaniora	Samfunds- videinskab	Natur- videnskab	Teologi
Antal professorater	63	41	36	10
Antal ansøgere pr. professorat	3.0	1.9	3.4	2.5

Primært i kraft af deres høj alder kommer det humanistiske og det samfundsvidenskabelige fakultet ind som de første med hensyn til antallet af opslåede professorater. Naturvidenskab markerer sig alene i kraft af sin størrelse, da det er det yngste af de fire fakulteter. Forskellene mellem fakulteterne med hensyn til graden af konkurrence er ret små, men det er næppe tilfældigt, at det naturvidenskabelige fakultet har det største antal ansøgere pr. stilling. Det potentielle udbud af naturvidenskabelige professoraspiranter er meget stort på grund af disse fags udprægede internationale karakter. Bemærkelsesværdigt er det i denne forbindelse, at humaniora følger som nummer to med hensyn til grad af konkurrence. Her kan det internationale faglige miljø næppe tjene som forklaring.

Ser vi på, hvordan den samlede markedssituation har udviklet sig over den betragtede periode, viser der sig i tabel 2.2. følgende resultat:

Tabel 2.2. Ansøgere til professorstillinger ved Aarhus Universitet i forskellige tidsperioder

	Tidsperiode*)			
	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73
Antal professorater	52	29	57	12
Antal ansøgere pr. professorat	2.4	2.8	3.1	2.3

*) Tidsangivelserne refererer til datoen for ansøgningsfristens udløb, ikke til datoen for professoratets besættelse.

Udviklingen er præget af en stigende konkurrence om de opslåede professorater, når bortses fra den allersidste periode, som til gengæld er så kort og rummer så få professorater, at der kan være tale om et tilfældigt udsving og ikke nogen ny tendens. Udviklingen skyldes delvis, at de naturvidenskabelige fag, der generelt har et højere konkurrenceniveau, spiller en større rolle i slutningen af perioden. Det er imidlertid ikke hele forklaringen, f. eks. er den første periode præget af humaniora, der generelt også ligger på et højt konkurrenceniveau. Dvs. igennem perioden har udbuddet af kandidater til de enkelte professorater været stigende. Det kan der være flere forklaringer på. For det første kan det tænkes, at det danske videnskabelige miljø på universiteterne i den betragtede periode er vokset hurtigere end antallet af professorstillinger. For det andet kan det tænkes, at universitetsmiljøet er blevet mere åbent over for andre akademiske miljøer, så der sker en større udveksling af personel mellem universiteterne på den ene side og de omgivende akademiske miljøer på den anden. For det tredje kan man tænke sig, at der har fundet en internationalisering af miljøet sted, så en større og større andel af ansøgerne er udlændinge eller i det mindst folk med en udenlandsk akademisk baggrund. De to sidste hypoteser kan belyses ved hjælp af det foreliggende materiale om ansøgerne til professorstillinger. Resultaterne fremgår af tabel 2.3.:

Tabel 2.3. Udviklingen i ansøgermassens karakteristika efter forskellige kriterier. Tallene er procenttal af den samlede ansøgermasse

	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73	Total
<i>Ansøgere med:</i>					
ansættelse i Danmark uden for universiteterne	47	36	22	15	32
udenlandsk embedseksamen	1	8	10	31	7
udenlandsk doktorgrad	3	16	32	41	21
udenlandsk fødested	6	15	32	41	22

To interessante tendenser er meget tydelige i tabel 2.3. På den ene side er der, modsat vor antagelse, sket en indsnævring af markedet internt i Danmark forstået på den måde, at en mindre og mindre andel af ansøgerne er ansat i Danmark, men uden for universitetsmiljøet. Muligheden for impulser til uni-

versiteterne fra andre miljøer ved professoransættelser er blevet reduceret i den betragtede periode.

På den anden side er der sket en udvidelse af markedet via en stærk internationalisering af ansøgermassen. På alle tre internationalitetsindikatorer er der tale om en markant vækst. Denne udvikling skyldes delvis tilkomsten af det naturvidenskabelige fakultet, som i hele perioden er mere internationalt præget end de andre fakulteter. Men der er også her tale om en klar ændring over tid. Ansøgermassen er væsentlig mere international ved afslutningen af perioden end i de første år, dette fakultet eksisterede. Overraskende nok er internationaliseringstendensen også tydelig i det humanistiske fakultet. I perioden efter 1960 er næsten en fjerdedel af ansøgerne ved det humanistiske fakultet født i udlandet.

3. Videnskabelige kvalifikationer

3.1. Udvælgelse af videnskabelige medarbejdere

Universiteterne er på flere måde helt specielle institutioner. Deres målsætning, ideologi, grad af selvstyre og organisationsform skiller dem klart ud fra andre offentlige og private institutioner og organisationer. Deres specielle status og funktion i samfundet afspejler sig også i den måde, hvorpå rekrutterings- og selektionsmekanismen fungerer.

Det centrale punkt er, at udvælgelse til videnskabelige stillinger baseres på en helt speciel form for kvalifikationskriterium: videnskabelig produktion. Anciennitet og andre egenskaber, der ikke direkte er relateret til videnskabelig produktion, skal ikke tages i betragtning ved bedømmelsen af »varens« kvalitet. Dette ideal søger universiteterne at sikre på flere måder. I forhold til andre institutioner er reglerne for ansættelsesprocedurerne og vurderingskriterierne usædvanligt klart og eksplicit formuleret i love og bekendtgørelser, og ansættelsen er ugyldig, såfremt reglerne ikke bliver fulgt. Selve ansættelsen sker på grundlag af en indstilling fra et fagkyndigt bedømmelsesudvalg, der er sammensat af personer, som normalt er fagligt kvalificerede mindst på samme niveau som den ledige stilling. Ved besættelsen af professorater er det faglige element i ansættelsen yderligere søgt sikret ved regler for det fagkyndige udvalgs sammensætning og regler for, hvordan den ansættende myndighed skal forholde sig til det sagkyndige udvalgs indstilling. Udvalgets indstillinger er (eller rettere var) ydermere offentlige, så alle kan tage stilling til udvalgets vurdering og det resultat, det er kommet frem til.

Selektionssystemet er på den måde bygget op omkring et belønningssystem baseret på traditionsbundne forestillinger om, hvad videnskab og videnskabelig produktion er, og hvordan den skal bedømmes. Der blev i 1972 yderligere indført et kriterium for professorbedømmelser, der sigtede på, at også andet fag-

ligt arbejde som f. eks. undervisningskvalifikationer, produktion af undervisningsmateriale etc. skulle medtages i bedømmelsen. Det er imidlertid fremdeles hovedideen, at videnskabelig produktion skal være det centrale bedømmelseskriterium.

3.2. Videnskabelig produktion

Ideelt set skulle derfor denne analyse af, hvilke kvalifikationer der bliver taget hensyn til ved »varens« omsætning, hvad der karakteriserer den vare, der bliver solgt, sammenlignet med den, der ikke bliver solgt, tage sit udgangspunkt i den videnskabelige produktion. Den hypotese, der kan afledes af idealet, er, at den, der får stillingen, har en videnskabelig produktion af højere kvalitet end de, der ikke får stillingen. Denne hypotese skulle forventes at holde stik, uanset hvilke andre faktorer der måtte blive inddraget i analysen.

Videnskabelig produktion er imidlertid meget vanskelig at vurdere både kvalitativt og kvantitativt. Det gælder ikke mindre, hvis man vil sammenligne på tværs af fagområder og fakulteter. Yderligere er det rimeligt at antage, at de faglige standarder og den faglige rutine har ændret sig over tid. Vi vil derfor kun have anledning til at anvende et meget enkelt og lidet præcist mål på videnskabelig produktion: antallet af videnskabelige arbejder, vel vidende at det kun måler et enkelt aspekt og negligerer en række andre aspekter. Til den principelle svaghed ved målet kommer, at i enkelte fakulteter mangler denne oplysning for en relativ stor andel af ansøgere.

Den noget modificerede hypotese bliver derfor, at i de tilfælde, hvor antallet af videnskabelige arbejder er oplyst, vil de, der ansættes, i gennemsnit have indleveret et større antal videnskabelige publikationer end de, der ikke ansættes. I tabel 3.1. er denne hypotese undersøgt for hele materialet, for de enkelte fakulteter og for fire perioder i universitetets opbygning.

Til trods for målets primitivitet giver tabel 3.1. en overraskende klar bekræftelse af hypotesen. De, der ansættes professorstillinger, har faktisk i gennemsnit flere publikationer end de, der ikke ansættes, selv om der ikke behøver at være nogen entydig sammenhæng mellem kvantitet og kvalitet. Umiddelbart er det mindst problematisk at sammenligne antallet af publikationer inden for de enkelte fakulteter. Her får vi entydigt bekræftet hypotesen, idet der dog må tages forbehold m.h.t. det store antal manglende oplysninger i det teologiske og det naturvidenskabelige fakultet og den relativt lille forskel, der er mellem de to grupper i det naturvidenskabelige fakultet. På grund af de meget store forskelle, der er mellem fakulteterne med hensyn til antallet af publikationer, skal man være forsigtig med at fortolke tallene, når man sammenligner over tid for alle fakulteter.

Tabel 3.1. Gennemsnitligt antal indleverede videnskabelige arbejder for ansøgere, blev ansat, og for ansøgere, der ikke blev ansat: fakultetsvis og periodevis

	Humaniora	Samfunds- videnskab	Teologi	Natur- videnskab
Ansæt	4.7	8.5	8.3	28.5
Ikke ansæt	3.4	5.0	3.0	25.0
Totalt N	187	76	25	122
Heraf uoplyst i %	13	17	64	44

	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73	Totalt
Ansæt	3.0	6.5	16.8	18.9	10.6
Ikke ansæt	1.9	4.1	15.6	19.0	8.9
Totalt N	125	81	177	27	410
Heraf uoplyst i %	18	33	28	33	26

Det andet markante resultat er de meget store forskelle i antallet af publikationer, der er mellem fakulteterne. Disse forskelle afspejler en fuldstændig forskellig kvalifikationsstrategi og præsentationsform for videnskabelige arbejder mellem på den ene side humaniora, samfundsfag og teologi og på den anden side naturvidenskab, som har mange flere videnskabelige arbejder pr. ansøger end de andre fakulteter. Et tredje interessant forhold, tabellen afdækker, er, at antallet af publikationer pr. ansøger er vokset kraftigt over tid. Der er kun delvis tale om en reel udvikling, idet noget af tendensen skyldes den større og større vægt, naturvidenskaben har fået med tiden; det vil i sig selv hæve niveauet. Men der er også tale om en reel udvikling, især i det samfundsvidenskabelige og det naturvidenskabelige fakultet er antallet af publikationer steget markant. En sådan stigning kan forklares på i hvert fald to måder. Takket være den stigende konkurrence om stillingerne (jvf. afsnit 2) er kvaliteten hos ansøgerne steget, hvilket bl. a. kommer til udtryk i et større antal videnskabelige arbejder. En anden mulig forklaring er, at traditionerne for kvalifikationsstrategi og publikationsform har ændret sig i en mere »naturvidenskabelig« retning. For samfundsvidenskaberne synes dette at være tilfældet, da udviklingen her er så markant, at det næppe alene er udtryk for en kvalitetsudvikling. Udviklingen fremgår af tabel 3.2.

Tabel 3.2. Antal publikationer pr. ansøger ved det samfundsvidenskabelige fakultet i forskellige perioder

	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73
Gennemsnitligt antal publikationer	1.8	6.0	13.2	18.3
Antal ansøgere	26	11	16	10

Det vil sige, at samfundsvidenskaberne med hensyn til kvalifikationsstrategi og publikationsform har udviklet sig fra et »humanistisk« fag til et fag, der mere ligner de naturvidenskabelige. Denne ændring svarer meget godt til ændringer i det mindste i nogle af de samfundsvidenskabelige fags substans²⁰).

Til trods for de fejlkilder og problemer, der er knyttet til den operationalisering af begrebet videnskabelig produktion, vi har benyttet, er det rimeligt at konkludere, at undersøgelsen klart antyder, at den generelle »idealhypotese«, der blev formuleret indledningsvis, tilsyneladende holder stik ved besættelse af professorstillinger. En konsekvens af den store vægt på videnskabelig produktion er, at hele rekrutteringssystemet bliver ledet ind på en klar opprioritering af videnskabeligt arbejde til fordel for undervisning. En anden konsekvens er, at mulighederne for at kvalificere sig er langt bedre for ansatte ved forskningsinstitutioner end for andre. Denne faktors betydning er imidlertid ikke ens i alle fakulteter, men afhænger af den videnskabelige tradition og af de metoder, der anvendes. Det er formodentlig lettere at komme ind »udefra« ved det humanistiske fakultet, end det er ved det naturvidenskabelige fakultet, fordi de naturvidenskabelige fag i langt større grad er afhængige af »forskningsinfrastruktur«, og fordi holdarbejde i aktive faglige miljøer spiller en stor rolle i deres faglige tradition. Denne undersøgelse og undersøgelsen af universitetet i Bergen synes at bekræfte dette²¹).

3.3. Doktorgrad

Den betydning, videnskabelig produktion tillægges som kriterium for varens kvalitet, gør, at vi vil forvente, at ansøgere med doktorgrad vil have større chancer for at få en professorstilling end ansøgere uden denne produktionsbetingede udmærkelse. Doktorgraden tjener både til at give et samlet udtryk for omfang og kvalitet i videnskabelig produktion og virker i sig selv som et kvalitetsstempel. Doktorgradens betydning varierer imidlertid fra fag til fag efter, i hvilken grad der inden for faget er tradition for at aflægge doktorgraden. Et af de klareste eksempler på, at doktorgraden er en nødvendig betingelse for ansættelse, finder man formentlig i hele Norden inden for de lægevidenskabelige fakulteter.

Tabel 3.3. giver en oversigt over ansættelsessandsynlighederne for ansøgere med og uden doktorgrad.

Tabellen viser først og fremmest, at hypotesen klart bliver bekræftet; der er i alle fakulteter og i alle tidsperioder større ansættelseschance for ansøgere med doktorgrad end for ansøgere uden. Det er imidlertid et spørgsmål, om det ikke er doktorgradens nationalitet, der er afgørende. Udenlandsk doktorgrad giver

20. For statskundskaben er denne udvikling beskrevet i Mogens N. Pedersen, »Nogle forskningspolitiske fodnoter til beretningen om behavioralismens gennembrud i statskundskaben«, *Politica*, 5. årgang nr. 2, 1972.

21. Henrichsen, *op. cit.*, f.eks. p. 48.

kun i nogle tilfælde større ansættelseschance end ingen doktorgrad. Dette forhold kan ikke forklares af en eventuel kvalitetsforskel mellem danske og udenlandske doktorgrader, da en udenlandsk doktorgrad i det mindste alt andet lige må betragtes som bedre end slet ingen. Udviklingen over tid viser en stigende forskel mellem danske og udenlandske doktorgraders betydning for ansættelseschancen i de udenlandskes disfavør. Det hænger formentlig sammen med den stærke stigning i antallet af udenlandske doktorgrader, jvf. tabel 2.3. Man kan tænke sig, at uviljen mod at ansætte forskere med udenlandsk baggrund stiger, når der bliver flere af dem.

Tabel 3.3. Ansættelsessandsynligheder for ansøgere med og uden doktorgrad og den totale andel med doktorgrad, for de enkelte fakulteter og de enkelte tidsperioder

	Humaniora	Samfunds- videnskab	Teologi	Natur- videnskab	Totalt
Ingen doktorgrad	.17	.44	.00	.37	.27
Dansk	.50	.75	.56	.50	.54
Udenlandsk	.21	.33	(.00)	.15	.18
Total andel med doktorgrad i %	61	49	76	75	64

	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73
Ingen doktorgrad	.21	.28	.27	.60
Dansk	.60	.52	.48	.83
Udenlandsk	.50	.15	.18	.09
Total andel med doktorgrad i %	54	55	74	63

4. Uformelle kvalifikationskriterier

4.1. Selvrekruttering

Resultaterne i det foregående afsnit antyder, at der er en del uformelle kriterier, der spiller en rolle ved ansættelsen, ud over de formelle. Vi har set, at videnskabelig produktion og doktorgrad giver klart udslag, men at der alligevel er en – fra et videnskabeligt synspunkt – delvis uforklarlig forskel mellem danske og udenlandske doktorgrader. Det generelle spørgsmål, som også er stillet i tidligere undersøgelser, er, i hvilken grad det betyder noget, om ansøgeren er en »fremmed«, dvs. om kriteriet egen vs. fremmed produktion spiller en faktisk, men uformel rolle ved besættelsen af professorater. De fleste studier antager og synes at få bekræftet, at en organisation er tilbøjelig til at belønne dem, som er i systemet, og som har tjent systemet, ved at give dem muligheder for advancement inden for organisationen, i dette tilfælde give dem muligheder for at blive professor. Yderligere et argument for selvrekruttering kan være, at

det at befinde sig inden for eller at have befundet sig inden for institutionen repræsenterer en selvstændig værdi i form af kendskab til forsknings- og undervisningstradition inden for den pågældende institution. Endelig kan det hævdes, at det er af værdi for køberen at have et mere intimt kendskab til kandidaterne på forhånd, end man kan få gennem en ansøgning; det mere kendte foretrakkes for det mere ukendte.

Spørgsmålet er, hvor snævert selvrekruttering skal defineres. Hvilken »institution« er det, der efterspørger professorer? Skal det være samme institut, samme universitet eller evt. samme nationale videnskabelige miljø, for at man kan tale om selvrekruttering. En fortolkning af resultaterne i undersøgelsen af selvrekruttering m.h.t. doktorgrad vil være baseret på en opfattelse af, at det nationale videnskabelige miljø udgør enheden. Vi vil imidlertid opfatte Aarhus Universitet som enheden, da aftagerne vil være interesseret i selvrekruttering både ud fra et videnskabeligt og et undervisningsmæssigt »lokalkendskab«. Der til kommer måske et ønske, især i universitetets opbygningsfase, om at fastslå universitetets position i den forstand, at man vil vise, at det er i stand til at levere fuldt kvalificerede professorkandidater.

For ansøgernes tilknytningsgrad til Aarhus Universitet vil tre indikatorer være relevante: om vedkommende er uddannet ved universitetet (kandidat derfra), om vedkommende har været ansat ved universitetet, og om vedkommende er ansat ved universitetet på ansøgningstidspunktet. Tabel 4.1. viser ansættelses-sandsynligheden efter to af de nævnte kriterier.

Tabel 4.1. Ansættelssandsynligheder for ansøgere til professorstillinger efter ansættelsessted og embedseksamenssted i de enkelte fakulteter

	Humaniora	Samfunds- videnskab	Teologi	Natur- videnskab	Totalt
<i>Embedseksamenssted:</i>					
Aarhus Universitet	.47	.53	.00	.60	.47
Københavns Universitet	.35	.62	.53	.39	.42
Nordiske universiteter	.20	.50	.00	.27	.27
DK i øvrigt	(1.00)	.00	—	.39	.32
Totalt*)	.35	.54	.40	.32	.38
<i>Ansættelsessted ved ansøgning:</i>					
Aarhus Universitet	.57	.65	.50	.44	.57
Københavns Universitet	.28	.57	.38	.41	.39
Nordiske universiteter	.15	.40	—	.24	.23
DK i øvrigt	.29	.44	.40	.38	.34
Totalt*)	.35	.56	.40	.32	.38
Totalt antal ansøgere	187	76	25	122	410

*) Omfatter samtlige ansøgere, inkl. dem uden for Norden og dem uden embedseksamen.

Tabellen viser først og fremmest, at ansættelsesstedet har væsentlig større betydning for ansættelsessandsynligheden end embedseksamensstedet. Dvs. ansættelsesstedet er en vigtigere selvrekrutteringsvariabel end embedseksamensstedet. Der er dog en vis tendens til selvrekruttering efter embedseksamenssted, men mønstret er ikke helt klart og varierer noget mellem de enkelte fakulteter. Når det gælder ansættelsessted, viser det sig, at i samtlige fakulteter har ansøgere med baggrund i Århus større ansættelseschance end andre ansøgere.

En af forklaringerne på, at selvrekrutteringen ikke er så markant m.h.t. embedseksamenssted kan være, at Aarhus Universitet har været under opbygning, og at der derfor må gå en vis tid, før universitetets egne kandidater kan forventes at være »professormodne«. Dersom dette holder stik, skulle der forventes en større rekruttering af egne kandidater i de »gamle« fakulteter i modsætning til de »nye« fakulteter. Det ser imidlertid ud til kun delvis at holde stik, muligvis fordi der er store forskelle i starttidspunktet mellem de enkelte institutter i hvert fakultet. Ud fra »modningstankegangen« skulle vi yderligere forvente, at for hele universitetet under ét sker der en stigning i ansættelsessandsynligheden for egne kandidater over tid. Dette er undersøgt i tabel 4.2.

Tabel 4.2. Ansættelsessandsynligheder for ansøgere til professorstillinger efter eksamenssted og ansættelsessted: udvikling over tid

	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73
<i>Embedseksamenssted:</i>				
Aarhus Universitet	(.00)	.50	.40	.83
Københavns Universitet	.43	.39	.39	.71
Totalt	.42	.38	.34	.46
<i>Ansættelsessted ved ansøgning:</i>				
Aarhus Universitet	.65	.50	.49	.80
Københavns Universitet	.48	.45	.27	.50
Totalt	.43	.39	.34	.46

Tabellen viser, at der ikke entydigt er tale om en vækst i universitetets egne kandidaters ansættelsessandsynligheder. Vi finder ganske vist den højeste sandsynlighed i den sidste periode, men materialet her er ret spinkelt, så man må være sig for at drage for vidtrækkende konklusioner.

En endelig vurdering af tendensen til selvrekruttering må også tage hensyn til den samlede ansøgermasses fordeling efter grad af tilknytning til Aarhus Universitet. Denne fordeling fremgår af tabel 4.3.

Tabellen viser, at andelen af ansøgere, der er tilknyttet Aarhus Universitet, efter begge kriterier udviser en klar stigningstendens. Ansøgere med embedseksamen fra Aarhus Universitet udgør imidlertid i alle perioder en ret lille del af den samlede ansøgermasse. Vurderingen af ansættelsessandsynlighederne skal som nævnt foretages på baggrund af den beskrevne udvikling m.h.t. ansøgermassens sammensætning. Skønt der ikke er en klar vækst i ansættelsessandsyn-

lighederne for »egne ansøgere«, har en større og større del af de nyudnævnte professorer forudgående tilknytning til Aarhus Universitet i kraft af udviklingen i ansøgermassen.

Tabel 4.3. Ansøgere til professorstillinger fordelt efter embedseksamenssted og ansættelsessted: udvikling over tid. Tallene er pct. af samlet ansøgermasse

	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73	Totalt
<i>Embedseksamenssted:</i>					
Aarhus Universitet	1	8	18	23	11
Københavns Universitet	95	73	50	27	67
<i>Ansættelsessted ved ansøgning:</i>					
Aarhus Universitet	20	13	29	39	24
Københavns Universitet	18	27	15	8	18

For ansættelsesstedets vedkommende må hypotesen om selvrekruttering siges at være blevet understøttet af det foreliggende materiale. En nærmere undersøgelse omkring embedseksamensstedets betydning for ansættelseschancen kræver imidlertid et mere detaljeret studium af udviklingen inden for de enkelte fakulteter på grund af de store variationer i deres institutters alder. Dette er imidlertid vanskeligt at gennemføre på grund af det lille antal professorer ved de enkelte institutter.

Tendensen til selvrekruttering udgør også en væsentlig del af konklusionerne i rekrutteringsundersøgelsen ved Bergens Universitet²²).

Hvad er så årsagerne til og konsekvenserne af selvrekrutteringen set i relation til de fire modeller, der indledningsvis blev opstillet. Først og fremmest vil egen produktion i højere grad end fremmed have tilbøjelighed til at opretholde de eksisterende normer og værdimønstre i institutionen. Den fremtidige linje i forskning og undervisning kan langt bedre forudsiges ved selvrekruttering end ved fremmed rekruttering. Omvendt vil normer i et videnskabeligt miljø gående på åbenhed over for ny faglig udvikling og inspiration kunne pege i retning af en præference for udefra kommende ansøgere. En anden hovedfunktion, selvrekrutteringen m. h. t. ansættelsessted kan have, er åbning af nye positioner i institutionen både advancementspositioner for veltjente medarbejdere og positioner for unge og friske kræfter. Begge dele kan være hensigtsmæssigt set fra institutionens synspunkt.

4.2. Anciennitet og akademisk karriere

Ud over selvrekruttering er anciennitet det uformelle ansættelseskriterium, der oftest bringes ind i debatten om ansættelseskriterier på det akademiske mar-

22. Se afsnit 6.3. i Henrichsen, *op. cit.*

ked. I hvilken grad foretrækkes ældre for yngre? Hvordan skal alder defineres i denne sammenhæng? Vi vil antage, at der er mindst tre typer alder, der kan være relevant i denne sammenhæng: menneskelig alder, faglig alder og ansøgeralder (det vil sige, hvor tit man har søgt et professorat tidligere). Det er vanskeligt at formulere nogle præcise hypoteser om sammenhængen mellem ansættelseschance og de forskellige former for alder. For dem alle er der imidlertid momenter, der peger i retning af en kurvelineær sammenhæng. Der må gå et vist antal år efter fødsel, embedseksamen og måske også efter første ansøgning, før en ansøger kan påregne en rimelig ansættelseschance. Samtidig vil alder i en mere fremskreden periode kunne være en hindring for ansættelse i den forstand, at det ikke er sandsynligt, at en ansøger, der ikke var kvalificeret f. eks. 10 år efter embedseksamen, vil være det efter 20 eller 30 år, ligesom det kan være belastende, hvis det er den 5. ansøgning om et professorat ved samme institution. Kurvens nøjagtige form vil afhænge af den faglige tradition, de stillingsmuligheder, der tidligere har eksisteret, etc. Tabel 4.4. gengiver de foreliggende oplysninger på dette område.

Tabel 4.4. Oversigt over fordelingen af ansøgere til professorater efter forskellige anciennitetsmål, i forskellige fakulteter og i forskellige perioder

	Humaniora	Samfunds- videnskab	Teologi	Natur- videnskab	Total
<i>Gennemsnitsalder for:</i>					
ansatte	40.6	39.4	36.9	38.7	39.6
Ikke ansatte	40.2	40.4	39.0	39.7	40.0
<i>Gennemsnitskandidatalder for:</i>					
ansatte	14.0	13.4	12.2	14.4	13.8
ikke ansatte	13.8	15.9	13.7	15.4	14.6
<i>Ansættelsessandsynlighed ved:</i>					
1. ansøgning	.28	.54	.44	.28	.34
2. ansøgning	.59	.50	.00	.56	.54
3. ansøgning	.25	.67	—	(.00)	.33
	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73	
<i>Gennemsnitalder for:</i>					
ansatte	38.0	39.4	40.3	42.8	
ikke ansatte	38.2	40.9	40.7	40.8	

Hvis vi betragter gennemsnitlig alder og kandidatalder, er der forbasende ringe variation mellem de ansøgere, der blev ansat, og de, der ikke blev ansat, mellem fakulteterne og mellem de forskellige tidsperioder. På tværs af alle disse sondringer er den typiske alder for professorudnævnelse 40 år. Med hensyn til hypoteserne om sammenhæng mellem anciennitet og ansættelse giver tabellen ikke umiddelbart nogen information. Der er yderst ringe gennemsnitlig aldersforskel mellem dem, der får stilling, og dem, der ikke får stilling. Men det kunne man for så vidt også forvente efter hypotesen om den kurvelineære

sammenhæng, idet gruppen af ansøgere, der får et professorat, skulle være aldersmæssig homogent centreret omkring »professoralderen«, mens gruppen, der ikke bliver udnævnt, skulle have overvægt af dels ret unge dels ret gamle ansøgere, men gruppens aldersgennemsnit kan udmærket tænkes at være omtrent lig med »professoralderen«. Det forholder sig virkelig sådan, for hvis man udover gennemsnittet udregner spredningen i de enkelte grupper, viser det sig helt konsekvent, at aldersspredningen er størst blandt de ansøgere, der ikke fik nogen stilling. Dvs. den kurvelineære hypotese finder støtte i materialet: ansættelsessandsynligheden er stigende med alderen indtil et vist punkt, hvor den begynder at falde igen.

M.h.t. hvilken gang det er, man søger et professorat, synes den kurvelineære hypotese også at holde stik. I det mindste i de humanistiske og de naturvidenskabelige fag, synes det at være almindeligt på et tidligt tidspunkt at søge et professorat, så det først er ved den anden ansøgning, at ansættelseschancen kulminerer. Til gengæld falder chancen i de fleste tilfælde ved den tredje ansøgning, som man også skulle forvente efter den opstillede hypotese. Men bemærkelsesværdigt må det siges at være, at ansættelsessandsynligheden generelt er størst for andengangsansøgere. Her må det dog tages i betragtning, at der i hele materialet er langt flere førstegangsansøgere end andengangsansøgere, hvilket måske skyldes, at de førstegangsansøgere, der ikke får en rimelig bedømmelse, undlader at søge anden gang.

M.h.t. udvikling over tid er det småt med klare tendenser på alle tre indikatorer. Der er dog tilsyneladende en tendens til at de ansøgere, der får et professorat, bliver ældre og ældre. Deres gennemsnitsalder er i den betragtede periode steget fra 38.0 til 42.8.

5. *Ansøgernes og de ansattes repræsentativitet i forhold til befolkningen*

5.1. Indledning

Vi vil i dette afsnit tage udgangspunkt i den tidligere omtalte model for rekrutteringsstudier, der er baseret på det, der normalt kaldes »afspejlingsteorien«. Dvs. vi vil undersøge, i hvilket omfang ansøgerne til professorstillinger udgør et »spejlbillede« af hele befolkningen.

Denne type studier er hyppige, når det gælder den politiske elite; i en vis forstand har de fleste studier af den politiske elite dette udgangspunkt. Baggrunden er, at man ud fra de demokratiopfattelser, der ligger til grund for de vestlige pluralistiske politiske systemer, mere eller mindre direkte kan udlede, at den politiske elite i hvert fald i visse henseender *bør* udgøre et spejlbillede af vælgerbefolkningen.

Denne tankegang gøres imidlertid også i stigende grad gældende for andre typer eliter, dels fordi man anser adgang til disse eliter som et gode, der ud fra en lighedsbetragtning bør tilfalde alle befolkningsgrupper i lige stor grad,

dels fordi man forventer, at eliternes adfærd er præget af deres baggrund. Den sidste type overvejelser ligger bag undersøgelser af den sociale baggrund for f. eks. dommere og ledende medarbejdere i centraladministrationen²³).

I de senere år har der været stigende interesse for den sociale sammensætning hos de, der rekrutteres til de højere uddannelser, primært ud fra tankegangen om, at det er et gode, der bør ligeligt fordeles. Denne interesse er både kommet til udtryk i undersøgelser af fænomenet og i udformningen af uddannelsespolitikken. Især Socialforskningsinstituttet har på dansk grund bidraget stærkt til belysningen af rekrutteringen til de højere uddannelser, og hvordan denne har udviklet sig over tid²⁴). I uddannelsespolitikken har man i stigende grad tilstræbt en mere ligelig fordeling af tilgangen til de højere uddannelser. På det seneste er denne interesse blevet udvidet på universitetsområdet til også at omfatte en interesse for, hvilke konsekvenser forskerrekrutteringen har for valget af forskningsemner ledsaget af et krav om mere »relevant« forskning.

Fra undersøgelserne af rekrutteringen til de højere uddannelser ved vi, at rekrutteringen er yderst skæv, og at udviklingen i retning af en mere ligelig tilgang har været langsom og svag. Der er derfor kun grund til at tro, at rekrutteringen til professorstillinger også er skæv. Det eneste yderligere, der kan føjes til, er en undersøgelse af, om de mekanismer, der betinger skæv fordeling i tilgangen til de højere uddannelser, stadig er virksomme i det videre forløb, så gruppen af ansøgere og professorer successivt er endnu mindre repræsentative i forhold til befolkningen. Vi kan ikke give et alt for præcist svar på dette, da der ikke findes detaljerede opgørelser af befolkningens og de studerendes fordeling på alle de relevante kriterier over den lange periode, vor undersøgelse dækker²⁵).

De kriterier, der hyppigst inddrages i den offentlige diskussion af disse emner, er køn, bopæl og faderens sociale status. Af de ovennævnte undersøgelser fremgår det klart, at børn af forældre med lav social status, kvinder og unge, der bor i periferiområder langt fra uddannelsesinstitutionerne, diskrimineres ved rekrutteringen til de højere uddannelser. Vi vil derfor inddrage de samme tre variabler i undersøgelsen af ansøgernes repræsentativitet.

5.2. Faderens sociale status

I modsætning til de fleste andre variabler, der er medtaget i den foreliggende undersøgelse, kan oplysninger om faderens (forældrenes) sociale status normalt

23. Spørgsmålet om dommernes sociale baggrund og konsekvenserne for deres adfærd har spillet en stor rolle i den danske kriminalpolitiske debat. Emnet er på dansk grund behandlet hos Britt-Mari Blegvad, »De juridiske eksperter – tre professioner« i Gullestrup m. fl. (red.), *Eksperterne og magten*, Kbh., 1975.

24. For en oversigt over uddannelsesforskningen i Danmark se Anders Mathiesen, *Uddannelse og produktion*, København, 1975.

25. For en generel oversigt over befolkningens fordeling på de relevante variabler kan henvises til *Levevilkår i Danmark*, udgivet af Danmarks Statistik og Socialforskningsinstituttet, København, 1976.

ikke hentes ud af det offentlige materiale, der produceres ved en professor-udnævnelse. Dvs. vi for denne variabels vedkommende har været henvist til at benytte andre kilder. Der er anvendt diverse »stater« og Blå Bog. Det medfører mindst to problemer. Oplysningerne om faderens erhverv, der er brugt som indikator på social status, opgives af den biograferede selv, med alt hvad det indebærer af fejkilder, herunder er det et særligt problem, at de opgivne faderstillinger kan referere til yderst forskellige faser af faderens karrierforløb. For det andet betyder kildegrundlaget, at det i praksis er umuligt at skaffe oplysninger om udlændinges sociale baggrund. Dvs. der er en skævhed i materialet vedrørende social baggrund, idet det kun omfatter de danske ansøgere, men til gengæld stort set alle danske ansøgere. Tabel 5.1. viser ansøgernes sociale baggrund.

Tabel 5.1. Ansøgerne til professorater fordelt efter faders erhverv i de enkelte fakulteter i procent

Faderens erhverv	Humaniora	Samfunds- videnskab	Teologi	Natur- videnskab	Total
Arbejder	1	—	8	6	2
Selvstændig landbruger	10	19	21	11	13
Andre selvstændige	19	21	13	25	20
Liberale erhverv	11	11	8	6	10
Akademiker i offentlig administration	19	3	—	3	11
Videnskabeligt arbejde	8	5	8	6	7
Øvrige offentlige og private funktion.	31	40	42	42	36
Uoplyst i % af alle	13	18	4	48	24

Tabellen bekræfter i store træk de tendenser, der er kendt fra undersøgelser af rekrutteringen til de højere uddannelser. Arbejdergruppen er meget stærkt underrepræsenteret blandt ansøgerne til professorstillingerne, formentlig endnu stærkere end de er underrepræsenteret blandt dem, der får en højere uddannelse, dvs. de mekanismer, der virker »diskriminerende«, er åbenbart fortsat aktive i det videre forløb for arbejderbørn, selv om det er lykkedes dem at opnå en højere uddannelse. Tilsvarende er de »sædvanlige« grupper overrepræsenteret i materialet; det gælder ikke mindst børn af akademikere. Der er ikke en entydig sammenhæng mellem stillingskategorierne og uddannelse, men det kan fastslås, at inden for liberale erhverv, offentlig administration og videnskabeligt beskæftigede har mindst 28 % af det samlede materiale en akademisk uddannelse; dertil kommer i hvert fald nogle akademikere i gruppen af øvrige funktionærer. Dette tal skal relateres til, at kun 1 til 2 % af den voksne befolkning havde akademisk uddannelse i den betragtede periode²⁶).

Hvis man ser på, hvordan udviklingen har været over tid, er der ikke nogle

26. Se *Levevilkår i Danmark*, p. 112, hvor akademikerprocenten i de relevante aldersgrupper er en eller to.

tydelige udviklingstendenser, heller ikke i mere egalitær retning. Andelen af arbejderbørn voksede ganske vist fra 1 % over 2 % til 4 % i de første tre perioder, til gengæld var der slet ingen arbejderbørn blandt den sidste periodes ansøgere. Dette resultat er næppe særligt overraskende; selv om der er en egalitær tendens i rekrutteringen til de højere uddannelser, må man forvente en tidsforskydning, før denne tendens kommer til udtryk ved professoransættelser.

Med hensyn til udvælgelsen af professorerne blandt ansøgerne sker der ikke nogen markant diskriminering eller favorisering af de forskellige sociale grupper, når alle fakulteter betragtes under ét. Den gennemsnitlige ansættelseschance for de ansøgere, hvor vi kender faderens stilling, er 41 %. De enkelte grupper afviger kun få procent fra dette tal. Der er dog en markant undtagelse fra denne regel; ansøgere, der er børn af selvstændige landbrugere, havde kun en ansættelseschance på 25 %, altså en del lavere end gennemsnittet på 41 %.

5.3. Ansøgernes køn

Ud fra et ligestillingssynspunkt viser der sig et meget bedrøveligt billede, hvis man foretager en opgørelse af ansøgernes køn.

Tabel 5.2. Ansøgernes fordeling på køn, totalt og i de enkelte fakulteter, pct.

	Humaniora	Samfunds- videnskab	Teologi	Natur- videnskab	Total
Mænd	97	99	96	100	98
Kvinder	3	1	4	–	2

Fortalt mere usminket har der i hele den betragtede periode kun været fire kvindelige ansøgere til professorstillinger, heraf fik de to ansættelse. Ganske vist diskrimineres kvinder i alle led af uddannelsessystemet, men det interessante er, at diskrimineringen fortsætter også over for de kvinder, der har fået en akademisk uddannelse. Så tidligt som 1931 var f. eks. hele 35 % af alle studenter kvinder²⁷), og i Aarhus Universitets første år var godt og vel 25 % af de studerende kvinder²⁸). Det fundne resultat må tolkes på den måde, at nok er der kvinder, der tager studentereksamen, og nok er der kvinder, der påbegynder et studium og evt. fuldfører, men der er praktisk taget ingen kvinder, der går ind i det karriereforløb, der er nødvendigt for at frembringe en seriøs professorkandidat. Udviklingen i de lavere dele af uddannelsespyramiden er i de senere år tydeligt gået i retning af en udligning af forskellene mellem kønnene, det gælder både med hensyn til studentereksamen, hvor der nu faktisk ingen forskel er mellem kønnene, og med hensyn til tilgangen til de højere uddannelser. Spørgsmålet, om denne udvikling er standset op ved de senere

27. *Ibid.*, p. 103.

28. Blinkenberg, *op. cit.*, p. 156.

faser i uddannelses- og karriereforløbet, kan de foreliggende data ikke give noget endeligt svar på, da der vil være en vis tidsforskydning, før en sådan udvikling i givet fald ville kunne sætte sig spor i rekrutteringen til professorater.

Det meget lille antal kvinder gør det ikke særlig meningsfuldt at sammenligne mellem fakulteter, undersøge udvikling over tid eller beregne ansættelseschancer; materialet er simpelthen for spinkelt. Det kan dog bemærkes, at det er i god overensstemmelse med kønsfordelingen blandt lærere og studerende i fakulteterne, at der overhovedet ingen kvindelige ansøgere er i det naturvidenskabelige fakultet.

5.4. Ansøgernes hjemsted

Det er ved flere lejligheder klart dokumenteret, at der sker en geografisk diskriminering i uddannelsessystemet²⁹). Afstanden til uddannelsesinstitutionerne er tilsyneladende en vigtig faktor til forklaring af, hvem der får uddannelse og hvem ikke. Dette fænomen skulle man forvente også slog igennem ved rekrutteringen af professorer. I de senere år har dette forhold direkte spillet en rolle for ønsket om udbygning af uddannelsesinstitutionerne, som bl. a. skulle føre til en geografisk spredning af uddannelsestilbuddene. Et af motiverne ved oprettelsen af universitetet i Århus var da også at lette mulighederne for specielt jyders universitetsstudier. Man kunne derfor forvente, at den geografiske skævhed vil mindskes i tidens løb, da oprettelsen af Aarhus Universitet netop skulle råde bod på de geografiske skævheder. Tempoet i denne udvikling må dog forventes at være langsomt, da der hele tiden er blevet oprettet nye institutter ved universitetet. Udviklingen fremgår af tabel 5.3.

Den skæve geografiske rekruttering slår også igennem på professorniveauet. Hovedstadsområdet forstået som hovedstadskommunerne samt Københavns amtskommune har ikke på noget tidspunkt i den betragtede periode haft over ca. 30 % af den samlede befolkning. Alligevel er den samlede andel, som er født i hovedstadsområdet, på 37 %. Dette tal er så meget mere udtryk for en skæv rekruttering, som der i hele perioden har været universitet i København, hvor man må formode, at en endnu større andel af professorerne er af københavnsk oprindelse. Tilsvarende er Jylland underrepræsenteret oven i købet ved det jyske universitet, da den jyske befolkning i hele perioden har udgjort mindst 45 % af den samlede befolkning.

Udviklingstendensen er imidlertid ret tydelig og går i den forventede retning. Bortset fra den første periode, hvor der bemærkelsesværdigt nok er forholdsvis mange jyder blandt ansøgerne, er udviklingen gået i retning af flere jyder og færre københavnere.

29. Se f. eks. *Levevilkår i Danmark*, p. 108.

Tabel 5.3. Ansøgerees fødested totalt og i delperioder. Der er kun medtaget danskfødte, dvs. der er kontrolleret for den stigende mængde udlændinge. Tallene er procenttal

Fødested	1928-49	1950-59	1960-69	1970-73	Total
Hovedstadsområdet	36	56	29	25	37
Øvrige Sjælland	13	12	16	7	14
Fyn	6	6	7	11	8
Jylland	44	27	49	56	42

Hvis man ser på ansættelsessandsynlighederne, sker der en yderligere favorisering af københavnere. Blandt de danskfødte ansøgere har jyder og fynboer de laveste ansættelsessandsynligheder på henholdsvis 37 % og 36 %, mens sjællændere og københavnere har de højeste på henholdsvis 51 % og 43 %.

De resultater, vi er kommet frem til, indikerer først og fremmest, at de geografiske, socio-økonomiske og kønsmæssige barrierer, der eksisterer på andre niveauer i uddannelsessystemet og generelt i samfundet, også er virksomme ved rekrutteringen af professorer. For visse sociale gruppers vedkommende er begrænsningerne på de akademiske marked oven i købet langt større end på andre markeder. Dette til trods for, at rekrutteringen til professorstillinger i højere grad end andre ansættelser er baseret på objektive kriterier, og at vi her finder en særdeles åben udvælgelsessituation. Skævheden skyldes derfor næppe, at der ikke ansættes efter spillereglerne, men at visse grupper på forhånd vil have vanskeligere ved at leve op til de objektive kriterier. Dette gælder f. eks. kvinderne, der på grund af de andre roller, de må udfylde i tilværelsen, måske vil have svært ved at etablere det nødvendige overskud til en videnskabelig karriere. Ændringer i dette forhold vanskeliggøres af det veletablerede værdimønster og videnskabsideal, der danner grundlaget for udvælgelsesproceduren. Mønstret er i høj grad selvforstærkende, fordi professorernes traditionelle borgerlige og akademiske baggrund og deres konforme karrieremønster, der har ført til deres udnævnelse, yderligere styrker det gældende værdimønster. Universiteternes og de akademiske professioners selvstyre gør det desuden vanskeligt for udenforstående som staten og befolkningen at ændre på eller nedbryde de etablerede værdimønstre.

6. Selektionsmekanismer og udvælgelseskriterier:

Nogle afsluttende kommentarer

De resultater, vi er kommet frem til i denne undersøgelse, kan i relation til de modeller og problemstillinger, vi formulerede indledningsvis, opsummeres i følgende hovedpunkter:

De formelle kriterier for udvælgelse til videnskabelige stillinger, omfanget og

kvaliteten af den videnskabelige produktion, synes at være en afgørende faktor ved rekrutteringen til professorstillinger. Det gælder for alle fakulteter og i alle perioder af universitetets opbygning. Den modificerede hypotese om, at ansøgere med flest videnskabelige publikationer vil blive foretrukket, er blevet bekræftet. Det samme gælder hypotesen om, at de ansøgere, der har doktorgrad, generelt vil have større ansættelsessandsynlighed end dem uden dette videnskabelige kvalitetsstempel.

De mere *uformelle kriterier* som embedseksamenssted, ansættelsessted, alder m.v. synes imidlertid også at spille en rolle ved udvælgelsen. Der er en klar tendens til selvrekruttering, i det mindste i den forstand, at ansatte ved Aarhus Universitet har større ansættelsessandsynlighed end andre ansøgere. Tilsvarende finder vi, at ansættelsessandsynligheden ændres væsentligt, i en kurvelinenær sammenhæng, med både alder, anciennitet og antallet af tidligere indgivne ansøgninger. Det er imidlertid med det begrænsede datamateriale vanskeligt at undersøge præcist den *relative* betydning af henholdsvis formelle og uformelle kriterier.

For *repræsentativitetens* vedkommende har vi fundet store skævheder i forhold til befolkningens sammensætning, både når det gælder alle ansøgere, og når det gælder dem, der blev udnævnt til professorer. Skævheden er mest markant for kønsvariablen. Her virker de indbyggede barrierer allerstærkest og åbenbart stærkere end inden for de fleste andre samfundsområder.

Det værdimønster og de prioriteringer, der ligger bag disse resultater er præget af tre hovedsynspunkter: 1. Et ønske om at opretholde videnskabelig produktion og videnskabelige normer som det centrale ved professoransættelser, 2. en forestilling om, at undervisnings- og forskningsmæssigt lokalkendskab er af værdi, 3. eksistensen af en barriere både mod for tidlig og for sen professorudnævnelse. Anvendelsen af disse kriterier bidrager også til, a. at rekruttere personer med en social *baggrund*, der disponerer for succes efter disse kriterier (selv om det evt. ikke er tilsigtet), b. derigennem at bevare værdigrundlaget for fremtiden, dels i relation til de uddannelser, institutionerne giver, og dels i relation til den forskning, der udføres.

De generelle resultater modificeres kun marginalt, hvis man betragter de forskellige fakulteter og de forskellige tidsperioder enkeltvis. De forskelle, der findes her, skyldes i hovedsagen de forskellige videnskabelige idealer, herunder idealer vedrørende afgrænsningen af det videnskabelige miljø, der findes inden for de enkelte faggrupper. Her udgør humaniora den ene modpol med en nationalt orienteret tradition, med en forskning, som er delvis uafhængig af egentlige videnskabelige miljøer, og med en tradition for større afhandlinger frem for mindre artikler. Den anden modpol udgøres af naturvidenskaberne, som i alle de tre nævnte henseender udgør humanioras modsætning.

Udviklingen over tid har dog nærmet de humanistiske fag til det naturvidenskabelige ideal. Samfundsvidenskaberne befinder sig et sted imellem de to mod-

poler, nærmere ved naturvidenskaberne ved periodens slutning end ved begyndelsen af perioden.

Dette er resultater, som i høj grad svarer til resultaterne af andre undersøgelser af faglige traditioner³⁰). Et eksempel er, at professorerne ved de naturvidenskabelige fag udnævnes i en yngre alder end i de humanistiske fag. Forskellen i det foreliggende materiale er 38.7 år mod 40.6 år. Denne forskel begrundes med forskelle i de videnskabelige traditioner, idet man hurtigere skulle kunne kvalificere sig i et miljø som meget direkte bygger videre på tidligere forskning, nationalt og internationalt, hvor forskningen foregår i egentligt videnskabelige miljøer, og hvor man ikke kræver omfangsmæssigt store afhandlinger.

De fundne resultater er baserede på et så begrænset materiale, at generelle konklusioner enten slet ikke eller kun med største forsigtighed kan drages. Vi formoder imidlertid, at de fundne hovedtendenser også vil have gyldighed ved andre videnskabelige stillinger ved et universitet. For mere detaljeret at kunne studere det akademiske marked er det nødvendigt med et mere omfattende materiale, som i højere grad tillader mere detaljerede multivariate analyser af selektionsmekanismerne totalt og i de enkelte delområder. Vi håber, at der på et senere tidspunkt kan blive mulighed for en sådan mere omfattende analyse af det akademiske marked i Danmark.

30. Johan P. Olsen og Lars Svåsand har i deres undersøgelse af Universitetet i Oslo, »Vitenskapelig kommunikasjon – En studie i sosial organisasjon«, Bergen, Sosiologisk Institutt, u.å., gennemført en analyse af, hvorledes den videnskabelige forskning er organiseret, og i hvilken grad og på hvilken måde forskerne kommunikerer deres resultater. Resultaterne fra denne undersøgelse bekræfter klart de store forskelle, der eksisterer mellem på den ene side humaniora og teologi og på den anden side de naturvidenskabelige fag, når det gælder den videnskabelige arbejdsmetode og tradition.

Udviklingen i den internationale og danske økonomi

DEN INTERNATIONALE ØKONOMI

De internationale konjunkturer viste i 2. halvår af 1976 tegn på opbremsning. Industriproduktionen stagnerede, og en vis vækst i ledigheden kunne spores.

Index for industriproduktionen i OECD-området, 1974 = 100

	1975				1976			
	1. kv.	2. kv.	3. kv.	4. kv.	1. kv.	2. kv.	3. kv.	4. kv.
Nordamerika	106	105	112	115	118	121	122	122
Japan	107	110	112	113	119	126	127	128
OECD-Europa	111	108	107	111	114	116	117	119
OECD totalt	108	107	110	113	117	119	120	122

Opbremsningen skyldtes en markant neddæmpning i lagerinvesteringerne samt en mindre afsvækkelse af det private forbrug. Således bidrog lagerinvesteringerne og det private forbrug i de syv større OECD-lande med henholdsvis 2,2 pct. og 3,2 pct. til den reale vækst i BNP på 6,6 pct. i første halvår 1976. I andet halvår steg BNP realt med 2 pct. og lagerinvesteringerne med 0,25 pct.

Det internationale konjunkturbillede er ikke blevet afklaret i de første måneder af indeværende år.

I USA har præsident Carter meddelt, at han vil trække såvel sit forslag om skattelettelser på 50 \$ pr. person tilbage, som forslaget om forøgelsen af de særlige kreditter til erhvervslivet. Den officielle begrundelse for dette skridt er dels, at økonomien ekspanderer tilfredsstillende, dels de sidste måneders accelererende prisstigninger. GNP voksede således realt med 1,3 pct. i 1. kvartal 1977 i forhold til 4. kvartal 1976, hvilket var noget mere end oprindeligt ventet. De vigtigste efterspørgselskomponenter var lageropbygningen og det

private forbrug. Den stigende efterspørgsel har haft en positiv effekt på industriproduktionen og beskæftigelsen. Således steg industriproduktionen med 1,4 pct. i marts og ledigheden faldt fra 7,5 pct. i februar til 7,0 i april.

De mere uheldige følger af efterspørgselsvæksten er udviklingen i de amerikanske handelstal og priser.

For 1. kvartal er handelsunderskuddet opgjort til 5,93 mia. \$, hvilket er mere end underskuddet for hele 1976. Importen steg i forhold til 1. kvartal 1976 med 28 pct., mens eksporten kun steg med 9,3 pct.

Prisstigningstakten har ligesom handelsbalanceunderskuddet vist stigende tendens. I marts lå forbrugerprisindekset 6,4 pct. over samme måned året før mod 6,0 pct. i februar og 5,4 pct. i januar.

I *Vesttyskland* faldt arbejdsløsheden i marts med knap 130.000 personer til 1,1 mill. arbejdsløse. Dette svarer til 4,8 pct. af arbejdsstyrken mod 5,3 pct. i februar. Produktionen stiger imidlertid kun langsomt. I februar lå industriproduktionen på samme niveau som i februar 1976. Forbrugerprisstigningerne har været aftagende i den forløbne del af 1977 og lå i marts kun 3,9 pct. over marts 1976.

Betalingsbalanceoverskuddet for marts er opgjort til 2,5 mia. DM mod et underskud i januar og februar på i alt 0,4 mia. DM.

U.K.'s betalingsbalance viste i 1. kvartal i år et underskud på 293 mill. £ mod 80 mill. £ i 1. kvartal 1976. Importen steg mængdemæssig 13 pct. i denne periode, mens eksporten kun steg 7 pct. Den engelske regering ser dog med optimisme på udviklingen, idet de venter overskud på betalingsbalancen i årets sidste kvartaler.

Prisudviklingen viser ingen tegn på afdæmpning. Detailprisindekset for marts lå 16,7 pct. over marts 1976. Der har således været fortsat acceleration i prisstigningerne siden juli 1976, hvor stigningen var 12,9 pct. i forhold til juli 1975.

Regeringen har afstukket rammerne for den næste runde i overenskomstforhandlingerne. Lønningerne må højst stige 10 pct., men herudover må der tilsyneladende finde lønglidning sted svarende til produktivitetsforøgelsen.

Med så løse rammer for de kommende overenskomster kan der næppe ventes den store modstand fra TUC, men til gengæld kan der ventes betragtelige lønstigninger med den fortsat høje inflationsrate.

DEN DANSKE ØKONOMI

Med virkning fra mandag den 4. april blev svenske, norske og danske kroner nedskrevet med henholdsvis 6 pct., 3 pct. og 3 pct. overfor DM.

Beslutningen om devalueringen blev foretaget på et finansministtermøde i Bruxelles fredag den 1. april. Den svenske regering ønskede af hensyn til svensk industris internationale konkurrenceevne en nedskrivning af den svenske krone. Pris- og lønudviklingen i Sverige har i de seneste år ligget på et højt niveau

sammenlignet med omkostningsudviklingen i de øvrige OECD-lande, og der er ikke udsigt til et mærkbart fald i væksten i det svenske omkostningsniveau indenfor en overskuelig fremtid. Omkostningsudviklingen sammenholdt med et stigende betalingsbalanceunderskud og udsigten til faldende beskæftigelse er baggrunden for den svenske valutakurspolitik.

Når den danske regering besluttede at nedskrive den danske krone med 3 pct., skyldes det hensynet til den betydelige dansk/svenske samhandel. Ca. 15 pct. af den danske im- og eksport kom fra/gik til Sverige. Langt hovedparten af samhandelen består af industriprodukter. En ensidig svensk devaluering ville medføre en forringelse af danske industrivarers priskonkurrence, og den danske kronenedskrivning skal ses på denne baggrund.

De økonomiske virkninger af kronejusteringen bliver beskedne. Danske eksportvarer bliver målt i international valuta lidt billigere, mens modsat importvarerne målt i danske kroner bliver noget dyrere. Priseffekten på im- og eksporten vil stimulere eksporten og hæmme importen til gavn for beskæftigelsen og betalingsbalancen. De ugunstige virkninger af devalueringen, der erfaringsmæssigt hurtigt neutraliserer de gunstige virkninger, er øgede pris- og lønstigninger.

For erhvervslivet betyder devalueringen udover prisbevægelserne på im- og eksportvarerne en øgning af sektorens nettogæld til udlandet på ca. 600 mill. kr. Når det tages i betragtning, at den private låntagning i udlandet er særdeles vigtig af hensyn til finansieringen af det løbende betalingsbalanceunderskud, er det betænkeligt, at fordelene ved den lave udenlandske rente bliver opvejet af en kronenedskrivning.

Valutakurspolitikken kan medvirke til at lægge en bremse på den private låntagning i udlandet, hvilket kan forhindre den nødvendige lettelse af den danske pengepolitik.

Reaktionerne på kursjusteringerne har været blandede. Mens der har været enighed om, at tidspunktet var velvalgt ud fra den betragtning at spekulationsbevægelser blev undgået, har der dog samtidig været rejst tvivl om det betimelige i at foretage kursjusteringer mindre end 1/2 år efter de forrige justeringer. Mange frygter, at der er tale om en ny valutapolitik med små, men hyppige kursjusteringer. I denne forbindelse har man lagt vægt på, at i hvert fald den svenske devaluering var for lille – prisforskelle og betalingsbalanceunderskud taget i betragtning, hvorfor en ny devaluering senere på året vil kunne komme på tale. At der skulle foreligge en aftale mellem centralbankerne om en sådan glidende kurstilpasning, synes usandsynligt. I så fald ville sigtet med valutastabiliseringen være borte og en opløsning af slangen mere sandsynlig. Det ønske, der fortsat er hos EF-parterne om at koordinere den økonomiske politik, peger ikke i retning af en opløsning af slangen. Det må derfor formodes, at man vil ofre betydelige kræfter på at bevare slangen med de nuværende kursrelationer i hvert fald dette år til ende. Hvis derfor den svenske regering finder en yder-

ligere devaluering af svenske kroner nødvendig i år, må det anses for mest sandsynligt, at Skr. udtræder af slangen.

Fredag den 18. april ophøjede folketinget forligsmanden Sigurd Wechselmanns mæglingsskitse til nye overenskomster mellem LO og DA til lov. De nye overenskomster indeholder følgende bestemmelser:

- Tidlønssatserne forhøjes med 70 øre hver den 1. marts 1977, 1. september 1977, 1. marts 1978 og 1. september 1978. Ungarbejderne får to gange 40 øre i 1977 og to gange 50 øre i 1978. Forhøjelserne kan modregnes i alle ikke-overenskomstmæssige tillæg.
- Mindstelønnen hæves til 29 kr. pr. time for voksne arbejdere. Forhøjelsen kan modregnes i alle ikke-overenskomstmæssige tillæg.
- Pr. 1. januar 1978 forhøjes feriegodtgørelsen med 0,5 pct. til 10 pct.
- Pr. 1. januar 1978 forhøjes arbejdsgiverbidraget til uddannelsesfonden til 5 øre pr. time.
- Indenfor jern- og metalindustrien forhøjes mindstebetalingen for voksne og ungarbejdere à fire gange, således at mindstelønningerne pr. 1. september udgør 13,42 kr. og 6,85 kr.
- En række skifteholdstillæg forhøjes.

Under forudsætning af, at der udløses to dyrtidsportioner i hvert af overenskomstårene, vil den nye overenskomst give en gennemsnitlig lønstigning på ca. 5,7 pct. p.a., eller 0,3 pct. mindre end augustforliget tilsiger. Dvs. at lønglidningen skal holdes indenfor 0,3 pct. pr. overenskomstår, hvis augustforligets indkomstpolitiske del skal overholdes. Det er imidlertid særdeles tvivlsomt, om lønglidningen i de kommende år kan holdes nede på dette niveau.

Den gennemsnitlige tidløn for en arbejder indenfor DA-området ligger omkring 35 kr. pr. time. Forhøjelsen af tidlønssatserne med 2 gange 70 øre pr. overenskomstår vil hæve timelønnen med ca. 4 pct. pr. år, eller med dobbelt så meget som henstillet i august 1976. Forhøjelserne af tidlønssatserne kan imidlertid modregnes i alle ikke-overenskomstmæssige tillæg, men om det også i praksis er muligt at fjerne erhvervede rettigheder, er mere tvivlsomt.

Forhøjelsen af mindstebetalingen til 29 kr. pr. time vil for en række lavtlønsområder betyde en umiddelbart lønfremgang på ca. 15 pct. Hvor stor en afsmitningseffekt, dette vil få for de højere lønnede, er meget vanskeligt at vurdere, men erfaringsmæssigt har det vist sig, at lønstrukturen ikke uden videre lader sig nedbryde.

Uden lønglidning vil de nye overenskomster næppe sprænge augustforligets rammer. Incl. lønglidning vil de gennemsnitlige timelønninger sandsynligvis stige med ca. 9 pct. pr. overenskomstår, eller med 3 pct. mere end forudsat i augustforliget.

Produktion og beskæftigelse

Aktiviteten indenfor dansk industri er stagnerende. Således viser Danmarks Statistiks opgørelse af industriens ordre- og omsætningssituation i februar, at industrien excl. skibsværfter havde en omsætningsfremgang på 5 pct. i forhold til februar 1976. Da industriens salgspriser i den betragtede periode imidlertid er steget med 5 pct., lå den mængdemæssige omsætning på samme niveau som året før. Ordreindgangen og ordrebeholdningen var begge 4 pct. større end i februar 1976. Af ordrebeholdningen var 56 pct. bestemt for eksport, mod 49 pct. året før.

Af nedenstående tabel fremgår udviklingen indenfor de enkelte industrigrupper m. h. t. omsætning, prisudvikling, ordreindgang og ordrebeholdning i perioden februar 1976 til februar 1977.

Industriens ordre- og omsætningssituation
(procentvis stigning fra februar 1976 til februar 1977)

	Omsætning (løbende priser)	Omsætning (mængde)	Pris- udvikling	Ordre- indgang	Ordre- beholdning
Nærings- og nydelsesmiddelindustri	+ 12	+ 4	+ 7	+ 10	+ 47
Tekstil-, beklædnings- og læderindustri	- 5	- 10	+ 7	- 18	- 17
Træ- og møbelindustri	- 7	- 15	+ 10	- 15	- 14
Papir- og grafisk industri	- 1	- 12	+ 4	- 3	+ 6
Kemisk industri	+ 5	+ 5	+ 1	+ 4	+ 3
Sten-, ler- og glasindustri	- 11	- 13	+ 3	- 1	- 5
Jern- og metalværker og støberier	+ 18	+ 12	+ 3	+ 49	- 21
Jern- og metalindustri excl. skibsværfter	+ 16	+ 11	+ 5	+ 5	+ 13
Anden industri	- 9	- 14	+ 5	+ 19	- 8
Industri i alt (excl. skibsværfter)	+ 5	...	+ 5	+ 4	+ 4
heraf:					
Investeringsgodeindustri	+ 17	+ 15	+ 5	- 2	+ 12
Forbrugsgodeindustri	+ 4	- 5	+ 6	+ 4	...
Mellemproduktindustri	+ 3	- 1	+ 4	+ 7	- 8

Som det ses af tabellen, lå investeringsgodeindustriens omsætning i februar 15 pct. reelt over februar 1976-niveauet. Målt i løbende priser var omsætningen 17 pct. større. Omsætningen med udlandet steg med 36 pct., mens omsætningen med hjemmemarkedet var 2 pct. højere end i februar 1976. Eksportordreindgangen var 8 pct. større, mens ordreindgangen fra hjemmemarkedet var 13 pct. mindre end i februar 1976.

Forbrugsgodeindustriens omsætning i februar var reelt 5 pct. mindre end året før. I løbende priser steg omsætningen med 4 pct. Omsætningen med udlandet lå 18 pct. over februar 1976-niveauet, mens omsætningen med hjemmemarkedet lå 2 pct. under. Ordreindgangen fra eksportmarkederne og hjemmemarkedet var henholdsvis 18 pct. større og 2 pct. mindre end i februar 1976.

Mellemproduktindustriens mængdemæssige omsætning var 1 pct. mindre i

februar 1977 end i den tilsvarende måned året før. I løbende priser steg omsætningen med 3 pct. Omsætningen steg med 20 pct. på eksportmarkederne, men var 2 pct. lavere på hjemmemarkedet. Ordreindgangen fra udlandet var 31 pct. større end året før, mens ordreindgangen fra hjemmemarkedet lå på samme niveau som i februar 1976.

I marts var 11,6 pct. (131.700) af de fuldtidsforsikrede arbejdsløshedskasse-medlemmer uden beskæftigelse mod 12,9 pct. i februar og 11,0 pct. i marts 1976. Faldet i ledigheden fra februar til marts var især udtalt indenfor uden-dørsfagene, hvor ledigheden faldt fra 19,0 pct. til 15,4 pct. Ledighedsprocenten for de øvrige fag var 9,8 eller 0,1 pct. point lavere end i måneden før.

Det samlede antal registrerede ledige var som gennemsnit for marts 161.200, eller 7,9 pct. af samtlige lønmodtagere, mod 8,6 pct. i februar og 6,3 pct. i marts 1976.

På grundlag af ledighedstal omfattende alene de fuldtidsforsikrede og ikke-forsikrede ledige beregner Danmarks Statistik sæson- og vejrligkorrigerede ledighedsgennemsnit. Det sæsonudjævnede ledighedstal var for marts 144.400 svarende til 7,0 pct. af samtlige lønmodtagere mod 6,8 pct. i februar og 5,5 pct. i marts 1976. Dvs. at korrigeret for det normale sæsonbetingede fald, har ledigheden i de sidste par måneder udvist en mærkbar stigning.

I marts blev der anmeldt 19.613 nye ledige pladser til arbejdsformidlingskontorerne, mod 15.788 i februar og 21.417 i marts 1976. Ved månedens udgang stod 1.656 af de nyanmeldte pladser ledige, heraf havde 1.031 stået ubesat i over én uge. Godt 32 pct. af de ledige pladser var indenfor industrien, heraf godt halvdelen indenfor jern- og metalindustrien, knapt 35 pct. var indenfor servicevirksomhed og 11 pct. indenfor bygge- og anlægsvirksomhed.

Udenrigshandelen

Handelsbalanceunderskuddet for marts er af Danmarks Statistik opgjort til 1.987 mill. kr., mod et underskud i marts 1976 på 2.116 mill. kr. Dermed kom det samlede handelsbalanceunderskud for 1. kvartal op på 5.012 mill. kr., mod et underskud på 5.021 mill. kr. i den tilsvarende periode året før.

Importen steg i forhold til marts 1976 med godt 11 pct. til 7.669,8 mill. kr. Importen af råvarer til brug i landbruget og i byerhvervene steg med henholdsvis 36 pct. og 17 pct., maskin- og kapitaludstyrimporten steg med 24 pct., og importen af varer til direkte forbrug lå 15 pct. over marts 1976-niveauet.

Eksporten steg fra marts 1976 til marts 1977 med knapt 19 pct. til 5.683,3 mill. kr. Industrieksporten excl. skibe og fly steg med 14 pct. og landbrugseksporten incl. kød og mælkekonserves med godt 4 pct. Ved vurderingen af disse tal skal det dog noteres, at der den 17. maj 1976 skete en ændring ved udbetalingen af monetære udligningsbeløb inden for EF således, at disse ved eksport til U.K. og Italien nu udbetales af EF-direktoratet. Tidligere udbetaltes, hen-

holdsviis opkrævedes beløbet i det land, hvis valutakurs afveg fra omregningskursen. I modsætning til tidligere medregnes beløbet for U.K. og Italien nu ikke i handelsstatistikens værdier, men opgøres sammen med den øvrige eksportstøtte fra EF's landbrugsfond FEOGA. I marts modtog Danmark 109 mill. kr. i monetære udligningsbeløb.

Handelsbalancen

Mill. kr.	Import		Eksport		Merimport	
	1976	1977	1976	1977	1976	1977
Januar	5.379	6.269	4.103	4.467	1.276	1.802
Februar	5.917	6.074	4.287	4.848	1.630	1.226
Marts	6.900	7.670	4.783	5.683	2.117	1.987
April	6.258		4.311		1.947	
Maj	5.870		4.825		1.044	
Juni	6.243		4.883		1.360	
Juli	5.156		3.904		1.251	
August	6.196		4.432		1.764	
September	6.605		4.757		1.849	
Oktober	6.441		4.824		1.617	
November	7.106		5.024		2.082	
December	6.892		4.888		2.004	
I alt	74.963		55.022		19.940	

Prisudviklingen

Prisstigningstakten i Danmark hører fortsat til en af de laveste i OECD-området. Fra februar til marts steg forbrugerprisindekset med 3,8 point til 263,8, men det bør tages i betragtning, at den forholdsvis store stigning skyldtes, at prisstoppet af december 1976 blev ophævet ved udgangen af februar. Fra december 1976 til marts steg forbrugerprisindekset således kun med 4,0 point eller med 1,5 pct. Af stigningen fra februar til marts skyldtes godt en tredjedel opgang i indeksene for en række tjenesteydelser, og en tredjedel hidrørte fra opgang i indeksene for føde- og drikkevarer. I forhold til marts 1976 er indekset steget med 21 point, hvilket svarer til en procentuel stigning på 8,6.

Engrosprisindekset for marts er opgjort til 207, hvilket i forhold til den foregående måned er en stigning på 3 point eller 1,5 pct. I forhold til marts 1976 er indekset steget med 8,4 pct. (16 point). Fra februar til marts steg delindekset for vegetabiliske fødevarer med 6,9 pct. og delindekset for nydelsesmidler med 5,4 pct. Indekset for danske varer steg med 2 pct., mens indekset for udenlandske varer kun steg med 1 pct.

Prisindeks

	Råvare- prisindeks		Engros- prisindeks		Forbruger- prisindeks		Måned- prisindeks	
	1976	1977	1976	1977	1976	1977	1976	1977
	1968 = 100		1968 = 100		1964 = 100		Jan. 75 = 100	
Januar	267	292	187	203	231,1	259,9	109,4	117,5
Februar	274		189		232,7	260,0	110,3	117,5
Marts	280		191		242,8	263,8	111,0	119,0
April	279		193		243,5		111,3	
Maj	280		194		246,0		113,1	
Juni	286		196		245,4		112,6	
Juli	286		196		245,6		112,4	
August	287		197		247,3		113,2	
September	287		198		253,4		114,7	
Oktober	287		200		256,2		115,6	
November	287		201		259,1		117,5	
December	288		202		259,8		117,6	

Statsfinanserne

I begyndelsen af marts offentliggjorde Budgetdepartementet nye skøn for statsfinanserne i 1977/78. I forhold til novemberskønnene er en række forudsætninger ændret; især forliget af 28. februar har nødvendiggjort nye skøn.

For finansåret 1977/78 skønnes februarforliget isoleret set at forbedre den statslige budgetstilling med godt 0,5 mia. kr. Selv om forliget kræver udgifter til beskæftigelsesprogrammet og indebærer en formindskelse af det forventede afgiftsprovener p.g.a. råenergiavgiftens bortfald, bliver resultatet en budgetforbedring, idet beskæftigelsesprogrammet vil mindske udgifterne til arbejdsløshedsdagpenge og øge de direkte og indirekte skatteindtægter.

Statsfinanserne, 1976/77 og 1977/78

Mia kr.	1976/77		1977/78	
	Skøn nov.	Skøn april*)	Skøn nov.	Skøn marts
Drifts-, anlægs- og udlånsbudget:				
Indtægter	71,5	73,2	78,1	76,7
Udgifter	80,9	79,9	87,0	87,0
Overskud	- 9,4	- 6,7	- 8,9	-10,3
Kapitalbudget	- 2,6	- 2,2	- 2,8	- 2,8
Kasseunderskud	12,0	8,9	11,7	13,1

*) Tillægsbevillingslovforslaget af 29. 4. 77 plus finansloven.

Beskæftigelsesprogrammet, som forudsættes afviklet i finansåret 1977/78, kræver en direkte statsudgift på 810 mill. kr. Imidlertid skønnes det, at udgifterne til arbejdsløshedsunderstøttelse vil mindskes med 1.260 mill. kr. samt, at skatte- og afgiftsprovenuet vil øges med 600 mill. kr. Beskæftigelsesplanens gennemførelse vil således betyde en forbedring af statsfinanserne på 1.050 mill. kr.

De nye skøn indebærer, at statens kasseunderskud i 1976/77 og i 1977/78 bliver på henholdsvis 8,9 mia. kr. og 13,1 mia. kr. I finansåret 1975/76 udgjorde kasseunderskuddet 10,3 mia. kr. og Den sociale Pensionsfonds obligationskøb 2,8 mia. kr., hvorved nettoudbetalingen over statsfinanserne blev på 13,1 mia. kr. For finansårene 1976/77 og 1977/78 forventes Pensionsfondens obligationskøb og overførsler til ATP at andrage henholdsvis 3,4 mia. kr. og 5,2 mia. kr. Hertil kommer en begyndende indløsning af statsgældsbeviser, som i 1977/78 skønnes til 2,8 mia. kr. Statens nettoudbetaling i 1977/78 bliver på 21,1 mia. kr. mod 12,3 mia. kr. i 1976/77.

Torben Nielsen

5. 5. 1977